

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Eesti kirjanduse õppetool

Mare-Mai Kõnno

**Kirjastajate ja kriitikatoimetajate roll eesti algupärase
ilukirjanduse toomisel eesti kirjandusväljale aastatel 2001 ja 2002**

Magistritöö

Juhendajad:
Prof Rein Veidemann
Marin Laak, MA

Tartu 2005

Sisukord

SISSEJUHATUS	4
1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	8
1.1. KIRJANDUSSOTSIOLOOGIA OSA KIRJANDUSUURIMUSES	8
1.2. TEOREETILISI SUUNDUMISI KIRJANDUSSOTSIOLOOGIAS.....	10
1.3. KIRJASTAJA JA KRIITIKATOIMETAJA UURIMISOBJEKTIDENA	19
1.4. VARASEMAD UURIMUSED, KESKSED UURIMISTEEMAD	21
1.5. UURIMISHÜPOTEES	23
2. AJALOOLINE TAUST: KIRJASTUSVÄLI 1980. AASTATE LÕPUST TÄNAPÄEVANI	24
3. VAADE 2001. JA 2002. AASTAL AVALDATUD TEOSTELE JA TEGUTSENUD KIRJASTUSTELE	30
3.1. UURITAV MATERJAL JA LÄHENEMISNURGA SELGITUS	30
3.2. ARVUSTAMATA TOODANGUGA KIRJASTUSED	35
3.3. ARVUSTATUD TOODANGUGA KIRJASTUSED	40
3.3.1. Autonoomsemad kirjastused	40
3.3.2. Heteronoomsemad kirjastused.....	44
4. KESKSED KIRJASTUSED	46
4.1. UURIMISMEETOD	46
4.2. KIRJASTUSTE TUTVUSTUS.....	47
4.3. INTERVJUUTULEMUSTE ANALÜÜS.....	52
4.3.1. Eesti ilukirjanduse kirjastamise valikuprintsiibid ja põhimõtted	52
4.3.2. Majanduslik aspekt.....	54
4.3.3. Kirjastamise plaanipärasus	56
4.3.4. Teoste reklaamimine	56
4.3.5. Kirjastuste brandid	59
4.3.6. Töö käsikirjaga	60
4.3.7. Sõlmpunktid	61
4.3.8. Tulevikuplaanid.....	62
5. VAADE KRIITIKATOIMETAJATE TEGEVUSELE	64
5.1. UURIMISMEETOD	64
5.2. KÜSIMUSTIKE TULEMUSED JA ANALÜÜS	66
5.2.1. Suhted kirjastustega.....	66
5.2.2. Suhted kriitikutega	68
5.2.3. Suhted kolleegidega	69
5.2.4. Valiku- ja tegutsemispõhimõtted teoste retsensioonide avaldamisel	70
KOKKUVÕTTED	77
KASUTATUD ALLIKAD	83
INTERNETIPORTAALID	85
INTERVJUUD	85
SUMMARY	86

LISA 1. KIRJASTUSTE NIMEKIRI	89
LISA 2. ÜLEVAADE 2001. JA 2002. AASTAL AVALDATUD ARVUSTAMATA TEOSTEST	91
LISA 3. ÜLEVAADE KIRJANDUSAJAKIRJANDUSSE JÕUDNUD KIRJASTUSTE TEOSTEST	96
LISA 4. KIRJASTUSTE VÕRDLUS AASTAIL 2001–2002.....	102
LISA 5. INTERVJUU LÜHIPROGRAMM	103
LISA 6. KÜSIMUSTIK.....	104

Sissejuhatus

Ilukirjanduse saamine kirjandusprotsessi osaks on mitmetahuline protsess paljude osapooltega. Magistritöö eesmärgiks on uurida 2001. ja 2002. aasta eesti algupärase ilukirjanduse jõudmist avalikku ja üldisesse kirjandusteadvusesse kirjastuste ning kirjandusajakirjanduses töötavate kriitikatoimetajate¹ tegevuse kaudu. Kirjastused hoolitsevad raamatute turule viimise eest, kriitikatoimetajad organiseerivad uudiskirjanduse tutvustamist ja arvustamist ajakirjanduses.

Magistritöös analüüsitakse kirjastajate ja kriitikatoimetajate tegevust, otsitakse selles sarnasusi ja erinevusi ning üldisemaid toimimise skeeme, samuti nende kokkupuutepunkte ja tegutsemistingimusi. Materjali aitab lahti mõtestada Pierre Bourdieu väljateooria. Töös tõstatatakse hüpotees, et just kirjastajates ja kriitikatoimetajates võib näha võtmeisikuid kirjandusliku teose jõudmisel kirjandusväljale.

1990. aastatel toimunud suured muutused kirjastus- ja ajakirjandusväljal avaldasid mõju ka kirjandusväljale. Aastatuhande vahetuseks olid muutused üldjoontes lõppenud ning nimetatud väljadel olid välja kujunenud uued toimimise põhimõtted. Sellest tulenevalt on valitud uurimiseks just aastad 2001 ja 2002. Samuti toetab 21. sajandi algusaastate uurimist 1990. aastatel toimunud murrangute ja muutuste küllalt põhjalike analüüside olemasolu.

Eestis on uuritud kirjastuste tegevust mitmetest erinevatest aspektidest, mida on osaliselt ka siinses töös arvesse võetud ja kasutatud. Käesolevale tööle sarnaste hüpoteesidega uurimust Eestis siiski tehtud ei ole. Samuti ei ole varasemates uurimustes keskendunud kriitikatoimetajate tegevuse analüüsile. Siinses töös on tähelepanu suunatud kirjastamise kõrval just viimatinimetatule, muud kirjanduskriitikaga seonduvad tasandid on välja jäetud või siis käsitletud ülevaatlilikult, nagu näiteks kirjanduskriitika kvaliteet ja roll tänases kirjandusajakirjanduses, kriitikute ja lugejate (sh teravdatud nõudmistega nt kirjandusteadlastest lugejate) arvamused tänase kriitika kohta jm. Magistritöö eesmärgiks on analüüsida ja kirjeldada kirjastajate ja kriitikatoimetajate tegutsemispõhimõtteid.

Töö teostamisel on kasutatud nii kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid sotsioloogilisi uurimismeetodeid.

Esimeseks uurimisülesandeks oli registreerida 2001. ja 2002. aastal ilmunud ilukirjanduslikud teosed ning nende kohta avaldatud retsensioonid ajakirjanduses, seejärel tuli välja selekteerida olulisemad eesti algupärasest ilukirjandust avaldavad kirjastused.²

---

¹ Kriitikatoimetaja kõrval on mitmetes väljaannetes kasutusel ka kirjandus- või kultuuritoimetaja ametinimetus.

² Veebipõhist kirjanduse levitamist ei ole siinkohal käsitletud, kuna see toimub täiesti teistsugustel põhimõtetel (eesti ilukirjanduse e-kirjastamisel on tuntuim Bahama Press).

Teiseks uurimisülesandeks oli koostada ja läbi viia ekspertintervjuud olulisemate kirjastajatega eesti ilukirjanduse avaldamise aspektist. Intervjuude eesmärgiks oli saada teavet, mis selgitaks kirjastusvälja toimimist ning selle seoseid kirjandus- ja ajakirjandusväljadega.

Kolmandaks uurimisülesandeks oli koostada küsimustik suuremate ajalehtede ja ajakirjade kriitikatoimetajatele, et uurida nende seoseid kirjastusväljaga ja nende toimimist ajakirjandusväljal.

Kirjastused on välja valitud selle alusel, kui palju nad on avaldanud eesti ilukirjandust, kuivõrd on nende toodang³ meedias tähelepanu äratanud ning kuivõrd on neid teoseid või autoreid tunnustatud kirjandusauhindadega. Esile kerkisid järgmised kirjastused: Eesti Keele Sihtasutus, Eesti Raamat, Ilmamaa, Tuum, Tänapäev ja Varrak. Väljaannete valimisel on arvesse võetud nende levikut, suunitlust ja kirjanduse osatähtsust. Eesmärgiks oli saada võimalikult representatiivne valim.

Ajalehtedest on vaatluse alla võetud üle-eestilised päevalehed Eesti Päevaleht, Postimees ja SL Õhtuleht ning kolm olulisemat nädalalehte Eesti Ekspress, Maaleht ja Sirp; ajakirjadest Estonian Literary Magazine, Keel ja Kirjandus, Looming, Vikerkaar ja Anne.⁴ Ühelt poolt on arvesse võetud nendes väljaannetes avaldatud arvustusi, teiselt poolt on analüüsitud nende kriitikatoimetajate tegutsemispõhimõtteid.

Töös on kasutatud mõistet *kirjandusajakirjandus*, mille all on mõeldud kirjandusest kirjutavat trükiajakirjandust laiemalt. Selle alla kuuluksid: arvustused, lühitutvustused, annotatsioonid, portreelood, intervjuud, vestlusringid, teated erinevate kirjandussündmuste kohta, kõmu-uudised kirjanike kohta jm. Selgelt eristub selles selline kirjandusajakirjanduse eriliik, mis on suunatud kirjandusvälja sisse, sellega on seotud riiklikult toetatud väljaanded (Akadeemia, Keel ja Kirjandus, Looming, Sirp, Vikerkaar). Just siin avaldatakse kirjanduskriitikat klassikalises tähenduses. Teine osa *kirjandusajakirjandusest*, mis on suunatud vastasmargiliselt, kirjandusväljast välja, allub rohkem ajakirjandusvälja reeglitele.

Magistritöö aluseks olevatesse andmebaasidesse on koondatud raamatu ilmumise ja sellele järgnenud aastal avaldatud arvustused. Määratlus *arvustus* tuleneb Eesti Rahvusraamatukogu andmebaasidest. Nii on teatud hulk kirjandusajakirjandust siinsast uurimisest välja jäetud.

Töö koosneb viiest peatükist. Esimeses peatükis on antud põgus ülevaade kirjandussotsioloogia olemusest ning selle erinevatest teoreetilistest suundumustest: Pavel

---

³ Kirjastamise kui äri kontekstis tuleb raamatuid käsitleda toodanguna. Siin ja alljärgnevalt on toodangu all silmas peetud avaldatud eesti ilukirjandust, mitte kirjastuste kogutoodangut.

Sakulin, Nitra koolkond (Anton Popovič, Francis Macri), saksa kirjanduse sotsiaaljalugu (Siegfried Schmidt, Peter Bürger), Robert Escarpit, Itamar Even-Zohar, Tiit Hennoste. Peatüki eesmärgiks on pigem visandada uurimuse teoreetilised lähtekohad, kui anda täielik ülevaade sellest kirjandusuurimise harust. Siinse materjali analüüsimiseks osutus kõnekaimaks Pierre Bourdieu väljateooria, mida on ka lähemalt käsitletud. Kirjastajad ja kriitikatoimetajad on selle järgi agendid, kes liiguvad nii kirjandus- kui ka võimuväljal. Eristuvad ka eraldi kirjastus- ja kirjandusajakirjandusväljad, mis ühest küljest kattuvad osaliselt kirjandusväljaga, teisest küljest võimuväljaga. Kirjastaja ja kriitikatoimetaja on institutsioonideks, kes kirjanduse kui süsteemi seisukohalt n-ö loovad kirjaniku, tuues tema teose – otsusega seda kirjastada või arvustada – kirjandusväljale. Bourdieu’st lähtuvalt on avatud kirjastajate ja kriitikatoimetajate rollid. Esimeses peatükis on antud põgus ülevaade ka varasematest kirjandussotsioloogilistest uurimustest Eestis ning püstitatud käesoleva uurimuse hüpotees lähtuvalt teoreetilisest raamistikust.

Teine peatükk on samuti ülevaatliku iseloomuga ning selle taotluseks on visandada taust kirjastuste tegevusele aastail 2001–2002. Välja on toodud selle perioodi olulisemad muutused, sündmused ja iseloomulikud jooned.

Kolmandas peatükis on keskendutud aastail 2001–2002 avaldatud teostele ja tegutsenud kirjastustele. Vaatluse all on eesti algupärase luule, proosa ja draama kirjastamine ning arvustamine. Eraldi on käsitletud arvustamata jäänud ja arvustatud toodanguga kirjastusi. On otsitud arvustamata kirjandusele iseloomulikke jooni ning püütud leida põhjusi, miks nad on jäänud kõrvale. Arvustatud teoste hulgas on eristatud tugevamaid ja nõrgemaid positsioonivõtte ning asetumisi kirjandusväljal.

Neljandas peatükis on tutvustatud 2001. ja 2002. aasta keskseid kirjastusi eesti ilukirjanduse avaldamisel (Eesti Keele Sihtasutus, Eesti Raamat, Ilmamaa, Tuum, Tänapäev, Varrak) ja analüüsitud nende kirjastuste juhtidega läbiviidud intervjuusid. Käsitletud on nende kirjastuste ajalugu, nende poolt avaldatud kirjandust ja selle vastuvõttu ajakirjanduses. Võrreldud on kirjastuste toimimise järgmisi aspekte: teoste kirjastamise valikuprintsiibid ja põhimõtted, majanduslik toimetulek, kirjastamistöö etteplaneerimine, toodangu reklaamimine, oma brändi teadvustamine ja arendamine, töö käsikirjaga, tulevikuplaanid ning kirjastamistöö valupunktid.

Viendas peatükis on analüüsitud lähtuvalt kaheksa eesti kriitikatoimetaja poolt täidetud küsimustikest väljaannete kriitikatoimetajate rolli teoste toomisel kirjandusväljale. Uuritud on toimetajate suhteid kirjastajatega; kirjastajate aktiivsust oma toodangu reklaamimiseks erinevates väljaannetes; toimetusse saabunud selliste teoste käekäiku, mis on jäänud arvustamata; toimetajate

---

⁴ Naistele suunatud ajakirjadest avaldati just Annes vaadeldud perioodil enim raamatututvustusi ja -arvustusi.

eelistusi kriitikute valimisel ja levinumaid viise kriitikute leidmiseks; toimetajate igapäevatöö tegemiseks vajalikke allikaid ning nõuandjaid; valikupõhimõtteid teoste valimisel arvustamiseks (mida peetakse raamatu juures oluliseks, milliseid žanre eelistatakse, miks osad teosed välja praagitakse). Küsimustike tulemused on esitatud neljas osas: suhted kirjastustega, suhted kriitikutega, suhted kolleegidega, valiku- ja tegutsemispõhimõtted teoste retsensioonide avaldamisel.

Kokkuvõttes on kontrollitud töö esimeses peatükis püstitatud hüpoteesi koos alahüpoteesidega, esitatud intervjuude ja küsimustike analüüside kokkuvõtted ning uurimistööst tulenevad järeldused.

Magistritöö lõpetavad kasutatud allikate nimekiri, ingliskeelne resümee ja kuus lisa: lisa 1: kirjastuste nimekiri, lisa 2: ülevaade 2001. ja 2002. aastal avaldatud arvustamata teostest, lisa 3: ülevaade kirjandusajakirjandusse jõudnud kirjastuste teostest, lisa 4: kirjastuste võrdlus aastail 2001–2002 (tulpdiaagramm), lisa 5: intervjuu lühiprogramm, lisa 6: küsimustik.

Magistritöö sai võimalikuks tänu hulga inimeste vastutulelikkusele ja abile. Suur tänu Tiina Ritsonile Eesti Rahvusraamatukogust, kes aitas uurimuse jaoks koostada ja süstematiseerida vajalikke andmebaase. Tänan kõiki kirjastajaid, kes olid nõus minuga oma kirjastustegevusest pikemalt vestlema – Toomas Väljataga (Eesti Keele Sihtasutus), Rein Põderit (Eesti Raamat), Mart Jagomägi (Ilmamaa), Piret Viirest (Tuum) ja Tiina Tammerit (Tänapäev). Samuti tänan kriitikatoimetajaid, kes leidsid aega küsimustikku süvenemiseks – Tiina Laatsi ja Janika Kronbergi (Estonian Literary Magazine), Jaak Urmetit (Eesti Päevaleht), Piret Viirest (Keel ja Kirjandus), Indrek Mesikeppi (Looming), Erika Klaatsi (Maaleht), Rein Veidemanni (Postimees), Jürgen Roostet (Sirp) ja Kajar Pruuli (Vikerkaar). Samuti tänan oma juhendajaid – Marin Laaki ja professor Rein Veidemanni.

1. Teoreetilised lähtekohad

1.1. Kirjandussotsioloogia osa kirjandusuurimuses

Kirjandusest kui laiemast süsteemist lähtudes on kirjandus sotsiaalse nähtusena tihedalt seotud kõige sellega, mis teda ümbritseb; ta on oma ühiskonna kajastaja ja peegeldaja. Selline on kirjandussotsioloogilise lähenemise juhtmõte. Kirjandussotsioloogia eesmärgiks on uurida kirjanduse ja ühiskonna vahelisi suhteid. Vastanduses autonoomne ja heteronoomne kirjandusuurimus paigutub kirjandussotsioloogia heteronoomse lähenemisnurga alla, mille järgi kirjandus kui süsteem on osa suuremast kultuurilisest tervikust. Autonoomse vaatepunkti järgi huvitatakse uurimisobjekti sisemistest omadustest (teose- ja tekstikesksed lähenemised, nt uuskriitika). Heteronoomses vaatenurgas saab eristada kolme põhisuunda: 1) tekstisotsioloogia (sotsiolektide, diskursuste analüüs); 2) institutsiooniline lähenemine (kirjandus kui ühiskondlikult teatud eesmärgil säilitatav ja reguleeritav institutsioon, mitte ainult teosed ja kirjanduslikud traditsioonid; 3) empiiriline kirjandussotsioloogia (kirjanduse loomise, vastuvõtu, vahendamise ja töötlemise omavaheliste seoste analüüs) (Keunen 2001: 13–16). Lisaks neile kolmele põhisuunale võib heteronoomseteks veel nimetada järgmisi lähenemisi: prantsuse poststrukuralism ja soouurimus, postkoloniaalne lähenemine, kultuuriuurimus, sotsiaalgeograafia, linnauurimus, uus historitsism.

Kirjandussotsioloogilises lähenemises on keskseks mõisteks kirjanduse süsteem, mida erinevad teoreetikud on erinevalt defineerinud, mõeldes selle all üldjoontes sarnaste nähtuste kompleksi. Kõneldakse kirjandusinstituutist, kirjanduse polüsüsteemist, kirjanduslikust keskkonnast või miljööst, kirjanduse võrgustikust või kirjandusväljast, samuti kirjandusprotsessist.⁵ Kirjandussüsteemi mõistetakse mudelina, milles kõik osapooled üksteist mõjutavad. Kirjandus kui süsteem sünnib interaktiivsete toimimiste ja erinevate osapoolte koosmängu tulemusena. Selles süsteemis eristatakse nelja põhilisemat osapoolt: looja (autor), levitaja (kirjastus, raamatukauplus), vastuvõtja (lugeja) ning järeltöötaja (filtreerija, kanoniseerija – nt kriitik, kirjandusteadlane, õpikute autor, õpetaja). Kirjandussüsteem on mitmekihilise ehitusega ning ta on juurdunud sügavale ühiskonna infrastruktuuri. Oma vormilt on ta nii aineiline kui ka vaimne. Tema toimimisel mängivad olulist rolli hetkel ühiskonnas valitsevad arvamused ja diskursused. Kirjanduse loomise protsessis eristuvad järgmised etapid: loomine (idee, rahastamine, kirjutamine, viimistlemine), esmane valik (heakskiit, muudatusettepanekud), toimetamine (vormilised ja sisulised parandused), korrektuur, valmistamine (kujundus, küljendus, trükiettevalmistus, trükkimine, köitmine),

---

⁵ Mõned vasted võõrkeeltes: *literary life*, *literary milieu*, *literary society*, *literary synthesis*, *Literaturgesellschaft*, *Literaturwelt*, *literarische Öffentlichkeit*, *literarisches Kräftefeld*, *champ littéraire*.

kirjastamise rahastamine, turustamine enne kirjastamist, kirjastamine, turustamine pärast kirjastamist (näidiseksemplarid, reklaam, raamatu väljakuulutamise, esitus, otsemüük, postimüük, hinnaalandused), valik ja väärtustamine (sh kanoniseerimine), lühi- ja pikaajaline arhiveerimine.

Milline on kirjandussotsioloogia koht kirjanduse uurimises? Nii autonoomsed kui ka heteronoomsed lähenemisviisid on võrdselt tähtsad ning täiendavad teineteist. Kirjandussotsioloogilist lähenemist peetakse tänapäeva võrdleva kirjandusteaduse oluliseks ja vältimatuks osaks, mis aitab jõuda sügavama arusaamiseni kirjanduslike tekstide või liikumiste eripäradest. Tänapäeva komparativistikas ei toimu kirjandusanalüüs vaakumis, vaid see on alati ajalooga seotud ning lähtub põhimõttest, et kirjandust kirjutatakse ja loetakse alati teatud viisidel, põhjustel, aegadel ning kindlates kontekstides (nt Keunen 2001, Vervliet 2001). Kirjanduse kui süsteemi uurimisel peaks lähtuma empiirilisest materjalist ning toetuma mõnele kirjandussotsioloogilisele teoreetilisele raamistikule. Järgnevas alapeatükis on antud ülevaade mõnedest teoreetilistest suundumustest kirjandussotsioloogias.

1.2. Teoreetilisi suundumisi kirjandussotsioloogias

Akadeemilise kirjandusuurimise tunnustus kirjandussotsioloogiale kui kirjandusteaduse harule hakkas tekkima alates 1960. aastatest. Aastatel 1960–1970 kogus kirjandussotsioloogiline lähenemine erinevates Euroopa maades populaarsust ning on tänaseks muutunud levinud uurimissuunaks kirjandusteaduses.

Positivistlik kirjandusteadus 19. sajandil toetus romantilise kirjandusloo peamistele lähtekohtadele, milleks olid kirjanduse sidumine kirjaniku eluga ja selle paigutamine rahvuse riikliku, poliitilise ja ideelise ajaloo üldisesse raami. Kirjanduse sotsioloogilise vaatlusviisi algusena võib käsitleda Max Weberi, Karl Mannheimi ja Kölni koolkonna (nt Alphons Silbermann) kultuuri- ja kunstisotsioloogilisi teoseid, samuti Frankfurdi koolkonna neomarksistlikke teoseid (Walter Benjamin, Theodor W. Adorno jt) (Lahe 2005: 10). Marksistlik kirjandusteadus vaatlleb kirjandust laiemalt, ühiskondliku institutsioonina, mis sisaldab ühiskondlikult määratud tootmis-, vahendus- ja vastuvõtuprotsesse (olulisemad esindajad näiteks Terry Eagleton, Raymond Williams, Louis Althusser jt).

Üheks marksistliku kirjandusteooria sugemetega uurijaks on veel näiteks Pavel Nikitič Sakulin. Sakulini jaoks oli kirjanduselu (*literaturnaja žizn'*) keskse tähtsusega mõiste kirjandusajaloo sünteetilisel rekonstrueerimisel. Kirjanduselu ei hõlma ainult kirjandusteoseid ja kirjanikke, vaid kõiki kirjandusega seotud nähtusi, kirjandusliku kommunikatsiooni süsteemi ja ka protsessuaalsust. Kirjanduselu kujuneb Sakulini järgi kirjaniku, lugeja, kriitiku ja teoreetiku tegevustest. Kirjanduselu on erinevatest osapooltest koosnev kompleks, mis toimib oma sisemiste seaduste järgi. Keskseks peab Sakulin kirjanduslikku keskkonda (*literaturnaja sreda*). Just siin toimubki kirjanduselu. Kirjanduslikus protsessis on oluline uurida põhjuslikke vastastikuseid suhteid (Sakulin 1990: 130).

Aastal 1926 avaldas Mihhail Bahtin V. Vološinovi nime all artikli “Sõna elus ja sõna luules”, alapealkirjaga “Sotsioloogilise poeetika küsimustest”. Selles artiklis rõhutab autor sotsioloogilise meetodi kasutamise ühekülgsust kirjandusteaduses, pidades muidugi silmas ka 1925. aastal ilmunud Sakulini raamatut “Sotsioloogiline meetod kirjandusteaduses”. Bahtini arvates on sotsioloogilist meetodit rakendatud vaid ajalooliste küsimuste selgitamisel, samal ajal kui teoreetiline poeetika oma keskendumisega kunstilisele vormile ja stiilile on täiesti puutumata jäänud. Kirjandusest lähtuvalt piiritlebki Bahtin sotsioloogilist poeetikat vajaduse kaudu mõista ilukirjandusliku teose materjalis realiseeritud ja kinnistatud sotsiaalse suhtlemise erivormi (Torop 2003: 104). Bahtini järgi on keel sotsiaalselt pluralistlik konstruktsioon, mille järgi meie oma kõne (*speech*) ei ole kunagi täiesti meie endi oma, vaid alati suhtes teiste kõnedega. Sellest tulenevalt on kirjandus iseenesest segatud, dialoogiline, polüfooniline ja mõjutatav (Vervliet 2001: 24).

Nitra koolkonda kuuluvad slovaki kirjandusuurijad Anton Popovič ja Francis Macri on välja töötanud kirjandusliku sünteesi teooria. Kirjanduslikku sünteesi (*literary synthesis*) uuritakse kirjandusteadmuse perspektiivist (*literary education, Literaturbildung*). Teel vastuvõtjani läbib tekst erinevaid kirjandusliku sünteesi staadiumeid. Kirjanduslik süntees asub kirjandusteadmuse süsteemi sees. Tegelikult teostavadki kirjanduslikku sünteesi kirjandusteadmuse põhilised funktsioonid: originaali *kuvand* ('*image*' of original), tõlgendus (*interpretation*) ja kirjanduslik reklaam (*literary advertisement*). Igaüks neist kolmest aktualiseerub läbi omaenda funktsionaalsete elementide ja vormide (žanrite). Kirjandusteadmus on kommunikatsioon kommunikatsiooni kohta, kirjanduslik süntees on metakommunikatiivne (tekstid tekstide kohta). Kirjandusliku sünteesi osapoolteks on autorid, lugejad, kirjastajad, ajaloolased, kriitikud, anoteerijad, retsenseerijad, õpetajad, tõlkijad. Sünteesi loomiseks on vajalik eelnev teadmine autoritest ja tekstidest. Selline teadmine on metakommunikatiivne, kuna ta kujutab kirjandusteadmuse kvantiteeti ja kultuuriastet. Lugeja tuleb teksti(de) juurde selle info baasil, mis on töödeldud metakommunikatiivse agendi (kirjastaja, autor, ajaloolane, õpetaja) poolt. Kirjanduslik süntees hõlmab endas kirjanduse kategoriseerimist ja väärtustamist, samas peegeldab kirjandust sellisena, nagu ta on edasi antud kirjandusliku kommunikatsioonimudeli (autor-tekst-vastuvõtja) abil. Vastuvõtja on aga asendatud metakommunikatiivsete lülide võrgustikuga, mis kannab edasi kirjandusteadmuse suurematest ja väiksematest funktsioonidest eraldatud seisukohtasid (Popovič, Macri 1977). Popoviči ja Macri teooria lähtepunkti võib pidada sotsioloogiliseks, kuid selles on mitmeid viiteid kirjanduse semiootilisele käsitusviisile.

Saksa kirjandusteaduses on tähtsal kohal kirjanduse sotsiaaljalugu, mille järgi kirjandust tuleb uurida kui ühte ühiskondlikku institutsiooni teiste hulgas. Sellist teooriat on arendanud eriti Siegfried J. Schmidt (Nikol-koolkond) ja Peter Bürger. Samalaadseid ideid on esitanud veel Lääne-Euroopa marksistid (sh inglased Raymond Williams, Janet Wolff; prantslased Pierre Macherey, Étienne Balibar ja Renée Balibar). Sakslaste algatatud suundumus sotsiaaljaloole ja kirjanduse institutsionaalset iseloomu rõhutavad teoreetilised käsitlused kritiseerivad traditsioonilist kirjanduslugu ja teosekeskset lähenemisviisi. Siin nõutakse, et kirjandust vaadeldaks kui süsteemi ning kirjanduse uurimisel võetaks muu hulgas arvesse ka kirjanduse hindamisnormide kunstiväliselt toimivat regulatsiooni, kirjanduse toimimist ühiskonnas (kellele kirjutatakse, millisel otstarbel loetakse, kuidas vastuvõttu reguleeritakse (nt koolihariduse abil), milliste kirjandusväliste eesmärkide nimel kasutatakse), milline on kirjaniku positsioon ühiskonnas ja kirjandusinstituutsioonis, milline koht on kriitikutel ja

uurijatel, millised on kirjandusinstituutsiooni suhted teiste instituutsioonidega jne (Saariluoma 1997: 1905).

Schmidt töötas Götz Wienoldile tuginedes (*Semiotik der Literatur*, 1972) välja baasi oma kirjandusprotsesside toimimise teooriale (*Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*, 1980). Schmidt käsitleb kirjanduse mudelina kirjanduse toimimise sotsiaalset välja, kus toimub kirjanduslik kommunikatsioon ja metakommunikatsioon. Seejuures peab olema täidetud kolm nõudmist:

1. Kirjanduselu uurimisel käsitleda kõiki osapooli.
2. Kirjanduselu on seotud laia lingvistilise, kommunikatiivse ja sotsiaalse toimimisega.
3. Kirjanduselu tuleb mõista ümbritsevaga vastastikustes suhetes oleva süsteemina, millel on oma sisemine struktuur (Scherber 1989: 585–587).

Kirjanduse sotsioloogia objektiks on Schmidt järgi kogu kirjanduslik kommunikatsioon, kirjanduselu süsteem kõigi oma alaosüsteemidega. Kirjandusinstituutsiooni uurija uurimisobjektideks on kirjanduse süsteemi erinevad funktsioonid (kirjanduse tootmine, levitamine, vastuvõtt ja järeltöötlemine (s.o kirjandusteade, kriitika ja kooliõpetus)). Nii Bürger kui ka Schmidt on seisukohal, et kirjanduse süsteemi uurija ei saa toimida samaaegselt süsteemi sees, olla osaline kirjandusteoste tõlgendamises (n-ö järeltöötlemises), ja uurida süsteemi toimimise viisi. Liisa Saariluoma arvates tuleks kirjanduse süsteemi uurimine lülitada kirjanduse uurimisse kui kirjandusinstituutsiooni eneserefleksioon, mille kaudu kirjanduse tõlgendajad ja kirjanduslõulased saaksid teadlikuks oma töö reeglite ja nende ajaloolisest määratlusest (Saariluoma 1997: 1906). Bürgeri ja Schmidt lähenedes sellist eneserefleksiooni ei hõlma.

Kirjandussotsioloogiat on arendatud Saksamaal ka varem. Karl Viëtor eristas oma 1934. aasta artiklis kirjandussotsioloogias: 1) kirjandusteose sotsioloogiat ja 2) kirjanduselu sotsioloogiat, mis jaguneb omakorda looja-tootja ning lugeja-tarbija sotsioloogiks. Ta huvitus kirjanduse üldisest mõjust ühiskonnas ning tugines kirjandusliku kommunikatsiooni ideele. Wolfgang Kayser (1959) nimetas kirjanduselu palju laiemaks fenomeniks kui kirjandus ise (s.t kirjandusteoste kogusumma). Tema idee kirjanduselust on tahaplaanile lükatud palju selgemate ja täpsemate kirjanduskommunikatsiooni teooriate poolt. Kayser nimetas kirjanduselu põhijõududena loomise, levitamise, eelvaatluse (*previewing*, selle all on mõeldud kriitikute tegevust) ja vastuvõtu. Jürgen Scharfschwerdt kasutas oma teoses *Basic problems of a sociology of literature* (1977) mõisteid kirjanduskultuur, kirjanduselu ja kirjandusühiskond. Ühiskonnas on erinevad kirjanduskultuurid, s.t erinevate sotsiaalsete väärtustega seotud esteetiliste väärtuste süsteemid. Kirjanduselu mõiste viitab sotsiaalse elu kompleksusele – inimestel on väga erinevaid kirjanduslikke vajadusi ja nad rahuldavad neid

erinevatel viisidel. Kirjanduskultuuri mõistet laiendades kasutab Scharfschwerdt mõistet kirjandusühiskond (*Literaturgesellschaft*) (Scherber 1989: 577–579).

Huvi sotsioloogilise lähenemisviisi vastu Saksamaal näitab see, et 1970. aastatel hakati peaaegu üheaegselt välja andma koguni viit saksa kirjanduse sotsiaalalalugu, enamasti mitmes köites. Neid teoseid on kritiseeritud teoreetilise eneserefleksiooni puudumise pärast ning nendega on esile kerkinud ka sotsioloogilise lähenemisviisi tavapärased probleemid: kas oletatakse ülilihtsaid seoseid kirjanduse ja sotsiaalalaloolise arengu vahel või siis ollakse liigagi kinni traditsioonilises tõlgendamises, kus neid seoseid ei nähtudki (Saariluoma 1997: 1905).

Prantsuse kirjandusteadlane Robert Escarpit ei pea kirjandussotsioloogiat enam kirjandusteaduse abiteaduseks. Escarpit kirjandussotsioloogia (*Sociologie de la littérature*, 1958) kolm põhilist osa on tootmine (*la production*), levitamine (*la distribution*) ja tarbimine (*la consommation*). Tootmise all käsitleb ta kirjanikupoolset tegevust kirjanduslikus protsessis: täpsemalt vaadeldakse kirjanikku ajas ja ühiskonnas. Olulisimaks küsimuseks on, kuidas kirjanikke liigitada. Katsetatakse erinevaid võimalusi: generatsioonide kaupa, vanuse järgi. Paigutades kirjanikku ühiskonda, toetub Escarpit 19. sajandi briti psühholoogi Henry Havelock Ellise uurimustele. Tema eeskujul analüüsitakse prantsuse kirjanike geograafilist ja sotsio-professionaalset päritolu. Levitamise alla kuulub kirjastajate ja raamatukaupmeeste tegevus. Jälgitakse kirjastamistöö ajaloolist arengut. Kui jaotada kirjastamine vastavalt materiaalsele tegevustele, siis eristuvad kolm järku: valik, valmistamine ja levitamine. Olulisimaks punktiks on kirjastaja kohustus vastutada nii oma tegevuse moraalse kui ka kaubandusliku poole eest. Kirjastaja on vahendaja publiku ja autori vahel. Levitamine toimub ringlusena, mille suurimateks piirajateks on keele- ja kirjaoskus. Ringluses eristuvad kultuurilised (*les circuits lettrés*) ja populaarsed grupid (*les circuits populaires*). Tarbimise keskmes on publik (*le public*). Majanduslikus mõttes on ainus tõeline publik see, kes ostab raamatuid. Edu juures eristuvad neli astet: läbikukkumine, poolik edu (kirjastus ei jää kahjumisse), normaalne edu ja bestseller. Publiku hulgas saab eristada kirjanduse tundjaid ja tarbijaid. Arutletakse distantsi üle, mis lahutab 'koolikirjandust' ja 'elavat kirjandust', ning uuritakse veel psühholoogilisi tegureid ja materiaalseid asjaolusid, mis mõjutavad keskmise lugeja käitumist (Escarpit 1992).

Just Escarpit eestvõtmisel toimus 1970. aastal Bordeaux's Rahvusvahelise Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni⁶ VI kongress teemal "Kirjandus ja ühiskond". Selline

---

⁶ *International Comparative Literature Association (ICLA)*

teemapüstitus äratas komparativistide seas suurt huvi ja muutis kirjandussotsioloogia aktuaalseks.

Itamar Even-Zohari polüsüsteemide ehk dünaamiliste süsteemide teooria kasvas välja Ferdinand de Saussure'i staatiliste süsteemide teooriast. Kui Saussure'i koolkond pööras tähelepanu just sellele, kuidas mingi süsteem põhimõtteliselt funktsioneerib, siis hilisem vene formalism, Tšehhi strukturalism, Tartu-Moskva semiootikakoolkond ja ka Even-Zohar lisasid küsimuse, kuidas kirjeldada süsteemi funktsioneerimist ajas. Kui varem vaadeldi süsteemi homogeenelt, siis uus lähenemine hakkas rõhutama süsteemi heterogeensust ja dünaamilisust – s.t et iga süsteem kujutab endast polüsüsteemi ehk mitmete süsteemide kooslust. Polüsüsteemide teooria järgi on kõik süsteemid, sh kirjanduse süsteem, heterogeensed ja dünaamilised – iga süsteem kujutab endast polüsüsteemi ehk mitmete süsteemide kooslust. Süsteemid ei ole omavahel võrdsed, vaid hierarhiseeritud ühe polüsüsteemi sees, süsteemi siseselt eristatakse tsentrit ja perifeeriat ehk kanoniseeritud ja kanoniseerimata kihti. Kirjanduslik polüsüsteem on suhete võrgustik ja tegevuste kompleks, mis on vaid osa rahvuskultuuri polüsüsteemist, see omakorda on osa ulatuslikust üldisest kultuuri polüsüsteemist. Kirjanduse polüsüsteem on sellele allutatud ja ka sellele struktuurilt sarnane. Ta koosneb järgmistest osadest: tootja, tarbija, institutsioon, repertuaar, turg ja toode (Even-Zohar 1997).

Kirjanduse käsitlemisel laiema süsteemina on Eesti uurijatest Tiit Hennoste kasutanud kultuurisituatsiooni mõistet. Kultuurisituatsioon on mentaalne mudel, kultuuris osaleja teadvuses ja alateadvuses olev üldistus mingi kultuurinähtuse kohta. Kirjandus on üks kultuurisituatsiooni tüüp, milles sarnaselt teiste kultuurisituatsioonidega on oma kindlad komponendid: 1) osalised (autor, vahendajad ja publik); 2) olukord (aeg, ruum ja füüsilised ning sotsiaalsed tingimused, milles kirjandus funktsioneerib); 3) valdkond (maailm väljaspool kirjandust, mis on kirjanduse aineks); 4) tekst; 5) keel; 6) kanal (tekstide liikumise tee: kuuldeline ja/või visuaalne); 7) meedium (teksti fikseerimise viis: mälus ja/või paberil); 8) tegevused (teksti loomine, vahendamine, vastuvõtmine ja interpreteerimine); 9) eesmärgid (eesmärgid seovad tervikuks kõik teised komponendid: kirjanik võib tõsta esile mõned situatsiooni komponendid ja keskenduda mõnede komponentide vahelisele suhtele). Nimetatud komponentidel on igas allsituatsioonis (nt eri kultuurides) oma hierarhia, omad väärtused, samuti reeglid ja printsiibid, mille alusel komponendid omavahel suhtlevad. Kirjandussituatsiooni analüüsid tuleb arvesse võtta ka teisi kultuurisituatsioone, mis on kirjandusele taustaks ja sellega vastastikustes mõjusuhetes. Kirjeldatud konteptsiooni aluseks

olev mõistestik pärineb algkujul USA antropoloogilt ja lingvistilt Dell Hymesilt⁷ (Hennoste 1991: 82–83; Hennoste 1993: 45).

Ajal, mil Pierre Bourdieu hakkas sügavamalt tegelema sotsioloogilise uurimusega, 1970. aastate algul, ei andnud sotsiaal-ajaloolistele argumentidele tuginev uurimistraditsioon kirjanduses veel eriti rahuldavaid meetodeid. See on ka üheks põhjuseks, miks Bourdieu väljateooria võeti elavalt vastu ning mitmed uurijad hakkasid seda rakendama. Välja mõistega on Bourdieu andnud efektiivse vahendi objekti defineerimiseks. Kirjandus pole selle järgi enam ebamäärane udukogu, vaid suhete struktuur kindlate funktsioneerimise normidega. Kultuuri, sh kirjanduse uurimise meetodi esitas ta raamatutes *Les règles de l'art* (esmatrükk 1992) ja *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature* (esmatrükk 1993). Alljärgnevalt on esitatud Bourdieu teooria olulisemad mõisted, toetudes põhiliselt kahele viimatinimetatud teosele.

Ühiskond koosneb Bourdieu järgi paljudest väljadest, sh ka kirjandusväljast. Iga väli on struktureeritud erinevate positsioonide jaotusega. Välja dünaamika on aga rajatud nende positsioonide vahelistele võitlustele. Igal väljal on mängus teatud huvid (sageli mitteteadlikult) ja tehakse teatud investeeringuid (samuti mitteteadlikult). Kõik tegevused (analoogiliselt majandusväljaga) on suunatud maksimaalse materiaalse või sümboolse tulu saavutamisele. Iga väli on suhteliselt iseseisev, samas aga struktuurilt samalaadne teistega. Välja struktuuri määravad ära nende agentide vahelised suhted, kes väljal hetkel asuvad. Oluline on aga rõhutada, et majanduse väli *per se* on lihtsalt üks väli teiste seas, mitte aga teisi välja valitseval positsioonil. Uurija ülesanne on avastada, millised huvid on antud spetsiifilisel väljal mängus ning millised on subjektide strateegiad kapitali kogumiseks, tulu, võidu suurendamiseks. Kultuuriväli on struktureeritud erinevate positsioonide jaotusega. Välja dünaamika on aga rajatud nende positsioonide vahelistele võitlustele. See väljendub sageli klassika ja modernismi, traditsiooni ja uuenduse, “pühaliku” ja “ketserliku” (noorte ja vanade) pidevates konfliktides. Ühel ja samal väljal toimub konkurents huvide ja ressursside kontrollimise üle. Kultuuri (kirjanduse) väljal valitseb konkurents "positsiooni omamise" ja “positsiooni taotlemise” vahel (Bourdieu 1999: 37–39).

Selleks et väljale siseneda, on vajalik just sellele väljale sobiva *habituse* olemasolu. *Habitus* on teatav kultuuriliselt omandatud käitumisnormide kogum, mis pole kunagi täiesti teadlik ja mida omamata subjekt ruumi ei valitse. Tal peab olema teatud miinimum hulk teadmisi, oskusi või siis annet, et olla just talle soovitud väljal aktsepteeritud mängija. Tuleb

---

⁷ Täpsemad viited Hennoste artiklis “Rahvuskirjandus kui kultuurisituatsioon” – *Eurooplaseks saamine. Kõrvalkäija altkulmupilk. Artikleid ja arvamus 1986–2003*, Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, lk 30.

investeerida oma (akadeemiline, kultuuriline, sümboolne) kapital sellisel moel, et oleks võimalik saavutada maksimaalne edu. Tavaliselt ei asu keegi mängima mõttega kaotada. Keegi ei kirjuta romaani sooviga saada sellele negatiivset kriitikat. Strateegia ja trajektoor on kaks võtmekontseptsiooni Bourdieu väljateoorias. Strateegia *habituse* produktina ei rajane teadlikul kalkulatsioonil, vaid on pigem mitteteadliku dispoitsiooni tulemus. Strateegia oleneb nii agendi positsioonist väljal kui ka sellest, mis on hetkel tekitanud väljal võitluse. Trajektoor kirjeldab positsioonide jada, mis on edukalt ühe autori poolt hõivatud. See on üks võimalus kujutada agendi ja välja vahelist suhet (Johnson 1999: 17-18).

Kultuuritootmise väli on laiemalt võttes struktureeritud kahe alavälja opositsiooniks: piiritletud ja laiaskaalaliseks tootmise väljaks. Piiritletud tootmise all mõeldakse tavaliselt n-ö kõrget kunsti ja tõsist ehk süvakirjandust. Sellel alaväljal on agentidevaheline võitlus suuresti sümboolne, hõlmates ka prestiiži ja kuulsuse. See on tootmine teiste tootjate jaoks, kes on samas ka nende otsesed konkurendid, nagu Bourdieu sageli osutab. Majanduslikku kasumit siin tavaliselt eitatakse (vähemalt tootjate eneste poolt) ja mõjuvõimu hierarhia tugineb erinevatel sümboolse kasumi vormidel. Selles mõttes on kultuuriväli kui üks veendumuste universum. Laiaskaalalise tootmise all peetakse enamasti silmas laiatarbekultuuri, tootmist mittetootjate jaoks, mida hoiab üleval lai ja kompleksne kultuuritööstus ning milles on väga olulisel kohal majanduslik kapital. Kui laiaskaalalise tootmise eesmärgiks on võimalikult suur turg, siis piiritletud tootmine arendab ise oma toodete väärtustamise kriteeriumid ning neid tunnustatakse tavaliselt kas nende oma klientide või siis võistlejate poolt. Piiritletud tootmise välja autonoomiat saabki just hinnata tema mõjuvõimu järgi kehtestada endale tootmise kriteeriumid ja väärtustada oma tooted (Bourdieu 1999: 114).

Võimuväli on agentide või institutsioonide vaheliste jõusuhete ruum. Neile jõusuhetele on ühine see, et neil on vajalik kapital juhtivate positsioonide hõivamiseks erinevatel väljadel. Võimuväljal toimub võitlus erinevate jõudude või kapitalide haldajate vahel. Kultuuriväli (sh kirjandusväli) asub alluval ja valitsetaval positsioonil võimuvälja sees (negatiivsel poolusel), kuna tema käsutada on kõrgetasemelised sümboolse kapitali vormid (akadeemiline, kultuuriline kapital), aga valitsetud on ta seetõttu, et tal on võrdlemisi madal majandusliku kapitali tase. Võimuväli omakorda on dominanttsel positsioonil klassisuhete väljal (Bourdieu 1992: 300).

Kultuuriväli koosneb autonoomsetest poolustest, mis tuginevad sümboolsel kapitalil ja on märgitud plussmärgiga, ning selle vastandpoolustest, mis alluvad majandusliku kapitali nõudmistele ja on märgitud miinusmärgiga. Need poolused moodustavad kultuuriväljal fundamentaalse opositsiooni – heteronoomne ja autonoomne printsiip. See on vastandus n-ö puhta ja kommertsliku kunsti vahel. Heteronoomne ehk välise hierarhiseerimise printsiip

põhineb välistel faktoritel (raamatu müüginumbrid, turg, kasum jne) ning oluliseks näitajaks on sotsiaalne tuntus. Soodus on see neile, kes valitsevad välja majanduslikult ja poliitiliselt (nt väikekodanluse kunst). See printsiip on jõus võimuvälja domineerivates piirkondades ja majanduse väljal. Autonoomne ehk sisemise hierarhiseerimise printsiip tugineb spetsiifilisele pühendumisele (kirjanduslik prestiiž, “kunst kunsti pärast”). See soosib kirjanikke, kes on tuntud ja tunnustatud temaga võrdsete autorite poolt, kuid neil puudub laiema publiku tunnustus. Peale nende on veel mitmesuguseid teisi opositsioone. Kuna tänapäeval on need printsiibid leitavad just massi ja eliitkultuuri vastanduses, siis võivad need erineda vastavalt vaatlusalusele riigile ja spetsiifilisele ajaloolisele hetkele (Bourdieu 1999: 38–39, Bourdieu 1992: 302–303).

Iga välja keskmel on n-ö sümboolse võimu omamine, mis tugineb erinevatel kapitali liikidel ja ei ole taandatav majanduslikule kapitalile. Kultuuriväljal on kõige tähtsamad kapitali liigid sümboolne ja kultuuriline kapital. Sümboolne kapital viitab tunnustusele, kuulsusele ja prestiižile, s.o majanduslikule kapitalile mittetaandatav sümboolne võim. Üksikindiviidi tasandil on see teatav eeliste kogum, mis võimaldab ühel inimesel võrreldes teisega konkurentsiparemini läbi lüüa. Sümboolset kapitali jagatakse enamasti kultuurivälja elitaarsel poolusel. Kultuuriline kapital on teadmiste vorm, sisemine kood, empaatiline või kognitiivne võime, mis aitab eristada kultuurilisi suhteid, koode ja kultuurilisi artefakte, s.o teatud kultuurikogemus ja kompetentsus. Kunstiteosel on väärtust vaid selle jaoks, kes on kultuuriliselt kompetentne ja valdab koodi. Kultuuriline kapital koosneb kolmest osast: *habitusest*, tarbitavatest kultuurilistest kaupadest ja agendile antud akadeemilistest tunnustustest. Nii nagu majanduslik kapital, on ka teised kapitali vormid jaotunud inimeste vahel ebavõrdselt. Teatud tingimustel on erinevad kapitali vormid vastastikku ümber pööratavad (näiteks akadeemiline kapital saab tööturul muutuda majanduslikuks kapitaliks). Bourdieu analüüsib kultuurivälja kui ümber pööratud majandusmaailma, tuginedes loogikale, et võitja kaotab (see tähendab, et majanduslik edu näiteks bestselleri müügist ei pruugi sugugi alati tähendada seda, et see teos saavutab ka sümboolse võimu) (Johnson 1999: 7–8).

Kirjanduse iseseisva võimu ja autonoomia allikaks on akadeemiline, kultuuriline, sümboolne kapital. Kultuuriväli on seda sõltumatum, mida soodsam on sümboolse võimu jaotus kõige iseseisvamate loojate kasuks. Mida autonoomsem on kultuuriväli, seda enam käitub ta iseenda loogika järgi ning seda selgemini eristuvad piiratud leviga (asjatundjatele ja kaasloojatele adresseeritud kõrgkultuur) ning laiatarbekunst. Kirjandusvälja autonoomsuse korral on laiatarbekunst sümboolselt väljatõrjutud ja diskrediteeritud. Ehkki edu puudumine ei saa olla iseenesest kõrge kunstilise positsiooni garanteerija, nagu ka edu publiku hulgas ei

pruugi tähendada madalat kunstiväärtust, on publikumenu üldjuhul heaks mõõdupuuks kultuurivälja autonoomsusele nii paradoksaalne, kui see ka ei tundu (Bourdieu 1999: 39).

Bourdieu väljateooriast inspiratsiooni saanud kirjandusuurimused keskenduvad kõige sagedamini kas rahvuskirjanduse väljal toimuvate autonoomsete ja heteronoomsete jõudude vaheliste liikumiste analüüsile või erinevate väljade vaheliste suhete analüüsile. Käesolevas töös on tegeldud mõlemaga, keskendudes rohkem viimasele.

1.3. Kirjastaja ja kriitikatoimetaja uurimisobjektidena

Erinevates kirjandussotsioloogilistes lähenemistes on nii kirjastajal kui ka kriitikatoimetajal oma koht – nad on üheks lüliks suures kirjanduse süsteemis. Näiteks Escarpit mõistestikus paigutub kirjastamine kirjandusega seotud protsessides levitamise osasse. Popoviči ja Macri järgi on kirjastamine osa kirjanduslikust sünteesist, laiemalt võttes osa kirjandusteadmusest. Ühe kirjastuse tegevuse kaudu realiseeritakse paljusid elemente, millest kirjandusteadmus koosneb. Mõne konkreetse kirjastuse kirjastamispoliitika võib oluliselt muuta kirjandusvälja, kui kasutada Bourdieu mõistet. Slovaki uurijate kirjandusteadmuse skeem on võrreldav Even-Zohari kirjandusliku polüsüsteemiga. Mõlemad püüdlevad laiahaardelisusele ja jäävad kirjastuste seisukohalt kahjuks pisut pealiskaudseteks. Kirjastused paigutuvad Even-Zohari skeemis institutsiooni mõiste alla, kuid lisaks asetab ta siia ka muid üksusi, mida näiteks Bourdieu ja Escarpit eristavad. Alljärgnevalt on vaadeldud kriitikatoimetaja ja kirjastaja kohta Bourdieu väljateoorias, millest on ka käesolevas töös lähtutud.

Kultuuriväli (sh kirjandusväli) asub võimuvälja sees, kuid on sellest suhteliselt sõltumatu, eeskätt majanduslikest ja poliitilistest hierarhiatest. See tähendab, et kui kultuurivälja sõltumatus väheneb, allub kultuurilooja majanduslikule ja poliitilisele hierarhiale ka oma välja siseselt. Kirjandusväli püüdleb autonoomsusele, kuid säilitab siiski sõltuvuse võimuvälja poolustest. Nende kahe vahel asuvad kirjastus- ja ajakirjandusväli. Ühest küljest kattuvad nad osaliselt kirjandusväljaga, teisest küljest võimuväljaga. Kirjastajad ja ajakirjanikud (kirjanduskriitikud) on kaksikagendid, kes liiguvad nii kirjandus- kui ka võimuväljal (Bourdieu 1999: 38–39). Kirjastajat peab Bourdieu üheks kirjandussüsteemi tugisambaks. Kirjastaja on see, kes suuremal või vähemal määral muudab teksti n-ö tarbeesemeks ja viib ta turule. Kirjastaja on majandusvõimu Trooja hobune kultuurimaailmas, kuna ta just nagu jagab kultuurimaailmaga samu kriteeriume, on kultuurikompetentne, kuid samas käitub reeglite järgi võimuväljal. Kirjastajad peavad ühendama täiesti vastandlikud dispositsioonid: majanduslikud, mis teatud lõikudes väljal on tootjatele (s.t autoritele) täiesti võõrad, ning intellektuaalsed, mis on jälle lähedasemad tootjatele, kuid mida kirjastajad oskavad hinnata ja väärtustada. Iga kirjastaja esindab oma kirjanikule lähedasi omadusi, see omakorda soosib nendevahelise usaldusliku suhte teket (Bourdieu 1992: 301).

Bourdieu küsib, kes loob looja, kes on tegelik tööle väärtuse andja – kas autor või hoopis kirjastaja. Ta tõstab esile kirjastaja, laiemalt võttes kultuurilise ärimehed rolli. Kirjastaja on ühel ja samal ajal isik, kes kasutades ära looja tööd, kaubitseb n-ö pühaga, ning samas ka isik, kes on toonud kauba turule ja pühitseb selle toote, mille ta on avastanud ja mis oleks võinud muidu jääda lihtsalt “kasutamata loodusvaraks”. Mida pühendunum on kirjastaja, seda tugevamalt annab ta ka avaldatud teosele väärtust. Kunstiga kaupleja, peale tööle rahalise

väärtuse andmise, kuulutab välja ka selle autori väärtuse, keda ta kaitseb (nt kataloogis või raamatu saatesõnas), tegutsedes nõndaviisi justkui sümboolse pankurina, kes pakub kindlustuseks kogu seda sümboolset kapitali, mille ta on kogunud. Selline investering tõstab tootja pühitsetute ringi. Kirjandusväljale sisenemine on võrreldav saamisega teatud väljavalitute klubisse: kirjastaja koos eessõna-kirjutajate ja kriitikutega on isikuteks, kes soovivad oma väljavalitud kandidaati. Kirjastaja mõjuvõim on kui usaldusel põhinev väärtus, mis saab eksisteerida vaid suhtes kogu tootmisväljaga: kirjanike, teiste kirjastajate, kriitikute, tarbijatega. See moodustab omamoodi usalduse ringi (Bourdieu 1999: 76–78).

Teose loojaks kirjastaja kõrval on ka kõik teised kirjandusväljal tegutsevad agendid, kes usuvad kunstiteose väärtuslikkusesse, sh kirjanduskriitikud ja kriitikatoimetajad. Kultuuriajakirjandus on ajakirjandusvälja üks allvälju, mille ülesandeks on ühelt poolt kultuuritoodete ja tootjate (kunstnike, kirjanike, muusikute jt) endi kohta käiva info edastamine tarbijale ja teisalt tarbija tagasiside vahendamine kultuuritootmise sfääri. Ka kultuuriajakirjanduse välja organiseerib autonoomse ja heteronoomse printsiibi vaheline vastuolu. Üks osa kultuuriajakirjandusest on suunatud kultuurivälja sisse – autonoomsete tegijate omavahelisse dialoogi, mida jälgib suhteliselt kitsas ja asjatundlik lugejaskond (Eestis enamasti riiklikult toetatud kultuuriajakirjandus kui osa kultuurist), teine osa kultuuriajakirjandusest aga väljapoole (kultuuriajakirjandus kui informatsiooniäri), lugejaskonnale kõige laiemas mõttes (Martson 2003: 71).

Kultuurivälja toimimine tugineb veendumusele selle kohta, missugustele väärtustele peab kunstiteos (sh ka kirjandusteos) vastama. Kunstiteos eksisteerib ainult tänu (kollektiivsele) veendumusele, mis teab ja tunnustab seda kunstiteosena. Kunstiteose väärtus üldiselt ja veendumused, mis seda rõhutavad, tekivad lakkamatutes ja loendamatuses võitlustes kehtestamaks selle või teise kunstiteose väärtust. Kirjastaja mõjuvõim võib peituda lugejate seas tekkinud veendumusel, et just selle kirjastaja maitset võib usaldada (Bourdieu 1999: 79). Sarnasest mõjuvõimust võib rääkida ka meediaväljaannete juures töötavate kirjandustoimetajate puhul.

1.4. Varasemad uurimused, kesksed uurimisteemad

Eelnevast kirjandussotsioloogilise lähenemisnurga tutvustusest ilmnes, et selle alla liigitub vähemalt neli keskselt komponenti: kirjanik, lugeja, vahendaja (kirjandusajakirjandus, kirjandusteadus, kirjandusõpetus) ja levitaja (kirjastus, raamatukaubandus).

Eesti uurijaid on enim paelunud lugeja vaatepunkt. Süstemaatilistelt on uuritud eestlaste (osaliselt ka Eestis elavate mitte-eestlaste) kultuuri-, sh kirjandustarbimist (Lauristin & Vihalemm 1985, 1986; Järve 1994, 1998; Lõhmus, Lauristin & Salupere 2004). Omaette suunda eesti kirjandussotsioloogias esindavad Indrek Tart'i bibliomeetrilised uurimused (Tart 2002, 2005). Kirjanduse uurimisega lähtuvalt kirjanike päritolust on 1930. aastatel tegelenud August Annist, nimetades seda geograafilis-sotsiaalseks meetodiks (Eesti Kultuurilooline Arhiiv, f 218, m 22:5; käsikiri avaldatud 1999, vt kasutatud allikad).

Kuna käesolevas magistritöös on keskendutud kirjastuste ja kirjandustoimetajate tegevusele, siis on alljärgnevalt nimetatud varasemaid uurimusi kirjastamise kohta. Kriitikatoimetajate tegevust autori andmetel varem Eestis uuritud ei ole.

Kirjastuste tegevust on Eestis uuritud mitmetest aspektidest. Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakonnas on süstemaatilistelt uuritud kirjastustegevust Eestis 1990. aastatel. Need uurimused on oma olemuselt statistilised ja kirjeldavad. Kirjastamissituatsiooni on vaadeldud perioodide kaupa (Metsar 2000; Heidov 1998; Lahtmaa 1996), on uuritud erinevate fondide ning Eesti Kultuurkapitali osa kirjastamise rahastajatena (Annus 2000; Korb 1997).

Samuti on tehtud erinevates ülikoolides üksikuid uurimusi lähtudes mõnest kirjastamise kitsamast aspektist (majandus, tõlkekeeled, nt saksakeelse tõlkekirjanduse kirjastamise kohta (Lahe 2005)) või uuritud põhjalikumalt mõnd üksikut kirjastust – on vaadeldud kas kirjastuse kujunemislugu ja tegutsemispõhimõtteid (Schmidt 1999; Kõnno 2002) või uuritud kirjastuste brändi (Tigane 2003; Koržets 2005). On teada ka kaks uurimust kirjastamise kohta enne Teist maailmasõda: Looduse kirjastusest (Koppel 1960) ja Taavet Mutsu teatrikirjastusest (Tõnisson 1991).

Väga põhjalikult on uuritud välis-eesti kirjastuste tegevust: Eesti Kirjanike Kooperatiivi (Kronberg 2002) ning kogu välis-eesti kirjastustegevust erinevate riikide kaupa (Valmas 2003).

Soomes on kirjastuste tegevust uuritud paljudest aspektidest, neist osad kattuvad Eestis levinud uurimissuundadega.⁸ On uuritud raamatute tootmise struktuuri ja strateegiaid (Anne Brunila ja Liisa Uusitalo), kirjastamisprotsessi ja töökultuuri väikekirjastustes (Kai Halttunen), soome-rootslaste kirjandusajalugu raamatute kirjastamise ja levitamise aspektist

---

⁸ Viited Soome ja Rootsi uurimissuundadest pärinevad Juhani Niemi raamatust "Kirjallisuus instituutina. Johdatus sosioloogiseen kirjallisuuden tutkimukseen", Tampere 1991.

(Rainer Knapas), väikekirjastamist Põhja-Soomes (Annukka Viitanen), näitekirjanduse kirjastamist Soomes 1944–1993 (Jyri Pennanen), kirjastustes kodumaise ilukirjanduse valimist kirjastamiseks (Reino Rasilainen). Viimatinimetatud teema on kõige lähedasem siinsele uurimusele, kuigi probleemipüstitus on erinev. Rasilainen uuris Soome suurimasse kirjastusse WSOY ajavahemikus 1965–1987 saadetud käsikirju. Ta uuris, mis iseloomustab kirjastatud käsikirju ning neid, mis kõrvale on jäetud. Näiteks ühe järeldusena tõi ta välja, et igal aastal keskmiselt igast 500-st saadetud käsikirjast 4-5 kirjastati. Avaldatu osakaal olevat ka teistes suuremates kirjastustes ligikaudu samasugune (viimane väide põhineb siiski mittetäielikel andmetel) (Niemi 1991: 87). Rootsis on mitmeid kirjandussotsioloogilisi uurimusi viinud läbi Johan Svedjedal, sh ka kirjastamisest (kirjastamisest Rootsis 1887–1943; kirjastamisest veebikirjanduse ajastul).

1.5. Uurimishüpotees

Hüpoteesi püstitamisel on lähtunud Bourdieu kirjeldatud kirjastus-, ajakirjandus- ja kirjandusväljade toimimise põhimõtetest ning nende omavahelistest seostest. Käesoleva töö keskne uurimishüpotees on järgmine:

Eesti algupärase ilukirjandusliku teose jõudmisel 21. sajandi alguse eesti kirjandusväljale ning sellele esteetilise väärtuse loomisel on võtmeisikuteks nii kirjastajad kui ka kirjanduskriitikat avaldava väljaande kriitikatoimetajad.

Hüpotees jaotub järgmisteks alahüpoteesideks:

1. Eesti algupärase ilukirjanduse kirjastamisel eristub teatud hulk olulisemaid kirjastusi oma väljakujunenud nišiga eesti kirjastusväljal.
2. Aastateks 2001–2002 on Eestis algupärase ilukirjanduse avaldamisel kirjastustel välja kujunenud erinevad toimimise skeemid; eristuvad mitut tüüpi kirjastajad, kellest osadel on suurem sümboolne võim esteetilise väärtuse loomisel ja/või kirjandusliku toote toomisel kirjandusväljale kui teistel.
3. Eesti ilukirjanduse avaldamine on tihedalt seotud võimuvälja poolt seatud tingimustega.
4. Kirjanduse suutlikkus jõuda kirjandusvälja keskmesse sõltub suuresti sellest, mida esitatakse hea kirjandusena väljaannete (kriitika)toimetajate ja kirjanduskriitikute poolt.

Sellise hüpoteesi erinevate tahkude uurimiseks on kombineeritud kolme meetodit:

1. Kirjastuste jaotumise väljaselgitamiseks eesti algupärase ilukirjanduse avaldamisel on analüüsitud statistilisi andmeid (3. peatükk).
2. Kirjastamise protsessi uurimiseks on läbi viidud ekspertintervjuud (intervjuude analüüs 4. peatükis).
3. Kirjanduskriitikat avaldavate väljaannete tegutsemispõhimõtete uurimiseks on kasutatud küsimustikke (küsimustike analüüs 5. peatükis).

Järgnevas peatükis on visandatud taust püstitatud hüpoteesi uurimiseks – on vaadeldud kirjastusvälja 1980. aastate lõpust tänaseni.

2. Ajalooline taust: kirjastusväli 1980. aastate lõpust tänapäevani

1980. aastate esimesel poolel tegutses Eesti NSV-s kaheksa kirjastust, mis allusid kõik Riiklikule Kirjastuskomiteele. Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures tegutses Kirjandusasjade Peavalitsus Glavlit⁹, mille tähtsus hakkas murenema alates 1988. aastast ning likvideeriti valitsuse määrusega 4. oktoobril 1990. aastal (Eelmaa, Koger 1993: 24). 1986. aastal oli Eestis viis ametlikku kirjastust (Valgus, Eesti Raamat, Perioodika, Kunst, EKP Keskkomitee Kirjastus) ning peale nende teatud hulk kirjastamisõigusega asutusi ja organisatsioone (kõrgkoolid, Teaduste Akadeemia, ministriumid, riiklikud komiteed jt) (Liivaku 1995: 250). Ilukirjanduse avaldamisel oli kirjastamismonopol Eesti Raamatu käes. 1980. aastate lõpus hakkas kirjastusi tasapisi juurde tekkima. Agentide hulga suurenemine on üheks oluliseks muutuste näitajaks.

1980. aastate lõpus seoses suurte muutustega võimuväljal hakkasid toimuma muutused ka kirjastamisväljal. See oli üleminekuajaks sotsialistlikult plaanimajanduselt vabaturumajandusele.

Üks esimesi uusi kirjastusi oli Kupar. Kirjastuskooperatiivi Kupar asutasid 1987. aastal üheksa eesti kirjanikku selleks, et lõhkuda riiklikku kirjastamismonopoli. 1992. aastal registreeriti kirjastuskooperatiiv ümber aktsiaseltsiks. Alates 1993. aastast hakati kirjastamise kõrval tegelema raamatukaubandusega. Kui tegutsemise algaastail oli prioriteediks eesti kirjanike teoste avaldamine, siis kirjastamisvõimaluste paranemisega suurenes aasta-aastalt tõlkekirjanduse osatähtsus. Kirjastuse eesmärgiks polnud turu hõivamine suurte mahtude abil, vaid teadlik kirjastamine "valivale" lugejale (Pals 2002).

1991. ja 1992. aasta jooksul toimus kirjastamisstruktuuri omandivormis mitmeid muutusi – riiklikud kirjastused muutusid rendiettevõteteks, nendest suuremad jagunesid mitmeks väiksemaks. Näiteks kirjastusest Eesti Raamat eraldusid Olion (ajalookirjandus, poliitika, postkaardid) ja lastekirjanduse toimetuse, millest sai Tiritamm. Eesti Raamatu kultuurikirjanduse toimetuse baasil moodustus spordikirjandust väljaandev Olympia, venekeelse ilukirjanduse toimetuse baasil tekkis Aleksandra. Olion, Tiritamm ja Eesti Raamat olid rendiettevõtted, Olympia ja Aleksandra eraaktsiaseltsid. Riiklik kirjastus Valgus jagunes neljaks väikeseks kirjastuseks: Valguse õigusjärglane on rendikirjastus; eraaktsiaseltsidena tegutsevad Koolibri, Eesti Entsüklopeediakirjastus ja tekstitöötluskeskus Printit (Eelmaa, Koger 1993: 24). Millega seletada sellist jagunemist? Üheks võimalikuks vastuseks on see, et iga agendi tegevust motiveerib soov panna end maksma sellisel moel, et oleks võimalik

---

⁹ Glavlit – Главное управление по делам литературы и издательств (otsetõlge: kirjanduse ja kirjastamise asjade peavalitsus).

saavutada maksimaalne edu. Endise Eesti Raamatu asemel oli äkki viis ja endise Valguse asemel neli iseseisvat väikest kirjastust. Võib järeldada, et niivõrd laiahaardeliste kirjastuste toimimine ei õigustanud ennast tol ajal ning enese kehtestamine osutus kergemaks kindlama suunitlusega väiksemal kirjastusel.

Aastail 1990–1992 toimus väga suur raamatute ületootmine. See oli aeg, mil raamatuhuvi langus hakkas avalduma ka ostmise vähenemisena. Rida teoseid, mille 30–40-tuhandeline tiraaž oleks veel aasta tagasi probleemideta maha müüdud, jäi seisma. See on veel üks viide sellele, et ei suudetud kohaneda uue olukorraga. Tegemist oli raamatutega, mille läbimüügile võisid kirjastused varem igal ajal kindlad olla. Uue olukorraga harjumine võttis kirjastustel aega, millest tuleneski suur raamatute ületootmine. Kui jõuti trükiarvude vähendamiseni, tõusis ühe eksemplari omahind ja muidugi ka müügihind. Tõenäoliselt mõjutas uusi hindu ka varasem ületootmine. Odavat riigihinnaga paberit jagus iseseisvale Eestile järjest vähem. Paberit ja trükimaterjale tuli hakata ostma kas kommertshinna alusel Venemaa tehastest või valuuta eest Läänest (Kaints 1999: 1546). Tänapäeval ületab eesti algupärase ilukirjanduse tiraaž harva paari tuhandet. Proosateose tiraaž on keskmiselt tuhat ja luuleteosel 300 kuni 500 eksemplari. Sellele vastukaaluks on kasvanud raamatunimetuste arv.

Eesti iseseisvumise periood, 1990. aastate algus, langes kokku ajaga, mil üle kogu maailma hakkas kiiresti levima arvutitel põhinev kultuur. Personaalarvutite levik 1980. aastatel muutis võimalikuks arvuti abil väiksearvuliste trükiste kirjastamise (*desk-top publishing*). Infotehnoloogiaga on otseselt seotud digitaaltehnika järjest kasvav osakaal raamatukirjastamises. Vana tinalao asemel hakati kasutama arvutiladu, mistõttu uutel sõltumatutel kirjastustel oli kergem tekste trükiks ette valmistada (Viires 2000: 18–19).

Kirjastustegevus korraldus esialgu ümber põhiliselt vana süsteemi lagunemise kaudu. Stabiliseerumisest või uuest tõusust saab rääkida alles 1993. aastast, siis juba täiesti muutunud olukorras. Kirjastajad olid pidanud õppima määrama sobivaid tiraaže ja seda, kuidas oma kaupa pakkuda. 1993. aastaks oli Eestis umbes 50 ettevõtet, mille põhitegevuseks oli kirjastamine (Eelmaa, Koger 1993: 24). Tegelikuses oli aga kirjastajaid palju enam, millele viitab Marge Roobi uurimus “1993. aastal ilmunud Eesti raamat”. 1993. aastal võis kirjastajate hulk ulatuda isegi 520-ni: üle 80% nendest olid väikekirjastajad, kes andsid aastas välja ühe või kaks raamatut; 82 kirjastuse aastaproduksioon oli vähemalt kolm väljaannet. Lisaks veel autorkirjastajad, kelledelt ilmus 69 raamatut (Liivaku 1995: 250–251). Kirjastamisega tegelevate ettevõtete hulk raamatuturul oli tõusnud märgatavalt. See tähendab, et kirjastusväli oli oluliselt mitmekesisestunud, väljale oli sisenenud hulgaliselt uusi agente, seega oli tekkinud võimalus suuremaks konkurentsiks. Kui kuni 1990. aastate keskpaigani olid selgelt eristatavad kaks suuremat rühma – raamatukirjastused ja perioodiliste väljaannete

kirjastused –, siis 21. sajandi esimesteks aastateks on selline jagunemine kadunud. Mitmete perioodiliste väljaannete kirjastused on oma tegevushaaret laiendanud raamatute kirjastamisega (nt Äripäeva Kirjastus, Eesti Ekspressi Kirjastus, Maalehe Kirjastus).

1991. aastal asutasid 25 kirjastust Eesti Kirjastuste Liidu (EKL) eesmärgiga kaitsta kirjastuste ühiseid huve ja arendada ühistegevust kirjastamise alal. EKL-i liikmed annavad Eesti aastasesest raamatutoodangust umbes 85%. 1992. aasta oktoobrist on EKL Rahvusvahelise Kirjastajate Assotsiatsiooni (*International Publishers' Association*, IPA) liige. IPA seadis omalt poolt nõudeks, et riigis peab olema kaotatud tsensuur (Eestis toimus see 1990. aastal) ja enamik kirjastusi peaks olema erakätes (tänapäevaks on jäänud ainult üks riiklik kirjastus – Perioodika). EKL on mittetulunduslik organisatsioon, kes elab liikmemaksudest ja annetustest. EKL on pööranud suurt tähelepanu Eesti kirjastajate täienduskoolitustele, korraldanud seminare ja õppereise, EKLi sidemete kaudu on Eesti kirjastajad saanud osaleda kas tasuta või soodustingimustel mitmel rahvusvahelisel raamatumessil. Alates 1994. aastast antakse välja infolehte Raamatukuulutaja. Eesti Kirjastajate Liit teeb koostööd ka Eesti Raamatukaubastajate Liiduga (Koger 1997: 8).

Alates 1988. aastast kasutavad kirjastajad rahvusvahelist kirjastamistunnust ISBN ning 1993. aastast tegutseb Eesti ISBN-keskus. Eesti Autoriõiguse seadus kehtib alates 12. detsembrist 1992 (Eelmaa, Koger 1993: 24).

Eesti Kirjastuste Liidu üheks olulisemaks saavutuseks koos Eesti Raamatukaubastajate Liidu ja Eesti Raamatukoguhoidjate Ühinguaga on Eestis väljaantud raamatute käibemaksu alandamine 18%-lt 5%-le. See seadus võeti Eesti Vabariigi riigikogu poolt vastu 41 poolt- ja ühe vastuhäälega 23. septembril 1998. aastal. Käibemaksu alandamise ajendiks oli tõsiasi, et raamatute omahind oli muutunud liiga suureks ja seetõttu osteti neid vähe. Tegelikult sooviti saavutada nullprotsendiline käibemaks, kuid see ettepanek lükati riigikogu poolt tagasi (Annus 2000: 15).

Kirjastused on alati olnud kohustatud saatma kõigist oma üllitistest teatud arvu eksemplare raamatukogudele. 1992. aasta sundeksemplaride saatmise korra järgi pidid trükikojad kirjastaja kulul saatma igast trükisest 28 eksemplari raamatukogudele – nii kasutati sundeksemplare komplekteerimisallikana. 12. veebruaril 1997. aastal võeti vastu uus sundeksemplariseadus, mille järgi loobuti kasutamast sundeksemplare komplekteerimisallikana ja seati sisse nõudmine kaheksa eksemplari järele. 1997. aastaks oli riik suurendanud raamatukogude raamatute ostmise raha üle 60%-i, mis pidi võimaldama osta neid trükiseid, mis seni saadi sundeksemplarina (Heidov 1998: 77).

26. oktoobril 1994 liitus Eesti taas pärast 54-aastast vaheaega Berni kirjandus- ja kunstiteoste kaitse konventsiooniga¹⁰, mis pani aluse eesti autorite loomingu kaitsele rahvusvahelises ulatuses ja vastupidi. Liitumise päevast peab Eesti tagama õigusliku kaitse kõigile Berni konventsiooni liikmesriikide autoritele, samuti peab olema tagatud eesti autorite kaitse nendes riikides (Heidov 1998: 75).

Kirjastamise finantseerimine on rohkem võimuväljal paiknevate agentide ja institutsioonide otsustada. Olulisemateks nendest on kujunenud Eesti Kultuurkapital ja Avatud Eesti Fond.

Eesti riikliku kultuuripoliitika põhiseisukohaks on olnud ka kirjastamistoetuste jagamine nii riigieelarvest kui ka kultuurkapitalist. Eelarveline toetus tähendab seda, et ühishuvi nimel osalevad kõik maksumaksjad kultuuri toetamises. Selle toetuse mõte seisneb eelkõige selles, et toimuks kultuuri taastootmine (Veidemann 1997: 4). 1996. aastal avaldatud dokumendis “Eesti riiklik kultuuripoliitika lähiaastatel” on fikseeritud seisukoht, et kirjanduse ja kirjastamise alal riigipoolse vahetu rahalise (eelarvelise) toetuse prioriteetideks on kultuuri eneserefleksiooni (entsüklopeedia, kultuuriuurimised, ajalooline ja filosoofiline mõte jms) esindavad teosed kui kõige töömahukam ja vähem leviv osa kirjandusest (Eesti riiklik 1996: 16).

1994. aastal taastati Eesti Kultuurkapital, mis on kujunenud üheks suurimaks kirjastustegevuse toetajaks. Olles kujunenud kultuuriministeeriumi kõrval teiseks olulisemaks kultuuri finantseerimise allikaks, on kultuurkapital toetanud kirjastusi eelkõige eesti klassika ja nüüdiskirjanike teoste väljaandmisel, samuti väärtkirjanduse tõlgete avaldamisel. Kirjastustegevuse põhiliseks toetajaks on kirjanduse sihtkapital: näiteks on püsivalt toetatud kirjastust *Hortus Litterarum* vanema klassika väljaandmisel, kirjastust Ilmamaa rahvusliku suursarja “Eesti mõttelugu” avaldamisel jne (Metsar 2000: 43–44).

Lisaks kultuurkapitalile on raamatute väljaandmist toetanud ka mitmed fondid. Avatud Eesti Fond on rahastanud nii raamatute trükiks ettevalmistamist, koostamist kui ka kirjastamist ning toetanud kirjastajate osalemist rahvusvahelistel raamatumessidel. Enim tähelepanu on pööratud Avatud Eesti Fondi poolt 1993. aastal algatatud kirjastamisprojektile Avatud Eesti Raamat. Projekti eesmärgiks on filosoofilise väärtkirjanduse tõlkimine ja 35 teose eesti keeles avaldamine. Kirjastamisele on raha eraldanud ka Eesti Rahvuskultuuri Fond ja Eesti Teadusfond (*Ibid*: 44-45).

2004. aastal toimusid veel mõned muutused kirjandusvälja regulatsioonis. 2004. aasta jaanuaris loodi Eesti Kirjanike Liidu, Eesti Kirjastuste Liidu ja Eesti Kujundusgraafikute

---

¹⁰ Berni kirjandus- ja kunstiteoste kaitse konventsioon (*Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works*) sõlmiti 9. sept 1886.

Liidu poolt SA Autorihüvitusfond, mille eesmärgiks on hüvituse maksmine autoritele ja autoriõiguste valdajatele avalikest raamatukogudest teoste laenutamise ja reprograafilise reprodutseerimise eest. Tasu maksmisel lähtutakse autoriõiguse seadusest ning selle alusel välja antud õigusaktidest (AHF-i kodulehekülg).

18. novembril 2004 võttis riigikogu vastu loovisikute ja loomeliitude seaduse, mille eesmärgiks on *toetada kultuurilist loovust ja kaunite kunstide professionaalsel tasemel säilimist ja arenemist ning loomeliitude kaudu parandada loovisikute loometegevuseks vajalikke tingimusi ja luua selleks tagatisi.* (Loovisikute ja loomeliitude seadus.)

Raamatute edasimüügi süsteem koosneb tänases Eestis neljast etapist: kirjastus, ladustaja-hulgimüüja (nt Raamatuvaramu), vahefirma, müügikoht. Raamatuvaramu pakub laokaubana enamuse olulisemate kirjastuste poolt (ca 250 kirjastajat) kirjastatavaid raamatuid, ostjatena on neil kolm erinevat kliendirühma (raamatukogud, raamatupoed ja ostukeskused). Edasimüüjatena tegutsevad veel Astro Raamatud (Apollo kaubamärk), Rahva Raamat, lisaks Tallinna Raamatutrükikoda (väiksemas mahus, kuna keskendutakse rohkem trükkimisele) ja Eesti Ekspressi Kirjastus (kombineeritakse kirjastamist, projektide turustamist ja ladustamist) (Pesti 2003: 22).

Kui maailma raamatutootmist iseloomustab üha tugevnev kontsentratsioon (väike hulk kirjastusi annab välja suurema osa raamatunimetustest), siis Eestis toimub vastupidine tendents: toodang jaguneb järjest suurema hulga kirjastajate vahel (Möldre 1998: 29). On rõhutatud, et *kõigi raamatu toetuseks suunatud riiklike ettevõtmiste puhul on väga oluline vältida tegeliku ja toimiva konkurentsi suretamist ning korporatiivsust* (Trummal 2001: 281) ning nähtud eesti kirjastusvälja mitmekesisust positiivsena (Visnap 1999: 2). Tänapäevaks on Varrakust kujunenud üks suuremaid ilukirjanduse kirjastusi Eestis, kuid selle kõrval on ikkagi väga suur hulk väikseid, kitsa suunitlusega kirjastusi. Tänapäevasele raaamatuturule iseloomulik suur nimetuste arv annab ostjatele valikuvõimaluse, nõudlus hajub suurema hulga nimetuste vahel ning igaüks saab lähtuda oma maitse-eelistustest, sellest tulenevalt ei ole enam vajadust suurte trükiarvude järele. Raamatupoliitika¹¹ parandamiseks on nimetatud *senisest suurema osa riikliku toetuse kulutamist raamatu omahinda alandavaks infrastruktuuri finantseerimiseks (paindliku trükiarvuga digitaaltrüki ja kõigi kommunikatsioonivahendite üldine kättesaadavus, soodustariifid raamatule posti teel jm) ja raamatuostudeks raamatukogude ja koolide tarvis. See looks paremad tingimused võrdsele kõigile raamatuturu osalistele, alates kirjutajatest ja lõpetades lugejatega.* (Trummal 2001:

---

¹¹ Riikliku raamatupoliitikanähtus on mõistetud siinkohal kõiki kirjandusvälja osapooli (kirjanikud, lugejad, kirjastajad jne) puudutavat seaduslikku regulatsiooni ja ka toetuste süsteemi.

281–282.) *Raamatuturu ja kirjastuste arengut ei saa kuidagi vaadelda asjana iseeneses. Nad sõltuvad ühiskonna suutlikkusest ja tahtest oma vaim avatud ja dialoogivõimelisena hoida.* (Maiste 1999: 3.)

Riikliku raamatupoliitika suunaks on võetud toetada konkreetseid raamatunimetusi, samuti on autoritel võimalik saada loomestipendiume ning hüvitusi teoste laenutamise eest raamatukogudest. Riigi raamatupoliitika ei seisne üksnes vähetasuvate väljaannete toetamises, vaid eelkõige maksupoliitika kaudu rohkem või vähem raamatulembese õhkkonna loomises (Möldre 1998: 31). Kaheldud on praegu kehtiva toetussüsteemi optimaalsuses. On kritiseeritud, et turule jõuabki vaid see raamat, millele on antud subjektiivse hinnangu alusel toetusi trükikulude kinnimaksmiseks, mis tähendab teiste jaoks, kes toetusest ilma on jäänud, võimaluste äralõikamist (Trummal 2001: 282).

Digitaaltrüki (*print on demand*, trükk vastavalt nõudmistele) tehnoloogias on nähtud Eesti jaoks sobivat võimalust, kuna spetsiifilisematele ning kultuurilise ja poliitilise iseolemise seisukohalt olulistele raamatutele ei pruugi alati piisavalt ostjaid olla, et nende avaldamine ofsettrükistena majanduslikult otstarbekas oleks. Digitaaltrükk on kiire, raamatud ei nõua ladu, tiraažid on paindlikud, kordustrukke või üksikuid eksemplare võib vastavalt vajadusele kohendada ja täiendada (Selg 2001: 13). Digitaaltrüki võimalusi Eestis seni kasutatud ei ole. Küll aga on hulk eesti kirjanikke avaldanud oma teoseid e-kirjastuses Bahama Press, mis on autorite ühenduse Bahama veebiväljund, mida kasutatakse eri autorite teoste tasuta elektrooniliseks avaldamiseks. *Bahama e-raamatute eesmärk on muuta kirjandusteosed hea tahte avaldusena tasuta kättesaadavaks kõikidele soovijatele, sest loomingu väärtust ei saa mõõta rahas. Bahama Press ei ole kommertslik ega poliitiline üritus.* (E-kirjastuse Bahama Press kodulehekülg.)

Kokkuvõtvalt öeldes toimusid 1990. aastatel kirjastustegevuses seoses üleminekuga vabaturumajandusele järgmised muutused: kadus tsensuur, sõnavabadus muutus loomulikuks, tekkis palju erinevaid sõltumatuid kirjastusi, raamatute valik muutus mitmekesisemaks ja kirevamaks, kirjastamisprotsess muutus oluliselt kiiremaks ja operatiivsemaks, kujundus mitmekesisustus ja trükikvaliteet paranes, samuti kujunes välja toetuste süsteem, mis võimaldas hakata välja andma ka majanduslikult mittetasuvaid raamatuid.

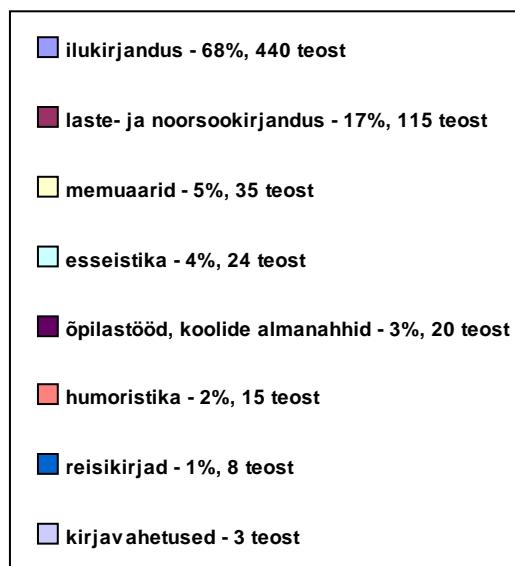
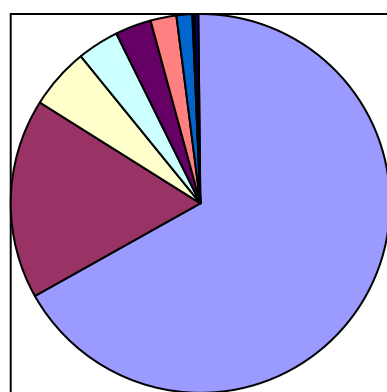
3. Vaade 2001. ja 2002. aastal avaldatud teostele ja tegutsenud kirjastustele

3.1. Uuritav materjal ja lähenemisnurga selgitus

Esimeseks uurimisülesandeks on registreerida 2001. ja 2002. aastal ilmunud eesti algupärane ilukirjandus ning seejärel välja selekteerida olulisemad eesti algupärast ilukirjandust avaldavad kirjastused. Kuna välja struktuuri ja dünaamika kujundavad hetkel sellel olevate agentide vahelised suhted ja konkurents, siis uurija ülesandeks on kindlaks teha positsioonide jaotus väljal, huvide spetsiifika, subjektide (siinkohal kirjastuste) strateegiad kapitali kogumiseks ning võiduvõimaluste suurendamiseks. Selles peatükis antakse ülevaade eesti kirjandusväljast ning sellega osaliselt kattuvatest kirjandusajakirjanduse ja kirjastamise väljadest aastail 2001–2002.

Kirjandusväljal on kesksel kohal raamatud, seetõttu on esmalt vaatluse alla võetud 2001. ja 2002. aastal Eestis avaldatud eesti algupärane ilukirjandus.¹² Lähtutud on klassikalisest ilukirjanduse mõistest ning käsitletud luulet, proosat ja näitekirjandust. Välja on jäetud ilukirjanduse äärealadel paiknevad žanrid: laste- ja noorsookirjandus, mälestused, esseistika, õpilaste omalooming, humoristika, reisikirjad, kirjavahetused (vt joonis 1). Teoste žanrimääratlusel on lähtutud Eesti Rahvusraamatukogu kataloogide määratlustest. Teoste edasine käekäik kirjandusväljal sõltub lisaks autori kapitalide tugevusest ka teistest kirjandusväljal tegutsevatest agentidest, sh kriitikust ja kirjastajast. Just lähtuvalt kirjastustest ja kirjanduskriitikast analüüsitakse alljärgnevalt eesti 2001.–2002. aasta kirjandusvälja.

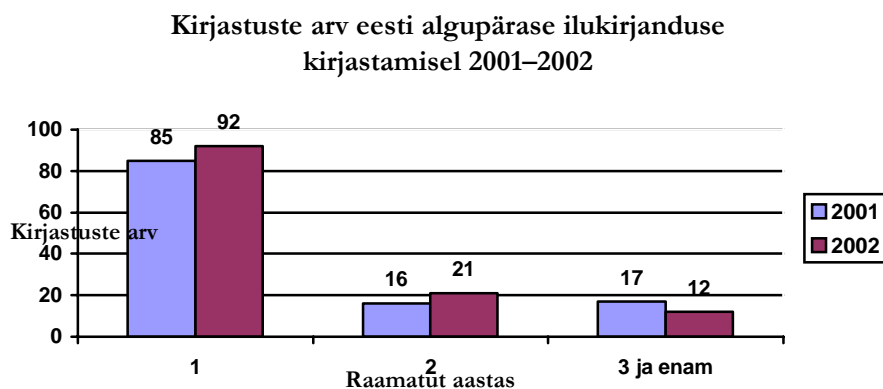
2001. ja 2002. aastal avaldatud teoste jaotus

Joonis 1

¹² Nimekirjad on koostatud Eesti Rahvusraamatukogu andmebaaside, Eesti Rahvusraamatukogu töötaja Tiina Ritsoni suurel kaasabil ja Eesti Rahvusbibliograafia igakuiste väljaannete alusel (Eesti Rahvusbibliograafia raamatud 2001-2003). Paraku ei ole aga ka need nimekirjad täielikud, mistõttu tuleb arvestada väiksemate ebatäpsustega.

Materjal on süstematiseeritud kirjastuste kaupa – vastavalt sellele, kui palju on kirjastus ühe aasta jooksul eesti algupärast ilukirjandust välja andnud. Kirjastajatena on käsitletud ettevõtteid, kus kirjastamine on olnud põhitegevuseks, aga ka asutusi ja organisatsioone, mis on kirjastamisega tegelenud põhitegevuse kõrvalt. Kirjastaja võib olla ka üksikisik. Eristuvad kolm suuremat alagruppi. Kirjastused, mis on aasta jooksul avaldanud: 1) ühe; 2) kaks; 3) kolm või enam raamatut. Eesti ilukirjandust avaldanud kirjastusi on 2001. aastal kokku 118, 2002. aastal 125 (joonis 2). Enim oli aasta jooksul ühe raamatu avaldanud kirjastusi (2001 – 85, 2002 – 92). Kõige vähem kirjastusi, mis avaldas aastas kolm ja rohkem teost (2001 – 17, 2002 – 12). Kokku on erinevaid eesti ilukirjandust avaldanud kirjastusi nende kahe aasta jooksul 193 (vt lisa 1: kirjastuste nimekiri). Nendest n-ö ühe raamatu kirjastusi on 142. Kirjastusi, mis on avaldanud üle ühe raamatu on 51. Kokku on avaldatud 2001. aastal 219 ja 2002. aastal 221 algupärast ilukirjanduslikku teost.

Joonis 2

Selleks et kindlaks teha, millised nendest 440-st teosest nende kahe aasta jooksul ka kirjandusväljal tähenduslikuks muutusid, on heidetud pilk 2001.–2003. aasta kirjandusajakirjandusele.¹³ On jälgitud nii jooksvaid arvustusi kui ka järelarvustusi raamatu ilmumisele järgnenud aastal. Välja on jäetud lühikesed mõnerealised raamatututvustused ja annotatsioonid. Ajalehtedest on võetud vaatluse alla üle-eestilised päevalehed Eesti Päevaleht, Postimees ja SL Õhtuleht ning kolm olulisemat nädalalehte Eesti Ekspress, Maaleht ja Sirp. Ajakirjadest Estonian Literary Magazine, Keel ja Kirjandus, Looming, Vikerkaar ja Anne. Kirjandus- ja kultuuriajakirjad esindavad kirjandusajakirjandusvälja autonoomsemat poolt, päevalehed heteronoomsemat. Välja on jäetud väiksema levikuga ajalehed ja ajakirjad, erinevates internetiportaalides avaldatud kirjandusarvustused ja arutelud erinevate kirjandusteoste üle ning raadios ja televisioonis kajastatud kirjandusteosed, -sündmused. Arvesse on võetud veel kirjandusauhindu, mida antakse aasta jooksul välja päris mitmeid.

¹³Kasutatud on Eesti Rahvusraamatukogu andmebaaside alusel valminud bibliograafiat (märksõna *arvustus*).

Saadud kirjandusauhinnad lisavad autorile või teosele sümboolset kapitali, mis omakorda nihutavad neid kirjandusvälja autonoomsema allvälja poole. Eesti Vabariigis antakse järgmiseid kirjandusauhindu:

- 1) eesti kirjanduse aastaauhinnad Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali poolt möödunud aasta parimate tööde eest järgmistes valdkondades: ilukirjanduslik proosa, luule, näitekirjandus, laste- ja noorsookirjandus, esseistika, ilukirjanduslik tõlge võõrkeelest eesti keelde, ilukirjanduslik tõlge eesti keelest võõrkeelde (*Via Estica*), artiklipreemia;
- 2) Eesti Kultuurkapitali aastaauhind;
- 3) Betti Alveri kirjandusauhind parima debüüdi eest;
- 4) Virumaa kirjandusauhind eesti rahva ajaloo parima kunstilise tõlgenduse eest luule-, proosa- või draamavormis või Virumaaga seonduva monograafilise uurimuse eest;
- 5) Friedebert Tuglase novelliauhind parimate novellide eest;
- 6) Juhan Liivi luuleauhind silmapaistvaima (liivilikuma) luuletuse eest;
- 7) Eduard Vilde kirjandusauhind parima maaeluainelise teose eest;
- 8) Bernard Kangro kirjandusauhind Võrumaalt pärit või Võrumaaga seotud autorile aasta jooksul ilmunud tähelepanuväärse teose eest;
- 9) Albu valla Anton Hansen Tammsaare kirjandusauhind tänapäevaainelise või Tammsaare elu ja loomingut käsitleva teose eest;
- 10) Balti Assamblee kirjandusauhind viimasel kolmel aastal ilmunud väljapaistva kirjandusteose eest, mis on kirjutatud eesti, läti või leedu keeles.

Lähtudes avaldatud teoste hulgast (mõlemal aastal üle kolme raamatu), neile kirjutatud arvustuste hulgast ning neile määratud kirjandusauhindadest, tõusid 2001. ja 2002. aastal esile kuus kirjastust, n-õ esikuuik: Eesti Keele Sihtasutus, Eesti Raamat, Ilmamaa, Tuum, Tänapäev ja Varrak (nendest täpsemalt 4. peatükis). Ülejäänud kirjastused võib jaotada tinglikult viide rühma:

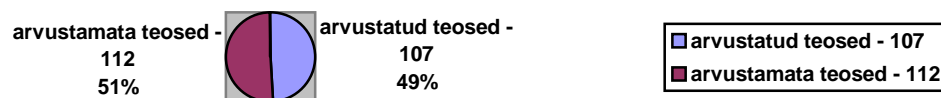
- 1) autorikirjastused, mis aastas tõenäoliselt üle kahe raamatu ei avaldagi (nt kirjastused A. Ritsing, A. Sarv, A. Valmann jne);
- 2) kirjanikeühendused, mis avaldavad oma liikmete teoseid (nt Erakkond, Noorte Autorite Koondis, Õigem Valem jne);
- 3) organisatsioonid, loomingulised ühendused ja asutused, mis muu hulgas tegelevad ka eesti ilukirjanduse kirjastamisega (nt EÜS Veljesto, Estonia Selts, Eesti Luuleliit jne);
- 4) kirjastused, mille üheks eesmärgiks on ka eesti ilukirjanduse avaldamine (nt Faatum, Huma, Vagabund, Umara jne);

- 5) kirjastused, mis on orienteeritud mingi muu materjali kirjastamisele, kuid muu hulgas on avaldanud ka mõne üksiku eesti ilukirjandusliku teose (nt Ajalehtede Kirjastus, Maalehe Raamat, SE&JS jne).

Ilmunud teosed on vaid üheks lüliks kirjandusväljal. Raamatute kõrval on veel hulk muid olulisi komponente, mis sellel kaasa mängivad. Kirjandusteose jõudmisel avalikkuse tähelepanu alla on tähtis roll erinevatel meediakanalitel. Kirjandusajakirjandusväli paikneb osaliselt kirjandusväljal, osaliselt ajakirjandusväljal. Bourdieu järgi on just massimeedia see tsoon, mille kaudu võimuväli püüab liberaalses turuühiskonnas kultuurivälja mõjutada. Autonoomse-heteronoomse skaalal on erinevatel tasanditel paiknevaid meediakanaleid. Mida autonoomsemas kanalis õnnestub teosel saada tähelepanu, seda enam saab ta ka väärtuslikku sümboolset või kultuurilist kapitali, mis annavad kirjandusele juurde autonoomiat. Siinkohal saab üldjoontes eristada ajalehe- ja ajakirjakriitikat. Kui ajalehekriitika on suunatud rohkem lugeja juhatamisele raamatuturule, siis ajakirjakriitika eesmärgid on autonoomsema suunitlusega. Omaette nüansi annab arvustatud teosele veel kriitiku akadeemilise ja sümboolse kapitali hulk (viimatinimetatut on teaduslikus töös keeruline mõõta). Eesti kirjandusväli on omamoodi kasvuhoonekeskkond, kus meedias kajastatus on ka autonoomsusele püüdlevale teosele oluline¹⁴.

2001. aastal avaldatud 219 teosest on ajakirjanduses vastukaja leidnud 107 teost, 2002. aastal avaldatud 221 teosest on arvustatud 99 teost. Seega kirjandusväljal on märgatud vähem kui pooli avaldatud teostest (2001. aastal 49% ja 2002. aastal 45%), (vt joonis 3 ja 4). Arvustatud teostest omakorda ligi pool kuulub esikuuiku kirjastuste toodangusse (2001. aastal 107-st arvustatud teosest 44, 2002. aastal 99-st teosest 47).

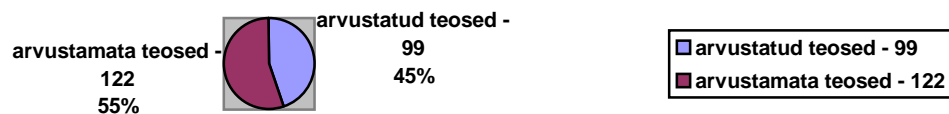
Raamatute märkamine kirjandusväljal 2001. aastal

Joonis 3

¹⁴ Eesti kultuuriajakirjandusvälja analüüsi on teinud Ilona Martson oma magistritöös "Eesti kirjandusvälja ja ajakirjandusvälja suhe 1988-2000", Tallinna Pedagoogikaülikool 2002 (avaldatud artiklitena Loomingutes nr 7, 9 ja 11/2003).

Raamatute märkamine kirjandusväljal 2002. aastal

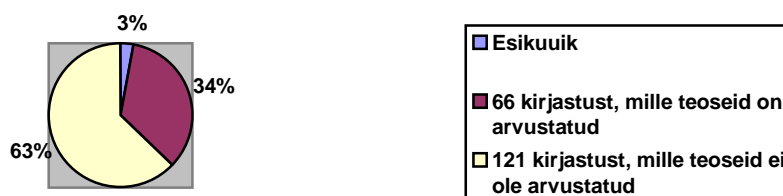
Joonis 4

Järgmistes alapeatükkides tulevad vaatluse alla esmalt sellised kirjastused, mille teoseid ei ole arvustatud ning seejärel kirjastused, mille teosed ei ole jätnud kirjandusvälja ükskõikseks (seda on mõõdetud kirjandusajakirjanduses ilmunud kriitika hulga järgi). Kindlasti ei anna see kõige objektiivsemat pilti nende aastate kirjandusväljast tervikuna, kuid kirjastuste aspektist lähtudes ehk küll. Terviklikuma pildi saamiseks tuleks analüüsis arvestada kogu kirjandusajakirjandust, lisaks veel raadiot, televisiooni, Internetti. Vaatluse alla peaks võtma kõik uuritava perioodil avaldatud ajalehed ja ajakirjad. Võiks jälgida veel kõikvõimalikke kirjandussündmusi (nt kirjandusõhtud, kohtumised kirjanikega, raamatuesitlused jmt). Selline laiahaardeline uurimus ületaks siinkohal ettevõetud uurimuse raamid.

3.2. Arvustamata toodanguga kirjastused

Kirjandusväljal on kesksel kohal raamatud, kirjandusajakirjandusväljal arvustused, raamatututvustused, intervjuud autoritega jne. Siinkohal on analüüsitud seda osa ilukirjandusest, mida ei ole üle-eestilises kirjandusajakirjanduses arvustatud. Alljärgnevalt on püütud lahti mõtestada, mis selliseid teoseid iseloomustab. On otsitud (ja kohati ka leitud) kõrvalejäämise põhjuseid.

193 eesti ilukirjandust avaldanud kirjastust aastatel 2001–2002

Joonis 5

Eesti algupärast ilukirjandust kirjastati 2001. ja 2002. aastal 193 kirjastuse poolt. Mõtlemata paneb fakt, et 193-st kirjastusest on jõudnud kirjandusajakirjandusse ainult 72 kirjastuse toodang. 121 kirjastuse poolt (63%) avaldatud teoseid ei ole arvustatud ilmumise- ega ka sellele järgnenud aastal (vt joonis 5; lisa 2). 117 nendest 121-st on avaldanud ühe või kaks teost, neli kirjastust kolm või enam teost (Eesti Luuleliit, J. Männiste, Logos, R. Visnapuu). Mis iseloomustab neid kirjastusi ja nende avaldatud teoseid? Nende kirjastuste teosed on jäänud 2001.–2002. aasta eesti kirjandusajakirjandusvälja perifeeriasse, kuid see piir on tinglik kogu kirjandusvälja suhtes ning seda ei saa paika panna tuginedes vaid arvustamise või mitteamvustamise faktile.

Kahe aasta jooksul ilmunud 440-st teosest on arvustatud 206 teost (47%), arvustamata 234 (53%). Arvustamata teoste hulgas saab eristada üldisemas plaanis nelja rühma:

- kordustrukid – 26 teost;
- kogumik- ja valikteosed – 33 teost;
- debüüdid – 76 teost;
- autorid, kes on varem avaldanud – 60 (mõni neist mitme raamatuga).

Kuhu paigutada neid Bourdieu skeemil? Elitaarkultuur on Bourdieu järgi välja keskmes, äärtel paikneb massikultuur, s.t võimuvälja tsoonidele lähemal. Kirjandusvälja äärepoolsemates tsoonides süvenevad ärilised huvid, kuna keskel domineerib nn puhas kõrgkultuur. Nende 121 kirjastuse teoste hulgas on mitmesuguseid positsioonivõtte – siin on nii pigem autonoomsesse keskmesse kuuluvaid kui ka kirjandusvälja äärealadele liigituvaid heteronoomsemaid autoreid; siin on mitmeid autoreid, kes on kesksete üle-eestiliste

väljaannete lugejate jaoks tundmatud. Just viimatinimetatute positsioone kirjandusväljal tuleb pidada nõrkadeks ning võib väita, et nende ilmumine kirjandusvälja üldist struktuuri palju ei mõjuta. Need on positsioonivõttud, mis on potentsiaalselt olemas. Siit leiab veel autoreid, kes jätkavad oma uue teosega vana trajektoori; vähe kui üldse on neid, kelle positsioonivõttud oleksid erakordsed ja uuenduslikud kogu kirjandusvälja suhtes. Viidatud autorid ja nende teosed võivad aga olla vägagi suure tähendusega oma väiksel kirjanduse allväljal (erinevad subkultuurid), vaatamata sellele, et kogu kirjandusvälja suhtes on jäädud perifeeriasse.

Kordustrükke ilmus kokku 26. Suurema osa neist moodustab kirjandusklassika (August Gailit „Toomas Nipernaadi”, Friedebert Tuglas „Väike Illimar” jt), kuid on ka 20. sajandi lõpus ilmunud teoste kordustrükke (Nikolai Baturin „Karu süda”, Kaur Kender „Iseseisvuspäev”, Debora Vaarandi „See kauge hääl” jt) (vt täpsemalt lisa 2). Kuigi kirjandusajakirjandusväljal võivad kordustrükid jääda perifeeriasse, siis kirjandusväljal on nende positsioon olulisem. Paljude kordustrükkide kohta võib väita, et need paigutuvad pigem kirjandusvälja autonoomsesse tsentrisse. Nende puhul ilmneb kirjandusvälja autonoomne printsiip, mille järgi teose sümboolne kapital hakkab pikemas perspektiivis majanduslikku kapitali koguma. Nende teoste edu on pikaajaline, neid võib uuesti trükkida ka aasta(kümne)id hiljem – olgu selle põhjuseks sattumine kirjanduskaanonisse ja/või suur menu lugejate seas.

Kogumik- ja valikteoseid ilmus kokku 33. Nende hulgas eristuvad küllalt selgelt kaks gruppi: kirjandusklassika ja harrastusluule, lisaks mõned raskemini liigitatavad teosed. Kirjandusklassikast on siin näiteks järgmised autorid: Artur Alliksaar, Ivar Grünthal, Gert Helbemäe, Lydia Koidula, Uku Masing, Kristian Jaak Peterson, Henrik Visnapuu jt. Oma olemuselt on nende autorite teosed sarnased kirjandusklassika kordustrükkidega ning nende kohta kehtivad samad põhimõtted. Harrastusluule kogumike alla liigituvad erinevate luuleklubide (Eos, Viljandimaa Luuleklubi, Luuletaeva latern, Nadežda, Pärnu Suleklubi) kogumikteosed, Eesti Luuleliidu korraldatud luulevõistluste paremaid luuletusi koondavad kogumikud, Eesti Vaimse Tervise Ühingute Liidu ja Lõuna-Eesti Pimedate Ühingu avaldatud luulekogumikud. Kui kirjandusklassika on tugevalt kirjandusvälja keskmes, siis harrastusluule koht kirjandusväljal on ebakindlam, üldjuhul on ta määratud perifeeriasse jääma.

Keerulisem on määratleda nende kahe aasta põhjal debütantide ja varem raamatuid avaldanud autorite positsioone kirjandusväljal. Selleks tuleb jälgida, mis saab neist tekstidest hiljem, milline on nende mõju kaugemas perspektiivis ning milline on olnud ja kuidas jätkub ühe või teise autori loometee.

Aastatel 2001–2002 ilmus 76 debüütteost, 18 autorit proosa-, 2 draama- ja ülejäänud 56 luuledebüüdiga. Luulekogud on ülekaalus ka varem avaldanud autorite 2001.–2002. aasta

teoste hulgas: 30 proosateost, 4 draamateost ja 46 luulekogu. François Serpent kirjutab 2001. aasta luuleülevaates:

Möödunud aastal ilmus veel väga palju luulekogusid. Kui keskenduda võrdse tähelepanuga kõigile, oleks ülevaade nagu prerafaeliitlik maal, kus realismitaotlus iga pisidetaili jäädvustamisel kaotab realistliku üldmulje ja asendab selle õõvatekitava seletamatu ärevusega. Millest siis kirjutasid need paljud siinkohal tähelepanuta jäänud autorid? Enamasti ikka kas armu- või muidu tundeelust ja loodusmuljetest, vähemalt sama palju võeti sõna ajaloo ja poliitika küsimustes. Ikka ja jälle kiruti saamahimulist valitsust ning Euroopa Liitu ja leinati küüditatuid. Tihtipeale pöörduti Jumala poole. Muidugi arutleti selgi aastal hetke ja igaviku vahekordadest. Et kumb on kumb – kas hetk on igavik või vastupidi. (Serpent 2002: 402.)

Debüteerijate hulgas on nii noori autoreid kui ka vanemaid. Näiteks Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus avaldas hüdraulikateadlase Harri Tibari (snd 1919) romaani “Keerdtrepp”, Teaduste Akadeemia Kirjastus aga avaldas metsateadlase Arnold Milki (snd 1922) luulekogu “Jäljed”. Aga on ka nooremaid autoreid, näiteks Veiko Poks (snd 1977) avaldas pseudonüümi all Weix luulekogu “Rõõm, naer ja luule”. Suurema osa autorite kohta on kahjuks info leidmine komplitseeritud, kuna nad on kirjandusväljal tundmatud. Nii mõnigi kirjutab pseudonüümi all (nt Artur Port, Nally Della, Ly Gunnaritütar, Colleen Midell, Moona, Weix, Ämblik-Make jne). Debüütidest kirjutab Jan Kaus Loomingu 2002. aasta proosaülevaates Tõivelemb Vallaku teosest “Munamäe lahing” järgmiselt:

Tuntud autorite tundmatute teoste kõrval võib uudishimulikke lugejat tabada mõne tundmatu autori tundmatu teos. Tõivelemb Vallaku teos on oma rahvuslikus ülekeevuses ja üsna detailses lahingutegevuse kirjeldamises täiesti omalaadne lugemiselamus. Stiilipuhas camp, autoriks ilukirjanduse Vello Orumets. Üsna hullumeelne ja läbinisti naiivne, aga igav mitte. /---/ Mida tähendab teadmatus sellisest tekstist või autorist? (Kaus 2003: 399–400.)

Üllatav on järgmiste autorite debüütide tähelepanuta jäämine: kunstniku Enn Põldroosi debüüt ilukirjanduses (aasta varem ilmus temalt küll memuaarteos “Mees narrimütsiga”). Samuti Erik Tohvri autobiograafiline romaan “Majad jõe ääres”, mis oli ka romaanivõistlusel esile tõstetud töö. Tohvri jätkab järgmistelgi aastatel väga viljakalt – 2002 ilmub kaks romaani, 2003 neli, 2004 taas kaks romaani.

On veel teisigi noori autoreid, kes on debüteerinud 1990. aastate lõpus või 2000. aastate alguses ning jätkanud viljakalt, kuid jäänud kirjandusajakirjanduses kajastamata. Näiteks Riina Rossa debüütluulekogu ilmus 2001. aastal, 2002. aastal avaldas ta kaks põnevikku ning 2003. aastal juba kuus luulekogu. Peaaegu sama viljakad on olnud Ly Gunnaritütar (2001 debüüt, 2002 kaks luulekogu, 2003 kaks luulekogu, 2004 kaks jutukogu); Valter Kruut (2000 debüüt, 2001 kaks luulekogu, 2002: kolm luulekogu); Virve Osilalt ilmus selles ajavahemikus neli uut luulekogu; Miina Hindilt kaks lühiromani ja kaks luulekogu; endine kirurg, Jüri Männiste on ajavahemikus 1998–2002 avaldanud 11 luulevihikut pealkirjaga “Arsti arvates...”.

Varem raamatuid avaldanud autorite arvustamata jäämist võib mõnikord seletada see, et uus teos jätkab sama trajektoori, millel autor varemgi on liikunud, ning seetõttu on uued positsioonivõttud jätnud kirjandusajakirjanduse ükskõikseks. Seda võib väita ehk Ave Alavainu, Aarne Biini, Vello Lattiku, Ingvar Luhaääre, Tiit Merenäki, Heljo Männi, Virve Osila, Aili Paju, Juhan Paju, Aarne Puu, Olev Remsu, Erik Schmidt, Arvo Valtoni jt uute teoste kohta. Põhjuseks võib vahel olla ka väike tiraaž: näiteks Madis Kõivu romaan “Keemiline pulm” ilmus 2002. aastal väga väikeses tiraažis (väidetavalt 11 eksemplaris), Tartu Ülikooli raamatukogus on see olemas vaid haruldaste raamatute osakonnas.

Heiki Vilepi uue raamatu arvustamata jäämist võib seletada sellega, et ta tuleb laste- ja noorsookirjanduse allväljalt, kus tema positsioon on kindlam, kuid “suurel” kirjandusväljal jääb ta märkamata. Mati Undi näidendi “Meister ja Margarita” käsikirja ilmumine jääb varju ilmselt seetõttu, et kogu tähelepanu koondub lavastuse ümber.

Ilmunud teostest 53% on jäänud kirjandusajakirjanduses arvustamata. Mõned neist on küll mainitud eesti kirjanduse aastaülevaadetes, kuid suurem osa jääb ka sealt välja. Kuna teoseid ilmub aastas niivõrd palju, siis on loomulik, et kõiki neid ei jõuta päevalehtedes, nädalalehtedes, kultuuriajakirjades tutvustada või arvustada, omad piirid seab ka väljaannete maht. Arvestada tuleb ka seda, et suuremas osas väljaannetes arvustatakse peale eesti ilukirjanduse ka muud kirjandust. Valiku tegijateks on enamasti kriitikatoimetajad, kes peavad otsustama, kust jookseb piir n-ö proffide ja amatööride vahel – amatööridele tavaliselt arvustusi ei tellita.

Mingi koolituse ja kogemuse varal on vahe professionaalsuse ja harrastuslikkuse vahel ju vaistlikult tehtav, kuigi mitte hirmus terav ja alati raske põhjendada. /---/ Kes on profid, kes pole? Minu arust ei ole siin küsimus ühe või teise luuletuse “tasemes”, mis võib juhuslikult kõikuda nii kõrguse kui madaluse suunas, vaid autorihoiakus, mida terane kõrvaltvaataja võib paremini ära tunda kui vaadeldav ise. /---/ Kas ei ole see üks tähelepanuväärne sotsiaalpsühholoogiline fenomen. Seda lähemalt vaadeldes võiksite iseendi (kui rahva) kohta üht-teist teada saada. (Rummo 2003: 389.)

Peale kriitikatoimetajate on teatud roll teose toomisel kirjandusväljale veel autoritel ja kirjastajatel (kuivõrd nad peavad oluliseks oma teost tutvustada). Suurem osa arvustamata teostest on avaldatud omakirjastuslikult või väga väikeste kirjastuste poolt, kus avaldatakse üldse vaid 1-2 raamatut aastas. Vaid nelja kirjastuse poolt on ilmunud kahe aasta jooksul kolm või enam eesti ilukirjanduslikku teost (Eesti Luuleliit, Logos ning autorikirjastused J. Männiste ja R. Visnapuu). Arvustatud teostest ligi pool – 2001. aastal 107 teosest 44, 2002. aastal 99 teosest 47 – kuulub kuue suurema eesti ilukirjandust väljaandva kirjastuse toodangusse: EKSA, Eesti Raamat, Ilmamaa, Tuum, Tänapäev ja Varrak. Sellest lähtuvalt võib oletada, et suuremad kirjastused hoolitsevad järjepidevamalt ja läbimõeldumalt oma

teoste retseptsiooni eest, omakirjastuslikel ettevõtetel jääb see juhuslikumaks. Võib ka oletada, et suuremad kirjastused on valivamad selle suhtes, mida nad avaldavad, ning nende jaoks on olulisem raamatute võimalik müügiedu ja/või kvaliteet. Kui autor avaldab teose omakirjastuslikult ning tema teos on keskpärane, siis on tal oletatavasti raskem pääseda oma teosega kirjandusajakirjandusse.

Omaette sõelaks on veel Eesti Kultuurkapitali rahajagamise mehhanism. Üldjuhul ei ole eesti algupärase kirjanduse avaldamine kirjastustele tulutoov ettevõtmine ning selle juures on toetustel väga oluline roll. Võib väita, et kultuurkapitali toetus osutab nii kirjastuse kui ka autori sümboolsele kapitalile ja samuti suurendab seda. Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali nõukogu esimees Tiit Hennoste selgitab:

Oleme endale seadnud ka mõned piirid. Kõigepealt, me oleme kirjanduse sihtkapital, mitte raamatute sihtkapital. Kulka rahastab uut professionaalset väärtkirjandust. Seega me ei anna raha lihtsalt raamatule, ei anna potentsiaalselt ärieduka massitoodangu tegemiseks, aga ka mitte koolialmanahhide või kordustrükkide jaoks. (Hennoste 2002: 22.)

Raamatute väljaandmistoetust saab küsida autorile honorariks või mittekommertsiaalse väärt-raamatu väljaandmisega seotud kulutuste vähendamiseks ja raamatu kaanehinna alandamiseks. Kirjanduse sihtkapital eelistab diletantlikule isekirjastamisele kokkulepet kirjastajaga, sest sellega kaasnevad tõlke toimetamise, raamatu kujundamise ja müügi korraldamise kogemused (Kirjanduse sihtkapitali 2005).

Kirjandusajakirjanduse perifeeriasse on jäänud avaldatud eesti algupärasest ilukirjandusest 53 protsenti. Siinkohal on püütud anda sellest raamatutehulgast ülevaade ning leida üldisemaid põhjusi, miks nad on jäänud kõrvale. Kuna teoseid on nõnda palju, ei olnud võimalik igäühe loosse eraldi süveneda.¹⁵ Alati jääb aga võimalus, et teos tõuseb esile aastaid pärast ilmumist.

Alljärgnevas alapeatükis on käsitletud teoseid, mis on jõudnud kirjandusajakirjandusse, ehk ülejäänud 47 protsenti.

---

¹⁵ Sisulist poolt on analüüsinud näiteks Eve Annuk artiklis „Kirjutamise rõõmust amatöörkirjanduseni” – *Looming* 11/2004, lk 1684–1699.

3.3. Arvustatud toodanguga kirjastused

Lähtudes väljateooriast, on iga uue raamatu ilmumine positsioonivõtt. Kui tegemist on “tavalise”, traditsioonijätkava, autori endisel trajektooriga püsiva teosega, siis sellele positsioonivõtule kas ei pöörata üldse või siis pööratakse vähesel määral tähelepanu. Teoseid, mis jätaksid “sügavama” jälje ehk mis sunniksid kirjandusvälja muutuma, ilmub vähem. Aastatel 2001–2002 on eesti ilukirjandust avaldanud 193 kirjastusest õnnestunud 72 kirjastusel saada oma teostele ajakirjanduses arvustusi. Neist 72-st kuut edukamat on käsitletud 4. peatükis.

Avaldatud teoste hulgas saab eristada tugevamaid ja nõrgemaid positsioonivõtte. Mida rohkem arvustusi – diskussiooni teoste ümber –, seda parem positsioon on saavutatud. Arvustuste puhul on olulised ka nende ilmumise koht ning kriitiku nimi. Kuid mitte ainult arvustuste hulk ja meediakära pole olulised, vaid ka teostele/autoritele määratud kirjandusauhinnad ja autorite varasem loometee. Mida tugevamad on positsioonivõttud, seda enam toimub positsioonide ümberjaotumisi väljal. Samuti tuleb esile autonoomse ja heteronoomse printsiibi jagunemine, mis on tinglik, kuna puhas autonoomne kirjandus on tänapäeva ühiskonnas harv nähtus – saab rääkida autonoomse suunitlusega ning vähem või rohkem heteronoomsetest teostest/autoritest.

3.3.1. Autonoomsemad kirjastused

Eesti kirjastusväljal paistavad 2001. ja 2002. aastal osad kirjastused silma autonoomsema, osad heteronoomsema allvälja poole pealt. Autonoomsematel positsioonidel kirjastusväljal on loomingulised ühendused, kus üldjuhul ei deklareerita, et tahetakse saavutada oma loomingut kirjastades kiiret ja suurt majanduslikku edu, suundumuseks on pigem sümbolse kapitali kogumine. Nii tegutsevad näiteks Erakkond, EÜS Veljesto, ÕigemValem. Erakkond kirjastas 2001. aastal neli teost, 2002. aastal vaid ühe. Erakkonna teostest on elavamalt vastu võetud Berk Vaheri ”Kaval kuuldavus” ja “Lugulaul”, Marko Kompuse “Make love not love” ja Mathura “Poesia valgel taustal”. Erakkonna teoste eduga on võrreldavad ühenduse ÕigemValem (Fagira D. Morti “Normaalsuse etalon”, Jan Kausi “Maailm ja mõni”) ja Noorte Autorite Koondise (“Emajõe kondorit”) avaldatud teosed. Kirjandusrühmituste !peatuse ja 14 NÜ kirjandusväljale sisenemine on toimunud ilma suurema meediakärata (2–3 arvustust). EÜS Veljesto on selgitanud oma kirjastamispehmohteid: *On avaldatud seltsi vilistlaste käsikirja jäänud pärandit, politoloogiaalaseid traktaate, sissevaateid Madis Kõivu mõttemaailma, horror-kirjandust ja luulekogusid. Raamatuteks saanud käsikirjade pealtnäha kaootilise valiku taga võib seetõttu näha avatust ja sallivust, mis nagu seltsi hüüdlausegi*

„Vabadus! Vendlus! Vaimsus!” iseloomustab EYS Veljestot tervenisti.¹⁶ Eesti Kultuurifondi Kirjandusseltsi Wellesto kirjastustegevus kaldub rohkem ühe autori avaldamisele, liigitades nii pigem ühemehekirjastuseks: alates 1991. aastast avaldatud kaheksast raamatust on kuus Olev Remsult.¹⁷ Nelja arvustusega kerkib esile Remsu romaan “Margit Puusaag ja tema mehed”. (2002. aastal ilmunud Gregor Elmi lühijuttude kogumik “Kahel jalal kahevahel” sai kaks arvustust.) Veel on ühe arvustusega ära märgitud Vanemuise Seltsi Kirjastuse poolt 2001. aastal avaldatud Peeter R. Hoffi romaan “Kaarna tüdrukud”. Teiste organisatsioonide ja ühenduste poolt avaldatud teosed on arvustuste ilmumist arvestades kirjandusväljalt (esialgu) kõrvale jäänud.

Lähtudes sellest, et kirjanduspreemiad lisavad sümboolset kapitali ka kirjastusele, mis on teose avaldanud, saab mõndasid neist esile tõsta:

- Huma (Aleksander Suuman “Tondihobu tõugud vetikatega” – *Eesti Kultuurkapitali aastapreemia 2002*, Doris Kareva “Mandragora” – *Vilde kirjandusauhind 2003*);
- Kupar (Mats Traat “Harala elulood” – *Virumaa kirjanduspreemia 2002*);
- M. Konnula (Contra “Lugejad sügisel tibutavad...” – *Kangro kirjandusauhind 2001*);
- Lambri Raamat (Ilmar Särg “Sada aastat armastust” – *Albu valla kirjanduspreemia 2002*);
- Näo Kirik (Erkki Luuk “Ornitoloogi pealehakkamine” – *Alveri kirjanduspreemia 2003*);
- Perioodika (Mehis Heinsaar “Härra Pauli kroonikad” – *eesti kirjanduse aastapreemia proosas 2002*, Ülar Ploom “Üks ja kogu” – *Alveri kirjanduspreemia 2002*);
- Soha (Andrus Kivirähk, Mart Kivastik, Toomas Hussar, Ervin Õunapuu “Lugusid loomadest” – *Vilde kirjandusauhind 2002*);
- Tallinna Linnateater (Jaan Tätte “Näidendid” – *Balti Assamblee kirjandusauhind*);
- Vagabund (Hasso Krull “Kornukoopia” – *eesti kirjanduse luule aastapreemia 2001*).

Nendest üheksast tõusevad kirjastustena esile Huma, Kupar, Perioodika (Loomingu Raamatukogu) ja Vagabund. Huma, Perioodika ja Vagabund on kirjastused, mis on järjepidevalt avaldanud ka algupärast eesti ilukirjandust muu kirjanduse kõrval. Nende avaldatud teosed paigutuvad piiritletuma tootmise allväljale.

Kupar oli küll 2001. ja 2002. aastal veel elujõus kirjastus (2001. aastal neli, 2002. aastal kaks teost eesti ilukirjanduse vallast), kuid oma tegevuse lõpetas ta 2003. aasta alguses.

---

¹⁶ EYS Veljesto 85. aastapäevale pühendatud näitus Tartu Ülikooli raamatukogu 2. korruse koridoris 2005. aasta veebruaris.

¹⁷ Eesti Rahvusraamatukogu kataloogide andmetel.

Kirjastus Huma alustas tegevust 1990. aastal turismitrukiste üllitamisega, hiljem lisandusid sellele valdkonnale laste- ja tõlkekirjandus. Eesti ilukirjanduse avaldamisel on Huma tuntud eeskätt eesti luule vahendajana. Üldiselt on suuremal osal kirjastustest, mis avaldavad eesti ilukirjandust, viimase tasakaalustamiseks ka selliseid suundi, mis rohkem raha sisse toovad. Humal näiteks on selleks olnud turismitrukised.

Perioodika AS ühendab mitmeid Eesti kultuuri- ja teadusväljaandeid: Looming, Keel ja Kirjandus, Täheke, Õpetajate Leht, Teater. Muusika. Kino, Vikerkaar, Raduga, Akadeemia, Haridus ning Loomingu Raamatukogu. Loomingu Raamatukogu on raamatusari, mis on asutatud 1957. aastal. See vahendab erinevate maade ja ajastuste väärtkirjandust. Igal aastal ilmub Loomingu Raamatukogus ka eesti algupärast ilukirjandust. *Väljaanne on olnud uute eesti autorite avastaja ja suurte meistrite väikeste meistriteoste avaldaja.* (Perioodika AS kodulehekülg.) *Enamasti on valiku aluseks mõni kirjandussündmus, kirjaniku juubel või mingil muul põhjusel aktuaalseks muutumine.*¹⁸

Kirjastus Vagabund asutati 1991. aastal eesmärgiga keskenduda esseistikale ja luulele. Tänu fondide toetusele on sellest joonest õnnestunud tänaseni kinni pidada. Ühtegi raamatut ei ole turule toodud ärielistel kaalutlustel (Kubja 2003). See on autonoomse alavälja kirjastus *par excellence*.

Näo Kirik on kirjastustest uus ja huvitav tulija 21. sajandi alguse kirjastusväljale. Ainult arvustuste hulka jälgides ei saa otsustada autonoomse või heteronoomse suunitluse üle. Näiteks Näo Kiriku poolt avaldatud “Kaardipakk” sai vaatluse all olnud meedias kaheksa arvustust ning on oma olemuselt suunitletud müügiedule. “Kaardipakk” on katse viia luulet massidesse, teha seda ostetavamaks. Näo Kiriku positsioonivõtt uue nimena kirjandus- ja kirjastusväljal oli tugev – “Kaardipakk” oli oma vormi poolest midagi täiesti uut eesti luules. 2002. aastal avaldatud teosega võeti suund autonoomsema põhimõtte suunas (Erkki Luuk “Ornitoloogi pealehakkamine”). Järgnevatel aastail (2003–2004) on Näo Kirik kaldunud autorikirjastuseks – avaldatud on Asko Künnapi uusi eksperimenteerivaid teoseid.

Teistest kirjandusauhindu pälvinud kirjastustest on Lambri Raamat väike perekonnakirjastus, mis on ajavahemikus 1999–2003 avaldanud seitse raamatut; Tallinna Linnateatril on kirjastamine kõrvaline tegevus põhitöö kõrvalt ning Soha on trükiteenuseid pakkuv ettevõtte.

Contrale annab kirjandusauhind pisut sümboolset kapitali, kuid oma olemuselt on ta kirjandusväljal heteronoomne tegija. Omakirjastuslikult on Contra avaldanud M. Konnula ja Mina Ise nimede all. Aastateks 2001–2002 on tal juba oma koht kirjandusväljal olemas ning

---

¹⁸ Anu Saluäär e-kirjas töö autorile, 21. mail 2004.

tema teoste ilmumine ei tekita enam nii suurt elevust, kuna nad jätkavad tuttavat trajektoori (debüüt 1995).

Oma olemuselt on Humale, Perioodikale ja Vagabundile sarnased kirjastused Faatum ja Umara (avaldatakse vähe teoseid, mõned neist edukad). Faatumis ilmusid Henn-Kaarel Hellati, Helgi Kauberi ja Kalle Käsperi teosed; Umaras Aleksander Mülleri, Jaan Paavle ja Ervin Õunapuu teosed. Nende viie kirjastuse avaldatud teoste hulgas on mitmeid, mida kirjandusväli on elavalt tervitanud, mida näitavad kirjandusauhinnad ja arvustused autonoomsemat põhimõtet esindavas ajakirjanduses. Autonoomsemal positsioonil olevatel edukatel kirjastustel on oma autorite ring ja eelistused, keda nad avaldatakse. Kahe aasta jooksul on Huma avaldanud kuus, Perioodika seitse, Vagabund kaks, Umara kolm ja Faatum kolm teost. Vagabundis ja Umaras on eesti ilukirjanduse avaldamine olnud siiski harvem. Vagabund on avaldanud põhiliselt filosoofiaalast kirjandust ja esseistikat, Umara ilukirjanduse kõrval ajaloolaseid raamatuid. Faatum on üks neist kirjastustest, mis on järjepidevalt avaldanud eesti ilukirjandust alates 1992. aastast. Esiplaanil on olnud mälestuste avaldamine.

Autorikirjastuslike teoste edu või ebaedu järgi kirjandusajakirjanduses saab välja tuua üksikute kirjanike tugevamaid või nõrgemaid positsioonivõtte ning anda hinnangut nende trajektoore kirjandusväljal aastail 2001–2002. Autorikirjastustest tõusevad teistest arvustatuse poolest esile Baas (Martin Rästa, Lauri Järvlepp), Boreas (Einar Sanden), FC Boheem (Tarmo Teder), Hendrik Lindepuu, Ingvar Luhaäär, Irboska Teataja Kirjastus (Vahur Afanasjev), Kauksi Ülle Mänedsment, Kolera (Mihkel Samarüütel), Krauklis (Jüri Ehlvest), LauaPealne (Ivar Sild), MR Piller (Mait Ando Raun), Muti Raamat (Mihkel Mutt), Ootav Rõdu (Kätlin Vainola jt), Priidu Beier, Priit Uring, Pidusöök (Jürgen Rooste), Pooka (Piret Bristol), Siim Kärner, Valdur Mikita, Veiko Märka, Väike Kirjastaja (Aapo Ilves).

Tugevamad positsioonivõtmised on arvustuste hulga järgi (kolm või enam) olnud: Muti “Progressiivsed hiired” (Mutt avaldas küll neil aastail veel kaks teost, kuid need jäid suurema tähelepanuta), Ehlvesti “Taevatrepp”, Rauna “Suur Jaan ei ole inimene”, kogumikteos “Psaikobilli”, Beieri “Monaco”, Rooste “Lameda taeva all”, Ilvese “Ema on kajaka juures” ja “Õöpik Võhandu kaldalt”, Särgi “Sada aastat armastust”, Samarüütli “3: tere, kool”, Kärneri “Ime kütken taeva poole kist”, Mikita “Rännak impampluule riiki”, Märka “Keel tarretises”.

Kirjastuse ja autori paiknemise määramine autonoomse-heteronoomse skaalal ning sümbolise kapitali hulga hindamine on teatud mõttes subjektiivne. Liigitaksin need ülalnimetatud omakirjastused skaalal autonoomsema osa poole: luule kui autonoomsem žanr (Teder, Luhaäär, Kauksi Ülle, Bristol, Märka, Mikita), varem autonoomsetes kultuuriajakirjades kirjutanud noore autori, Samarüütli debüütteos, Ehlvesti teos (Ehlvest sai

2002. aastal eesti kirjanduse aastapremia proosas), murdekeeles raamatud Kärnerilt ja Kauksi Üllelt, Sirbi peatoimetaja Muti ning tegev- ja kirjandustoimetaja Rooste teosed, TNT-st Silla ja Tartu NAK-st Ilvese teosed.

Siinse uurimuse põhieesmärgist lähtuvalt on need ülalnimetatud väikesed autorikirjastused vähemolulised, kuid kirjastus- ja kirjandusväljast tervikpildi saamiseks on nende rolli mõistmine oluline. Autorikirjastuste juures ei saa kõnelda kirjastajast kui sümboolsest pankurist, nende puhul on palju tähtsam autori enda tuntus. Omakirjastuslikult teost välja andes sõltub teose saatus ja staatus palju enam autorist, nii tema sümboolsest, kultuurilisest kui ka sotsiaalsest kapitalist. Miks aga tuntud autorid loobuvad professionaalsest kirjastamisest omakirjastamise kasuks, oleks täiesti omaette uurimisteema.

3.3.2. Heteronoomsemad kirjastused

Küllalt selgelt eristuvad heteronoomsemad ja perifeersemad kirjanikud. Nende teoseid iseloomustab suundumus kergemale loetavusele, meelelahutuslikkusele, kiiremale populaarsusele (naistekad, seiklusjutud jmt). Eristuvad ka kirjastused, mis sellise suunitlusega kirjandust avaldavad. Siinkohal liigitatud ka ulme heteronoomsema allvälja poole, mis on siiski vaieldav.

Kirjastused Kuldsulg, Fantaasia ja Salasõna avaldasid nende kahe aasta jooksul rohkem eesti ulmekirjandust ja põnevikke. Elavama vastuvõtu on saanud Kuldsulelt ilmunud Indrek Hargla “Pan Grpowski üheksa juhtumit” ja Maarja Oderi “Inglinägu” (debüüt). Viimane oli ka 2001. aastal romaanivõistlusel esile tõstetud töö. Kirjastuselt Salasõna ilmus kahe aasta jooksul kokku kolm teost. Kirjanduskriitikat on neist enim kirjutatud Karen Orlau debüüdile “Sealtmaalt”.

Selgelt heteronoomsel positsioonil kirjandusväljal on sellised autorid nagu Aita Kivi, Lii Tanner, Kati Murutar, Kerttu Rakke ja Kaur Kender. Rohkem või vähem teevad nad oma teostele reklaami ning ei varja, et taotleavad kiiret majanduslikku edu ja populaarsust. Rakke avaldas sel perioodil raamatuid omakirjastuslikult K. Kuusi ja Kadikase nimede all ning kirjastuses Vastus. Vastus avaldas veel Kati Murutari, Juhan Paju ja Pärtel Ekmani loomingut. Kender avaldas oma teoseid Pegasuses ja Äripäeva Kirjastuses. Viimati nimetatud on otseselt orienteeritud kasumi saamisele ning Kenderi raamat, mille ta kirjutas koos Rain Lõhmusega, ongi oletuslikult üks väheseid, mida Äripäeva Kirjastus oleks nõus olnud ilukirjandusest avaldama.

Kirjastus Hai Uim avaldas Tanneri romaanid, Ajakirjade Kirjastus Kivi romaanid. Ajakirjade Kirjastus AS on ka väga selgelt kasumile orienteeritud ettevõtte – nii käibe kui ka kasumi TOP 5-s oli ta 2002. aastal esikohal. Äripäeva Kirjastus AS on käibe poolest

kolmandal, kasumi poolest teisel kohal (Eesti edukamad 2003: 57). Heteronoomse suunitlusega kirjastuste loetellu sobib veel tänaseks pankrotistunud kirjastus Virgela, mis on avaldanud järgmiste autorite loomingut: Aarne Biin, Eduard Krants, Erik Schmidt, Matt Barker. Heteronoomsele allväljale tuleb paigutada ka Contra looming, millest oli juttu eespool.

On veel hulk kirjastusi, mis on orienteerunud muu materjali kirjastamisele, kuid on avaldanud ka vahel mõne eesti autori ilukirjandusliku teose. Nende kirjastuste paiknemist kirjastusväljal ilukirjanduse avaldamisel on keerulisem määratleda, mistõttu on mõned, mis arvustatuse poolest silma paistavad, siinkohal lihtsalt nimetatud, ilma taotluseta neid kirjastusväljal „paika panna”. Näiteks kirjastuselt Maalehe Raamat ilmus Jüri Tuuliku “Üksik lind mere kohal”, kirjastuselt Kirjastuskeskus valimik raadionäidendeid “Kas kuulete...?” ning Tõnu Trubetsky, Anti Pathique'i ja Juhan Habichti “Inglid ja kangelased”. Kirjastus SE&JS avaldas Aarne Rubeni “Vares-Barbaruse valitsus: ajaloolis-publitsistlik draama”, kirjastus Sulemees Mammuti ja Rooste “Igapäevase psühho”, kirjastus Koma Lauri Kitsniku luulekogu “Ühtlasi”, eespool mainitud Äripäeva Kirjastus Kenderi ja Lõhmuse “Raha”.

Kokkuvõtvalt võiks öelda, et eesti algupärast ilukirjandust väljaandvate väiksemate kirjastuste hulgast kerkivad esile kesksemad ja marginaalsemad. Kesksemateks tuleb lugeda loomingulisi ühendusi (Erakkond, EÜS Veljesto, ÕigemValem jt). Teiseks, väiksemaid kirjastusi, mis järjepidevalt on tegelenud ka eesti ilukirjanduse avaldamisega (Huma, Perioodika, Umara, Faatum). Kolmandaks, mõned heteronoomsema suunitlusega väiksemad kirjastused (Virgela, Salasõna, Kuldsulg, Fantaasia, Vastus). Kirjandusvälja äärealadele jääb suurem osa väikestest autorikirjastustest ning teistest kirjastustest, mille toodang on jäänud väheseks ja vähemärgatuks.

4. Kesksed kirjastused

4.1. Uurimismeetod

Eesti algupärase ilukirjanduse kirjastamisel tõusevad teiste taustal esile kuus kirjastust, kui lähtuda avaldatud teoste hulgast, neile kirjutatud arvustuste hulgast ning neile määratud kirjandusauhindadest. Tegu on kirjastustega, mis on mõlemal aastal avaldanud üle kolme raamatu. Vaadeldud perioodil, aastatel 2001 ja 2002 kuuluvad esikuuikusse kirjastused Eesti Keele Sihtasutus, Eesti Raamat, Ilmamaa, Tuum, Tänapäev ja Varrak. Avaldatud raamatute arvu silmas pidades andis kõige rohkem eesti algupärast ilukirjandust välja Eesti Keele Sihtasutus (33), järgnevad Ilmamaa (19), Eesti Raamat (17), Tänapäev (16), Varrak (16) ja Tuum (15). Meeldetuletavalt olgu siinkohal rõhutatud, et kirjastusi, mis avaldasid aastas kolm või enam raamatut, oli 2001. aastal 17 ja 2002. aastal 12. Siit leiab lisaks eelnimetatule veel järgmised nimed: Anamnesia, Eesti Luuleliit, Erakkond, Fantaasia, Huma, Jüri Männiste, Kadikas, Kuldsulg, Kupar, P. Sauter, Pegasus, Perioodika (Loomingu Raamatukogu), R. Visnapuu, Virgela – kõiki neid kirjastusi on vähem või rohkem käsitletud eelmises peatükis. Selleks et esikuuiku kirjastusi lähemalt tundma õppida ja nende tegutsemist mõista on:

1. uuritud kirjastuste ajalugu;
2. lähemalt vaadeldud nende poolt avaldatud kirjandust ja selle vastuvõttu ajakirjanduses;
3. läbi viidud ekspertintervjuud järgmiste kirjastuste juhtidega: Toomas Väljatagaga (Eesti Keele Sihtasutus), Rein Pöderiga (Eesti Raamat), Mart Jagomägiga (Ilmamaa), Piret Viiresega (Tuum) ja Tiina Tammeriga (Tänapäev).¹⁹

Intervjuu eesmärgiks oli saada teavet, mis selgitaks kirjastusvälja toimimist ning selle seoseid kirjandus- ja ajakirjandusväljadega. Intervjuudes on keskendunud küsimustele, mis puudutasid järgmisi teemasid: kirjastuse sisemine töökorraldus, tegutsemispõhimõtted ja valikuprintsiibid, kirjastuse ja meedia vahelised suhted (vt intervjuu lühiprogramm, lisa 5). Intervjuud toimusid silmast-silma, need lindistati ja hiljem ka litereeriti. Intervjuud on läbi viidud ajavahemikus 13.–18. mai 2004. Intervjuu läbiviimiseks koostati küsitluskava, mis oli planeeritud teemade ja võtmeküsimuste kaupa, kuid küsimuste vaba sõnastuse ja ka järgnevusega. See võimaldas intervjuu käigus esitada täiendavaid ja/või abistavaid küsimusi. Valitud meetod kindlustas vastused uurimuse jaoks vajalikele põhiküsimustele ning andis intervjuueeritavatele võimaluse täiendavateks teemaarendusteks. Intervjuud kestsid 40–50 minutit. Saadud vastuseid on kasutatud nii infoallikatena faktide täpsustamiseks kui ka analüüsitud kvalitatiivselt.²⁰

¹⁹ Paraku kirjastuse Varrak esindajat ei olnud võimalik intervjuuerida.

²⁰ Mõiste *kvalitatiivne analüüs* ühendab endas hulga erinevaid meetodeid ning lähenemisviise sotsiaalsele reaalsusele, kus ei kasutata uurija poolt eelnevalt konstrueeritud standardseid indikaatoreid (või ainult

4.2. Kirjastuste tutvustus

Järgnevalt tutvustatakse välja valitud kuut kirjastust lähemalt – nende ajalugu, nende poolt avaldatud kirjandust ning selle arvustatust. Nendest kuuest kirjastusest kuuluvad Eesti Kirjastuste Liitu Eesti Keele Sihtasutus, Eesti Raamat, Ilmamaa, Tänapäev ja Varrak. Eesti Keele Sihtasutus tegutseb sihtasutusena, Eesti Raamat ja Tuum osauhingutena, Ilmamaa usaldusühinguna ning Tänapäev ja Varrak aktsiaseltsidena.

Eesti Keele Sihtasutus (EKSA) loodi 1993. aastal. Väljaanded jagunevad üldisemas plaanis kahte ossa. Esikohal on keeleteaduslik kirjandus (monograafiad, kogumikud jm) ja sõnaraamatud, mis valmivad Eesti Keele Instituudis. Selle kõrval avaldatakse eesti algupärast ilukirjandust, vahel harva ka tõlkekirjandust. Ilukirjandust sarjadesse ei ole koondatud. Kaheteistkümne tegutsemisaasta jooksul on EKSA kerkinud üheks juhtivatest eesti ilukirjandust avaldavatest kirjastustest.

Eesti Raamat asutati 1964. aastal. 21. sajandi alguse Eestis on ta üks vanemaid eesti ilukirjandust avaldavaid kirjastusi Loomingu Raamatukogu kõrval. Tänapäevane Eesti Raamat annab välja peamiselt ilu- ja lastekirjandust, aga ka ajaloolisi ja memuaarse sisuga teoseid. Raamatud on süstematiseeritud sarjadesse: „Eesti romaanivara”, „Eesti novellivara”, „Nobeli laureaat”, „Põhjamaade romaan”, „Klassikalised lood”, „Mirabilia”, „Mereromaan”, „Kroonitud pead”, „Kuulsaid paare”, „Maailmakirjanduse klassika”, „Nüüdisromaan”, lisaks üksikväljaanded. Romaanivara ja novellivara sarjades on välja antud kordustrukke, romaanivara sarjast on suurem osa varem paguluses ilmunud. Kunagine Eesti Raamat andis aastas välja keskmiselt 400 raamatut, praegune keskmiselt 50, neist 15 eesti kirjandust, ülejäänud tõlked. Eesti kirjandusest on 7–8 algupärandid, ülejäänud klassika kordustrukid või kogumikteosed.

Ilmamaa alustas tegevust 1993. aastal (asutati 11. detsembril 1992. aastal). Ilmamaa asutamise eesmärgiks oli tasakaalustada eesti kirjastusvälja – 1990. aastate algul puudus Tartus ilukirjandust väljaandev kirjastus, vaatamata sellele, et kirjastuste koguarv Eestis oli väga suur (erinevatel andmetel 300-st 700-ni). Taastatud ajakirja Akadeemia ümber kogunesid kirjastuse ideelised toetajad. Esialgse plaani järgi kavatseti kirjastuse kõrvale rajada ka trükikoda, mis majanduslikel põhjustel soiku jäi (Schmidt 1999: 16). Ilmamaa eesmärgiks on eesti kultuurile oluliste teoste väljandamisega aidata kaasa eesti kultuuri püsimisele ja arengule. Tänapäevaseks on avaldatud üle 250 raamatu, sh filosoofia- ja ajaloolaseid teoseid, elulugusid, novelle, romaane, luulekogusid, lasteraamatuid, mälestusi, fotoalbumeid, humoristikat ja sõnaraamatuid. Omaette eesmärgiks on võetud Uku Masingu mahuka

---

stiimulmaterjalina), vaid loomulikke, inimeste endi esitatud näiteid.

loomingu väljaandmine. On moodustatud ka raamatusarju: „Eesti kirjanikke” (eesti kirjanikke tutvustavad teosed, seni ilmunud raamatud Betti Alverist ja Valev Uibopuust), „Palju aastaid” (mälestusteraamatud), „Rakuraamatud” (lasteraamatud inimese anatoomiast ja füsioloogiast), „Aken ilma” (teisi kultuure tutvustavad teosed) ja „Eesti mõttelugu”. Viimast on nimetatud rahvuslikuks suursarjaks, sest see koondab ja avaldab väärtuslikumat osa autorite esseistikast ja eesti mõttevaramust läbi aegade ning paljudest valdkondadest (ajalugu, poliitika, filosoofia, kirjandusteadus jpm). Sarja „Eesti mõttelugu” toetab kirjastus Ilmamaa juurde 1993. aastal loodud „Eesti mõtteloo” sihtkapital. Ilmamaa on osalenud veel „Avatud Eesti Raamatu” sarja teoste väljaandmisel.

Tuum asutati 1992. aastal eesmärgiga avaldada põhiliselt heatasemelist algupärast ilukirjandust, kuid ka tõlkekirjandust. Hiljem orienteeruti vaid eesti algupärasele ilukirjandusele. Tuuma asutamise initsiaatoriks oli Jaak Jõerüüt: *Lõime Tuuma kindla sihiga mitte niivõrd raha teha (väikse algkapitali ja väikse turu korral olekski see olnud vale siht), vaid selleks, et anda välja eelkõige algupärast ilukirjandust võimalikult viisaka väljanägemisega, aga ka kvaliteetlõlkeid, s.t ka tööd ja leiba mitte vaid eesti literaatidele, vaid ka kujundajatele, toimetajatele jt.*²¹ Enamus avaldatust ongi olnud eesti autorite teosed, lisaks mõned üksikud tõlgitud teosed. 2002. aasta lõpuks on Tuumalt ilmunud kokku 59 teost, aastas on avaldatud 2–11 teost. Suurem osa teostest on avaldatud toetuste abil. Raamatuid sarjadesse ei ole koondatud.²²

Tänapäev alustas tööd 1999. aasta teisel poolel. Üheks algseks põhiprintsiibiks oli avaldada eesti ilukirjandust keskmiselt ühe neljandiku ulatuses kirjastuse kogutoodangust (Tammer 2004). Eesti ilukirjandust siiski nii palju avaldatud ei ole. Kirjastuse põhivaldkondadeks on ilukirjanduse kõrval ka ajalugu, sotsiaalpoliitiline, populaarteaduslik ja teatmekirjandus, elulood, laste- ja noortekirjandus, huumor. 2000. aastal kirjastas Tänapäev 45 raamatut, 2001. aastal 60, 2002. aastal 70, 2003. aastal 73 ja 2004. aastal 85. Raamatud on jaotatud järgmistesse sarjadesse: „Anne raamat” (koostöös Ajakirjade Kirjastusega ja ajakirjaga Anne), „Sari 42”, „Noorsooromaan”, „Minu esimene raamat”, „Punane raamat”, „Eesti”, „Adrian Mole”, „Pilakäsiraamatud”, „Maigret”, „Akunin”, „Terviseraamat”, „Album”, „Guinnessi maailmarekordid”, „Äripäeva raamat”, „Dilbert”, „Aastaraamat Kes? Mis? Kus?” (koostöös ajalehega Postimees), „Thor Heyerdahl”. Avaldatust on 26% eesti autorite looming, kuid sh on ka laste- ja noorsookirjandust ning palju mitteilukirjandust.

²¹ Jaak Jõerüüt e-kirjas töö autorile, 6. mail 2002.

²² Kirjastust Tuum olen lähemalt käsitlenud oma bakalaureusetöös “Kirjastus Tuum 1990. aastate Eesti kirjandusväljal” (Tartu Ülikool 2002) – M.-M. K.

Varrakule pandi alus 1991. aastal. Esimesel aastal ilmus 4 brošüüri ja järgmisel aastal 12 pehmekõitelist väljaannet. Edaspidi on ilmunud järjest rohkem raamatuid, näiteks 2003. aastal ilmus Varrakult 154 raamatut. Avaldatakse ilukirjandust, ajaloo-, filosoofiaalaseid raamatuid (sarjad „Inimene ja ajalugu”, „Ajalugu. Sotsiaalteadused”), loodusteaduslikke raamatuid, teatmeteoseid, õpikuid, laste-, koka-, äri raamatuid. Alates 2004. aasta algusest tegutseb Varraku Raamatuklubi. Ilukirjandust on liigitatud järgmistesse sarjadesse: „Varraku ajaviiteromaan”, „Iiris”, „20. sajandi klassika”, „Moodne aeg”, „F-sari”. Omal kohal on selle mitmekesise valiku kõrval ka eesti algupärane ilukirjandus.

Alljärgnevalt on kirjeldatud ja võrreldud kirjastuste järgmisi parameetreid aastail 2001–2002:

1. kui palju on avaldatud eesti algupärast ilukirjandust (andmete puudumise tõttu ei saa välja tuua eesti ilukirjanduse täpset osa kirjastuste kogutoodangus);
2. kui suur hulk avaldatust on autorite esikteosed, kogumikteosed, kordustrükid;
3. kui mitmed avaldatud teostest on pälvinud kirjandusauhindu (arvestatud on olulisemaid Eesti Vabariigis antavaid auhindu);
4. kui paljusid teostest on arvustatud üle-eestilises kirjandusajakirjanduses.

	EKSA	Eesti Raamat	Ilmamaa	Tuum	Tänapäev	Varrak
Ilmunud	33	17	19	15	16	16
Esikteosed	2	1	3	4	2	2
Kogumikteosed	1	2	3	0	3	3
Kordustrükid	5	4	4	0	3	3
Preemiad	2	2	0	5	2	1
Arvustatud teosed	25	10	13	15	15	12
	75,75%	58,82%	68,42%	100%	93,75%	75%

Tabel 1. Kirjastuste võrdlus (vt ka tulpdiagrammi lisa 4).

Kõik vaadeldavad kirjastused peale Tuuma on avaldanud kogumikteoseid ja kordustrükke. Üldise tendentsina ilmneb andmetest, et kordustrükkidele ilmub arvustusi väga vähe või üldsegi mitte, v.a mõni erand (näiteks teosed, mille esmatrükk jääb 1920.–1930. aastatesse: August Gailiti „Purpurne surm”, Ants Orase koostatud „Arbujad”). Kogumikteoste puhul sellist suundumust ei ole võimalik täheldada – on nii palju kui ka vähe arvustatud kogumikke. Esikuuiki kirjastustest on teoste arvustatuse poolest edukamad Tuum (arvustatud on kõiki ilmunud teoseid, 15 15-st) ja Tänapäev (15 16-st). Varrakul on tähelepanuta jäänud neli, Ilmamaal kuus, Eesti Raamatul ja EKSA-l kaheksa teost.

Koostades edetabeli enimarvustatud teostest, leiame ka selle eesotsast Tuumas ja Tänapäevas avaldatud raamatud: üheteistkümne arvustusega Leo Kunnase debüüdi „Kustumatu valguse maailm. Sõdurjumala teener” (Tuum), Kadri Kõusaare debüüdi „Ego” (Tuum) ja Jüri Ehlvesti „Hobune eikusagilt” (Tänapäev). Kümne arvustusega järgneb Anton Nigovi „Harjutused” (EKSA). Üheksa arvustusega teoseid nende kirjastuste toodangust ei leia.²³ Kaheksa arvustusega on Mia Leite, Priit Kruusi ja Hedda Maureri kogumikteos „Koopia” (EKSA), Ene Mihkelsoni „Ahasveeruse uni” (Tuum) ja Wimbergi „Lipamäe” (Tänapäev). Seitsme, kuue, viie jne arvustusega teoseid on juba rohkem (vt lisa 3).

Üldiselt kehtib seaduspära, et kirjandusauhinnaga tunnustatud teostele leidub ajakirjanduses vastukaja. Neist kõigist on rohkem või vähem kirjutatud. EKSA teosed said kahel aastal järjest eesti kirjanduse aastapremia näitekirjanduses (2001. aastal Jaan Kruusvalli „Olen öösse eksind karjus”, 2002. aastal Vaino Vahingu „Mängud ja kõnelused”). Eesti Raamat avaldas 2001. aasta romaanivõistluse laureaadiid (Maimu Veske „Continental” ja Lehte Hainsalu „Kellakuuljad”) ning ühe esile tõstetud teose (Reet Kudu „Täiskuu ja tänavalatern”). Tuum kirjastas sama romaanivõistluse II koha laureaadi, Kunnase esikteose „Sõdurjumala teener”, mis 2002. aastal sai veel Alveri nimelise kirjandusauhinna. Sama auhinna oli saanud aasta varem Mehis Heinsaare esikteos „Vanameeste näppaja” (Tuum 2001). 2001. aasta Eesti Kultuurkapitali aastapremia määrati Mihkelsoni teosele „Ahasveeruse uni” (Tuum). 2001. aasta romaanivõistluse esikoha teose, Rubeni „Volta annab kaeblikku vilet” kirjastas Tänapäev. 2002. aastal avaldatud Ehlvesti „Hobune eikusagilt” (Tänapäev) sai eesti kirjanduse aastapremia proosas. Varrak kirjastas neli romaanivõistlusel esile tõstetud tööd. Selgub, et romaanivõistlusel esile kerkinud teosed leidsid endale kirjastaja just siinse esikuuiku hulgast (v.a kaks teost, mille kirjastas Kuldsulg). Ent suuremaid kirjandusauhindu jätkus selles ajavahemikus veel Huma, Kupra, Lambri Raamatu, M. Konnula, Näo Kiriku, Loomingu Raamatukogu, Soha ja Vagabundi teostele.

Esikuuiku esikteoste arvustatus on üldiselt küllalt väike: üks kuni kolm arvustust. Ahinnatud debüütidest paistavad silma Kunnas üheteistkümne ja Heinsaar viie arvustusega. Esile tõusevad veel Kõusaare debüüt üheteistkümne ning Madis Hindi postuumne debüüt (Ilmamaa) viie arvustusega. Kunnas, Heinsaar ja Kõusaar debüteerisid kirjastusest Tuum, kus avaldati kahe aasta jooksul enim esikteoseid.

Kui eelnevalt sai kirjastusi jaotada autonoomse-heteronoomse skaalal, siis saab seda teha ka siin, kuigi see on komplitseeritum. Selgelt eristuvad Tänapäev ja Varrak oma toodangu mitmekesisuse ja hulgaga. Ka EKSA, Eesti Raamat ja Ilmamaa ei avalda vaid ilukirjandust,

---

²³ Teiste kirjastuste kohta vt peatükist 3.3.

kuid nende poolt avaldatu liigitub enamasti humanitaaria alla. Tuum on esikuuiku kirjastustest kõige täpsemini oma orientiirid paika pannud – suunitlus on eesti algupärasele ilukirjandusele. Tuuma iseloomustavaks jooneks on aastate jooksul kujunenud see, et avaldatud esikteosed jõuavad küllalt kiiresti kirjandusvälja keskmesse. Üldistavalt öeldes on Tänapäev ja Varrak heteronoomsemad ning teised neli autonoomsemad, kuid nende kõigi toodangut lähemalt silmitsedes märkame nii autonoomsemaid kui ka heteronoomsemaid positsioonivõtte.

4.3. Intervjuutulemuste analüüs²⁴

4.3.1. Eesti ilukirjanduse kirjastamise valikuprintsiibid ja põhimõtted

Kõik vastajad kinnitavad, et neil on teatud eelistused raamatute kirjastamisel. Osadel on põhimõtted rangemad ja täpsemini piiritletud, teistel leebemad ja paindlikumad.

Eesti Keele Sihtasutuses avaldatakse tõlkeid vähe, eesti autoreid võimaluse korral. Autorite tõrjumise peamine põhjus on majanduslik. *Natuke muidugi valime. Päris igaiüht ei avalda. Neid autoreid on natuke rohkem, kes tahaks EKSA nime all avaldada, paraku peame pisut tõrjuma ka.* (Väljataga 2004.) Aastate jooksul on välja kujunenud autorite ring, kellega on hea koostöö ja keda kindlasti avaldatakse. EKSA kirjastamispoliitika on välja kujunenud katse-eksituse teel, mitte algsete kindlate asutamispõhimõtetega nagu näiteks kirjastusel Ilmamaa.

Eesti Raamatus on olnud eesmärgiks mitte suunduda kommertskirjanduse kirjastamisele, vaid avaldada kirjandust, millel oleks väärtust ka aastate pärast: *See on väga raske, see on noatera peal kõndimine. Et kirjastus oleks vee peal ja tal oleks ka mainet.* (Pöder 2004.) Eesti Raamat katsub mitte joosta tormi väga uutele nimedele, mis on kusagil üles kiidetud, vaid olla kergelt samm maas ja vaadata, kas ta peab ajaproovile vastu. Põhjenduseks on see, et kirjastuse ajalugu on pikk – see sunnib jääma alalhoidlikule ning äraootavale positsioonile. Oma nišina nähakse Nobeli laureaate, põhjamaade ilukirjanduse ja eesti kirjandusklassika avaldamist.

Ilmamaa sarnaneb mõneti Eesti Raamatule oma eelistusega avaldada klassikat: *oleme endale asjad selgeks teinud, ega me ei jaksa ja suuda noortega võidu joosta.* (Jagomägi 2004.) *Samas Ilmamaa ei taha olla vanamoeline, vaid minevikku mõistev, hindav ja väärtustav. Me ei lähe kaasa tänapäeva vooludega.* (Schmidt 1999: 45, intervjuust Ilmamaa nõukogu liikme Ülo Matjusega.) Kirjastuse nõukogu poolt käsikirjade tagasilükkamise põhjuseks on enamasti tekstide esteetilise väärtuse nõrkus või sobimatus Ilmamaa profiiliga. Kui keegi nõukogu liikmeist soovib mõnda teost välja anda, siis teised nõukogu liikmed respektierivad seda otsust ja raamat võetakse töösse. Kirjastuse peaeesmärgiks on põhikirja järgi *eesti- ja võõrkeelse kirjanduse kirjastamise läbi aidata kaasa eesti kultuuri püsimisele ja arengule demokraatliku sõnavabaduse ja poliitilise sõltumatuse vaimus, järgides kõlbluse põhimõtteid.* (Schmidt 1999 kaudu: 19.)

Tuumas tegeleb teoste valikuga Piret Viires, ka Eesti Raamatus on põhiline valik ühe inimese, peatoimetaja Rein Pöderi ülesanne. EKSA-l, Ilmamaal ja Tänapäeval toimub

---

²⁴ Lisatud on ka materjale ühest autori varasemast intervjuust Piret Viiresega ning Kristina Schmidt Ilmamaad käsitlevast bakalaureusetööst (vt kasutatud allikad).

otsustamisprotsess hajutatumalt, mitmete inimeste koostöö tulemusel. Enamus Tuumas kirjastatud teostest on eesti kirjanikelt, väliskirjandust avaldatakse vaid erandkorras (nt Balti Assamblee kirjandusauhinna laureaatide kirjastamine) – ühest küljest tuleneb see kirjastaja huvidest; teisalt faktist, et väliskirjanduse avaldamisele ei ole nii kerge toetusi saada. Tuum avaldab nii tuntud ja tunnustatud kui ka uusi ja uuenduslikke autoreid. Kindlasti avaldatakse Tuuma osanike teoseid (nt Jaak Jõerüüt, Viivi Luik, Raul Meel, Mari Saat jt). Tuumal on ilmselt õnnestunud endale kirjanikkonna seas saavutada hea renomee, sest käsikirju tulevat pidevalt, nii et ei jõua kõiki läbigi lugeda. Vanade autorite avaldamise kaudu hoitakse traditsioone, uute abil püütakse eesti kirjandust avardada. *Valin teoseid kirjandusajaloolasena, mõteldes, mis võiks olla antud hetkel eesti kirjandusele oluline. Kui näen, et tuleb mõni teos, mis võiks täita tühiku eesti kirjanduses, siis katsun selle välja anda. Oluline, et oleks midagi uut: uus autor, uus teema, uus diskursus. Tuuma eesmärgiks on teha teoseid kirjandusajalukku.* (Kont 1995:8, Viires 2002.) Neid põhimõtteid on Tuumas järgitud asutamisest saadik.

Tänapäev on eesti ilukirjanduse koondanud omaette „Eesti” sarja (algselt „Eesti PEN”). „Eesti PEN” sarjas avaldati uudiskirjandust, hiljem kordustrukke. *Meil on tõsised ja tihedad valikuprintsiibid. Alguses pakuti meile igasuguseid asju. Aga nüüd teatud seltskond, kes on grafomaaniasse kalduv, enam ei tule meie juurde. Ei tule ka sellised kirjanikud, kes on kinnistunud teiste kirjastuste juurde.* (Tammer 2004.) Vastupidiselt Tuumale ei laeku Tänapäevale liiga palju käsikirju: *Kui meie tahame oma “Eesti” sarjas mõnda head raamatut välja anda, siis meil ei ole seda võtta. Me oleme saanud kirjandust juurde ainult nii, kui me oleme teinud võistluse. Kavatsame teha ka Tänapäeva algupärase eesti romaani võistluse.* Tänapäev on korraldanud nii lastekirjanduse-, noorsoojutu- kui ka noorsooromaanivõistluseid, mis on olnud kõik tulemusrikkad. Noortekirjanduse avaldamisel on Tänapäev eesti kirjastustest üks edukamaid. Võistluste korraldamisega uue kirjanduse saamiseks on Tänapäev leidnud ehk oma niši eesti kirjastusväljal: *Tundub, et inimene ei hakka niisama raamatut kirjutama. Ta hakkab kirjutama siis, kui on mingi võistlus või muu motiveeriv põhjus. Ja et keegi tegeleks temaga – toimetaks, arvustaks jne.* (Ibid.) Autori andmetel ei ole teised kirjastused sellist võimalust kasutanud. Kirjastuse Tänapäev põhitähelepanu on siiski eesti mitteilukirjandusel: poolajakirjanduslikud, teatmelised projektid, elulood jmt. Orienteerutakse rohkem sellele, mida ostetakse. Eesti ilukirjanduse avaldamisest on vähendatud just seetõttu, et ostjaid on vähe. On otsustatud avaldada pigem vähe ja kaunis kalingurkõites. Probleemiks on see, et ühest küljest *ei kirjutata eriti neid väga häid asju ja teisest küljest ei osteta ka neid.* Võimalik, et Tänapäev on muutumas eesti ilukirjanduse

kirjastajate seas vähemoluliseks, kui ta oli aastail 2001–2002. Praeguses „Eesti” sarjas on plaanis avaldada aastas keskmiselt neli raamatut (kas uut kirjandust või kordustrukke).

Esikteoste ja noorte autorite avaldamisel oleneb palju käsikirja sisust – seda kinnitavad kõik kirjastused. Erinevad on aga kirjastuste eelistused. Kui Tuum ja Tänapäev on endale uue kirjanduse kirjastamise seadnud prioriteediks, siis Eesti Raamat ja Ilmamaa esindavad alalhoidlikumat suunda. *Päevinäinud kirjastusena debütanti kahel käel vastu võtma ei jookse, aga oleneb ikka käsikirja sisust. Sellepärast et inimesel nime ei ole, teda kohe tagasi ei lükata, tuleb sisse vaadata.* (Põder 2004.) Mitmed kirjastajad mainisid tundmatute noorte autorite puhul ka soovitajaid (nt leidsid Hiram, Kõusaar, Kunnas ja Raivo Seppo endale kirjastaja just tänu soovitajatele). Otseselt on nimetatud, et luuledebütantide jaoks ongi sobivaimad Huma ja Tuum. Tuleb ette sedagi, et kirjastused saadavad autori käsikirjaga mõnda teise kirjastusse: *Oleme inimesi saatnud näiteks EKSA-sse oma romaaniga, kui me näeme, et see sobib neile paremini* (Tammer 2004.)

4.3.2. Majanduslik aspekt

Eesti ilukirjanduse avaldamine toob harva kasumit, seetõttu peavad kirjastajad sageli leidma täiendavaid rahalisi ressursse. Peamiseks põhjuseks on väikesed tiraažid, väike ostjaskond. Kirjastused oma raamatute tiraaže ei avalikusta, väidetavalt on algupärase proosateose tiraaž keskmiselt 1000, luulekogudel 500, ilukirjanduslikel bestselleritel 3000 ja teaduse puhul 300 eksemplari. (Visnap 1999: 3) Üldiselt taotlevad kirjastused eesti kirjanduse avaldamiseks toetusi kas riiklikest või erakapitalidest või paluvad autoril endal seda teha, üldjuhul Eesti Kultuurkapitalilt. Väheseid autoreid saab ilma toetuseta avaldada. Kirjastuseti esinevad siin väikesed erinevused. Tartu Ülikooli Kirjastuse direktor Vaiko Tigane on hinnanud ühe raamatu kirjastamise kulusid järgmiselt: honorar või *copyright* 10–20%, toimetamine või tõlkimine 15–20%, tehniline ettevalmistus 10–50%, trükk ja materjalid 20–40%, müügikulud ja reklaam 5–10% (Tigane 2003: 24).

EKSA on palunud autoril enesel taotleda kultuurkapitalist honorari, kuid toimetamise, kujundamise ja trükkimise kulud jätnud enda kanda. Selline toimimise skeem on ennast nende arvates õigustanud. Autori esikteose puhul on antud käsikirja kultuurkapitali nõukogule vaagimiseks. Teostele, mis tõenäoliselt toovad kasumit (nt Jaan Krossi uued teosed), toetusi ei ole taotletud. Ka Tänapäev on soovitanud autoritel enda nimel raha taotleda, väites et kirjastusi väga meeleldi ei toetata. Sel moel saab ka autor paremini tasustatud. Kui autori avaldus rahuldatakse kultuurkapitali poolt, siis kirjastus saab autoritasu võrra odavamalt teost müüa, kuid kõik muud kulud ja riskid jäävad ikkagi kirjastuse kanda.

Ka Tuum laseb autoritel teha taotluse nagu EKSA ja Tänapäev, kuid vahel tehakse taotlusi ka kirjastuse nimel. Ühele jagamisele esitatakse kõige rohkem neli avaldust – kaks kirjastuse ning kaks autorite nimel. Nii oleks teoreetiliselt võimalik aastas kirjastada kuusteist raamatut. Tavaliselt on juba neli kuud varem teada, millistele teostele avaldused esitatakse. Tuum on kirjastus, kus enamik teostest on välja antud toetuste abiga. Oma kuludega on avaldatud vaid kümme raamatut kirjastuse tegutsemise algusaegadest kuni Eesti Kultuurkapitali taasloomiseni 1995. aastal. Toetanud on ka teised üksused: Rootsi Instituut, Ameerika saatkond, Suomen Kirjallisuuden Tietokeskus, Avatud Eesti Fond, Balti Assamblee ja Šveitsi saatkond (Viires 2002). See, et suurem osa (ca 90%) Tuuma avaldustest rahuldatakse, näitab, et Tuuma valikut on hakatud usaldama (siiski juhtub, et küsitud summade asemel antakse vähem). *Kirjastuse äriideeks on ajada meie renomee selliseks, et me alati saaksime toetust ja tänu sellele elame me ära.* (Viires 2004.)

Ilmamaa on põhikirjaliselt paika pannud, et kirjastus ei ole raamatute väljaandmisel orienteeritud kasusaamisele. Kahjumi majandustegevusest katavad erinevad toetused – „Avatud Eesti Raamatu” sarja toetas Avatud Eesti Fond, „Eesti mõtteloo” sarja „Eesti mõtteloo” sihtkapital, kuhu koguneb vara annetustest ja Ilmamaa kasumieraldistest. Annetajate hulgas on palju üksikisikuid, asutusi, ettevõtteid, ühiskondlikke organisatsioone, omavalitsusi, mitmed ministriumid. Sihtkapitali rahalised vahendid on investeeritud Eesti ja välismaa väärtpaberitesse ning deponeeritud pankades. Investeeringute tulu kasutatakse „Eesti mõtteloo” honoraride ja stipendiumite maksmiseks autoritele ja toimetajatele, raamatu trükkimiseks ja muude kulude katteks (Schmidt 1999: 21). Lisaks taotletakse toetusi kultuurkapitalilt üksikute teoste avaldamiseks.

Mitmete kirjastajate kinnitusel on eesti ilukirjanduse avaldamisel oluline kirjastuse sisemine doteerimine, s.t et peab olema miski, mis hoiaks sissetulekuid ja väljaminekuid tasakaalus. Samuti peab oskama hoida kogutoodangut tasakaalus: kui on ette aimata, et mõni teos läheb miinusesse või et tulu tuleb pika aja jooksul, siis peaks olema vastukaaluks mõned ostetavamad teosed. Eesti Keele Sihtasutusel on selleks erinevad sõnaraamatud ja käsiraamatud, samuti mõned kindlad autorid, keda on ostetud, nt Kross ja Kender. Pöder toob Eesti Raamatu puhul positiivsena välja kirjastuse suuruse: *Avaldame aastas keskmiselt viiskümmend teost – sellise hulgaga annab manööverdada. Väiksemal kirjastusel võib väiksemgi eksimus saada saatuslikuks.* Sisemise doteerimisega ei ole kindlasti probleeme ka mitmekesise toodanguga Tänapäeval ja Varrakul, näiteks Tänapäev on väga edukas eesti noorsookirjanduse avaldamisel.

4.3.3. Kirjastamise plaanipärasus

Kirjastamistöö etteplaneerimisel kõiguvad kirjastused skaala ühest otsast teise: ühed kinnitavad, et nende töö kulgeb väga plaanipäraselt, teised, et värske eesti ilukirjanduse kirjastamisel esineb küllalt palju ootamatusi. Uudiskirjanduse avaldamine sõltub üldjuhul sellest, kuidas käsikirju esitatakse. *Elu on selline, et eesti autor tuleb siis, kui tal on töö valmis; vähe on selliseid, kes ütlevad kirjastusele ette, et plaanivad kirjutama hakata ning tooksid hiljem käsikirja avaldamiseks.* (Väljataga 2004.) Seetõttu ei saa ka plaane väga pikalt ette teha. Nii Ilmamaa kui ka EKSA juhid kinnitavad, et eesti ilukirjanduse avaldamine sõltub juhusest: 1) kui palju laekub käsikirju; 2) kui palju suudetakse neid projekte töösse võtta ja ette valmistada. Kordustrukkide avaldamist on võimalik rohkem ette planeerida. Kuna Tuumas avaldatakse enamuse teostest toetuste abiga, siis toimub kirjastamise rütm Eesti Kultuurkapitali jagamiste järgi. Enamasti teatakse juba neli kuud varem, millised teosed toetuse saamiseks esitatakse. Tänapäev plaanib kirjastatava umbes aasta ette. Samas jäetakse endale mänguruumi, kui peaks olema vaja vahele võtta ootamatult saabunud kiireloomulisi ja huvitavaid teoseid.

4.3.4. Teoste reklaamimine

Teoste reklaamimine kuulub kirjastuste igapäevatöö hulka. Siiski reklaamitöö intensiivsus kirjastuseti erineb. Oma reklaamistrateegiate läbimõelduse ja mitmekesisuse poolest paistavad teiste seast silma Tänapäev ja Varrak. Eesti kirjastused on kasutanud viimastel aastatel järgnevalt kirjeldatud võimalusi enda ja oma toodangu tutvustamiseks.

Sundeksemplari seadus. Eesti Vabariigis kehtiva sundeksemplariseaduse järgi on kirjastused kohustatud saatma raamatukogudesse avaldatud teostest kaheksa eksemplari, mis pole mitte komplekteerimiseks, vaid puutumatuks säilitamiseks. Need jaotatakse geograafiliselt hajali paigutatud säilikesse erinevates raamatukogudes.

Arvustuseksemplaride saatmine meediaväljaannetesse. Väljaanded on kirjastuseti erinevad. Üldiselt saadetakse arvustuseksemplare suurematesse päeva- ja nädalalehtedesse (Postimees, Eesti Päevaleht, Eesti Ekspress) ning kultuuriväljaannetesse (Looming, Vikerkaar, Sirp). Eesti Raamat saadab ka Linnalehte ja ajakirja Elukiri; Ilmamaa Akadeemiasse ning Keelde ja Kirjandusse. Kui mõni väljaanne või kriitik on huvitatud mõne konkreetse teose arvustamisest, siis antakse alati arvustamiseks exemplar – seda kinnitasid kõik intervjuueeritavad. EKSA ei kuluta reklaamile palju raha: *Mul ei ole selles mõttes mingeid illusioone. Võin Toomas Raudamile osta terve lehekülje, aga see ei tähenda, et ostjate hulk hüppeliselt kasvaks. Tähtis on see, et teos käiks läbi kõigist olulisematest tutvustustest.* Oodatakse ajakirjanduse poolset aktiivsust ja huvi: *Väga peale ei saa kaasaegsele*

ajakirjandusele ka käia. Meie kirjastus ei harrasta seda, et viiksime raamatuid vägisi kirjandustoimetaja poole, ootame siiski väikest nendepoolset huvi. Midagi ei saa vägisi teha kirjanduses ja kirjanduselus. Kui ikka inimene ei taha kirjutada sellest, siis ta ei kirjuta. Jõulist survet ei pea õigeks. (Pöder 2004.) Kui mõni hea autor on midagi head kirjutanud, siis peaks iga enesest lugupidav väljaanne seda arvustama. (Väljataga 2004.) Kirjastusel Tänapäev on vastupidine suhtumine: *Teeme täiesti otsepakkumised. Kui vaatame raamatu peale, siis mõtleme, kus see vääraks tutvustamist, kirjutame soovitusjuurde. Iseasi, kas seda võetakse kuulda või mitte.* Tuum peab seda jällegi enesestmõistetavaks, et ajakirjandus tunneb nende avaldatu vastu huvi: *Meie raamatud on sellised, mis pakuvad nii ajakirjadele kui retsensentidele huvi.* Üldiselt kehtib kõigi kirjastuste kohta, et noorematele ja tundmatumatele autoritele katsutakse rohkem reklaami teha, klassika ja uudiskirjanduse reklaamimiseks kasutatakse erinevaid võtteid. Uut kirjandust tuleb inimestele rohkem teadvustada, samas kui klassika tutvustamisel kehtivad teised väärtushinnangud.

Annotatsioonide koostamine. Annotatsioonid saadetakse ajalehtedesse avaldamiseks ning pannakse kirjastuste veebilehele ja/või elektroonilisse uudistelehete Eestikirjastused.Com.²⁵ Eesti Raamatul, Ilmamaal, Tänapäeval ja Varrakul on Internetti üles pandud oma kodulehekül, mida regulaarselt täiendatakse (vt kasutatud allikad).

Raadios ja televisioonis oma uute teoste tutvustamine. Ilmamaa Tartu kirjastusena on enda arvates teiste kirjastuste kõrval halvemal positsioonil, mis puutub teoste tutvustamisse teles ja raadios, kuna neil ei ole Tallinnas esindajat. Samas Tallinna kirjastused ei nimeta raadio- ja telekanaleid kõige olulisemateks teoste reklaamimisel. Eesti Raamatu peatoimetaja Pöder tutvustab raadios regulaarselt oma kirjastuse uudisteoseid. Tammeri sõnutsi on kõige raskem televisiooniga, kuna raamat pole nende jaoks uudis, kui seda pole just Madonna kirjutanud või kui seal ei tegutse Harry Potter. Televisioonist ei tulda raamatuesitlustele kohale, sest puudub huvi.

Kirjastuse oma ajalehe või kataloogi trükkimine. Oma ajalehte on järjepidevalt, s.t neli korda aastas, avaldanud Tänapäev – seda saadetakse raamatukogudesse, raamatupoodidesse ja on pandud ka Eesti Päevalehe ja Postimehe vahele. Varraku tasuta reklaamlehte „Varraku Teataja” levitatakse põhiliselt suuremates raamatupoodides ning see ilmub keskmiselt korra kuus eesmärgiga tutvustada äsjailmunud kirjandust. Erandliku kirjastusena on Varrakul ka kaks oma müügipunkti Tallinnas (Kristiine ja Rocca Al Mare kaubanduskeskustes). Juhuslikumalt on trükitud bibliograafilisi katalooge. Näiteks Ilmamaa avaldas oma viiendal

---

²⁵ Raamatuportaal Eestikirjastused.Com loodi 2000. aasta novembris eesmärgiga pakkuda lugejatele värsket raamatuinfot ning viiteid soodsatele raamatuostukohtadele Internetis. Lisaks antakse 1–2 korda kuus välja uudistelehete, milles tutvustatakse ja müüakse äsjailmunud raamatuid (www.eestikirjastused.com).

aastapäeval kataloogi esimese viie aasta jooksul avaldatud teostest (Matjus 1998). Samuti Varrak on koostanud aastail 1996, 1997, 1998 katalooge. Eesti Raamat on trükkinud aeg-ajalt sarjade „Eesti romaanivara” ja „Eesti novellivara” koondnimestikke. Ilmamaa on avaldanud oma „Eesti mõtteloo”suursarja ja sihtkapitali tutvustavaid vihikuid.

Raamatuklubid. 2005. aasta märtsikuu seisuga tegutsevad Eestis (autori andmetel) järgmised raamatuklubid: Suur Eesti Raamatuklubi, Varraku Raamatuklubi, Erseni Raamatuklubi, Äripäeva Raamatuklubi. Eesti ilukirjanduse levitamisega on enam seotud Suur Eesti Raamatuklubi ja Varraku Raamatuklubi – neist viimane reklaamib ja müüb vaid enda kirjastatud teoseid. Kirjastusel Tänapäev on tihe koostöö Suure Eesti Raamatuklubiga, kuhu antakse pidevalt pooled klubiraamatutest, s.t kuus kaheteistkümnest. Äripäeva Raamatuklubile toodab Tänapäev kaks–kolm raamatut aastas. Raamatuklubidesse võetakse üldiselt vaid neid kindlaid Eesti autoreid, kelle teoseid suurema tõenäosusega ostetakse. *Raamatuklubi tahab ainult Krossi saada, ka Viivi Luike võtavad. Ma pakun küll, aga nad ei võta. Isegi Önnepalu lükkasid tagasi. Raamatuklubi on väga äriiline ettevõtmine.* (Väljataga 2004.) Eesti algupärase ilukirjanduse levitamise suhtes ei ole raamatuklubide valik liiga laiahaardeline ja esinduslik. Pigem valitakse teoseid, millele on rohkem ostjaid.

Raamatusitlused. Raamatusitlused toimuvad üldjuhul elavate autorite austamiseks ning autori lähemale tutvusringkonnale, mitte niivõrd teoste reklaamimiseks. Sageli peab ka autor esitluse organiseerimisel initsiatiivi näitama. Erilisemate teoste ilmumisel korraldatakse suurejoonelisemaid esitlusi.

Heategevus. Heategevust intervjuudes palju ei mainitud. Siiski võiks heategevuseks nimetada Ilmamaa tegevust, kui koolidele või muudele asutustele antakse või müüakse väga odavalt raamatuid näiteks õpilaste auhindamiseks. Omaette reklaamina töötab seegi.

Kirjastamise igapäevatöös on tavalisemateks uue kirjanduse reklaamimise võteteks väljaannete kriitikatoimetajate informeerimine ilmunud teostest ja/või arvustuseksemplaride saatmine, samuti annotatsioonide koostamine, Eesti autoritele korraldatakse sageli esitlusi. Osad kirjastused tutvustavad oma uusi raamatuid raadisaadetes, kirjastuse veebileheküljel, kirjastuse ajalehes ning pakuvad neid lugejatele ka raamatuklubide kaudu.

4.3.5. Kirjastuste brändid

Bränd ehk tootemark on nimi, sümbol, märk, kujundus või eelnimetatud tegurite kombinatsioon, mis esindab mingit toodet, teenust või nende gruppe eristamaks neid konkurentide toodetest või teenustest. Kaubamärk (*trademark*) on tootja poolt registreeritud ja seadusega kaitstud brändi osa. Kaubamärk on oma olemuselt tootenimi, eristades visuaalselt ühte toodet, teenust või ettevõtet teisest. Bränd näitab ja täidab lubadusi, püüdes võita tarbija lojaalsust, pakkudes vastu usaldust. Kaubamärk on tunnus, bränd lubadus. (Tigane 2003: 5–6)

Osad kirjastused sõnastavad oma brändi täpsemalt, teistel on see hägusamalt sõnastatud. Üldiseks põhimõtteks on kõigil avaldada kvaliteetset ja väärtuslikku kirjandust.

Näiteks Tuum kuulutab ühes oma vähestes reklaamides 1996. aasta Keeles ja Kirjanduses: *Tuum tagab kvaliteedi*. Eesti Raamat paneb rõhu oma pikale ajaloole ning soovib vana kirjastusena olla veidi äraootaval ja alalhoidlikul positsioonil. *Tuleb ikkagi oma raamatut reklaamida, mitte oma kirjastuse kaubamärki*, arwab Ilmamaa direktor Jagomägi. *Üldiselt raamatulugeja eriti ei teadvusta kirjastuse nime. Poodi minnes soovitakse kindlat raamatut või autorit. Mõnel üksikul juhul, kui tuleb valida analoogiliste raamatute vahel, võib kirjastuse nimi muutuda otsustavaks. Me ei deklareeri, me lihtsalt teeme kvaliteetseid raamatuid, nii sisult kui ka vormilt.* (Jagomägi 2004.)

Eesti Keele Sihtasutuses on ühtset kujundust ja joont arendatud sõnaraamatute juures – kirjastus peab neid Eestis kvaliteetseimateks. *Kui avaldatud ilukirjandusel ongi mingi bränd, siis on see ise tekkinud ja kujunenud. Me ei ole teinud eraldi tööd selle jaoks. Samas võib pidada EKSA tugevuseks seda, et eesti autoreid ei ole sugugi tõrjutud kümne tegutsemisaasta jooksul.* (Väljataga 2004.)

Kirjastus Tänapäev vastupidiselt on oma brändi väga oluliseks pidanud: *Brändi ülestöötamine on meil olnud kindel põhimõte. Sisult, valikult ja enese teadvustamiselt. On tase, millest allapoole me enam ei lähe ja seda teavad ka ostjad. Me oleme kiired, ratsionaalsed, meie raamat on suunatud rohkem haritud inimesele, aga kui vaja, siis teeme ka masstoodangut.* (Tammer 2004.)

Omaette teemana tõusis kõigi kirjastajate brändi juures esile kirjastuse töötajate kompetentsus. *Eesti Raamatu töötajad on väga kaua kirjastamise protsessis olnud ja teavad peensusi, oskavad tõlkijaid ja toimetajaid valida, neil on silma, kõrva, närvi ja intuitsiooni valiku jaoks – see on kirjastamise juures väga tähtis. Kes on kaua aega kirjastamises olnud, sellel on need omadused olemas. Valdavalt ja reeglina.* (Pöder 2004.) Oma töötajate kompetentsust kiidab ka Tänapäeva juht. Tuuma puhul on olulisemaks spetsialiseerumine kitsalt eesti kirjandusele ja selle valdkonna hea tundmine.

Mistahes kirjastuse puhul on tema brändi väärtuseks heade autorite olemasolu, raamatute

sisuline ja tehniline kvaliteet ning soovitatavalt raamatute koondatus sarjadesse või seeriatesse koos neid iseloomustava visuaalse identiteediga (selle nimi, ühtne kaanekujundus, *layout*, formaat, sarja raamatute sisuvaldkonna ühtlus ja suunatus konkreetselt mingile sihtrühmale jmt). Sarjade näol on tegemist omalaadsete alabrändidega ning sarjad ise on loodud täitma (ala)brändi funktsioone (Tigane 2003: 7, 52). Eesti ilukirjanduse sarju kirjastused väga palju moodustanud ei ole (“Eesti romaanivara” ja “Eesti novellivara” Eesti Raamatul, “Eesti” sari Tänapäeval), küll aga on taotletud osades kirjastustes ühtset kujundust ja formaati. Suurem osa raamatusarjadest on tõlkesarjad. *Need kirjastused, mis pooldavad raamatute avaldamist sarjadena, lähtuvad eelkõige majanduslikest kaalutlustest: sarjaraamatuid ostetakse rohkem. Vähem kaalutletakse raamatusarja ideoloogilisi mõjuvõimalusi kui mingi kindlasuunalise programmi realiseerimisvahendit.* (Tamm 1997: 13.)

4.3.6. Töö käsikirjaga

Intervjueeritud kirjastajatest peavad kõik väga oluliseks käsikirja toimetamist, nii sisulist kui ka keelelist. Eesti Raamatus on läbi aegade peetud oluliseks raamatute korrektsust viidete ja järeldsõnade osas, eriti kordustrukkide puhul. Samuti on neil vanast ajast jäänud komme varustada teos (v.a luulekogud ja lasteraamatud) annotatsiooniga (autori daatumid, päritolumaa, raamatu lühike sisukokkuvõte). Kostub etteheitvaid toone: *uued kirjastused ei armasta raamatuid varustada järeldsõnadega, kuna see teeb raamatu kallimaks ja protsessi keerulisemaks.* (Pöder 2004.) Vähestel kirjastustel on tänapäeval koosseisulised toimetajad. Näiteks EKSA raamatuid toimetavad n-ö vana kooli toimetajad Loomingust ja Loomingu Raamatukogust. Ilmamaa on keerulisemate ja spetsiifilisemate raamatute jaoks kaasanud ka konsultante, kes osaliselt raamatuid üle vaatavad vastavalt peatoimetaja näpunäidete järgi. Siinseid kirjastajaid esindab sobivalt T. Väljataga: *Eesmärgiks on see, et iga raamat oleks korralikult toimetatud. Häbitunne on piisavalt ebameeldiv, püüame seda vältida.* Selline vastutustundlik suhtumine oma raamatutesse seostub nende kirjastuste eesmärgiga avaldada just kvaliteetset kirjandust. Teoste toimetamine ja kommenteerimine, varustamine järeldsõnadega jmt lisavad kirjastusele kui brändile autonoomsust ja sümboolset kapitali.

4.3.7. Sõlmpunktid

Samade teoste väljaandmine korruga mitmes kirjastuses. Kirjastusvälja valupunktina ei ole kadunud raamatute kattumine, mida juhtub ikka ja jälle. Olukord on pisut paranenud pärast Berni konventsiooniga ühinemist (Schmidt 1999: 39, intervjuust Jagomägiga). *Praeguses kirjastamispraktikas raisatakse väga palju vahendeid, üks annab mingis teises kontekstis teatud autori välja, teine annab natuke muudetud kujul.* (Pöder 2004.) On avaldatud soovi, et oleks olemas üks reguleeriv üksus, mis hoiaks kirjastamisväljal tasakaalu, nt Kirjastuste Liit, kuid sinna ei kuulu jällegi kõik kirjastused. Kirjastuste Liidus on mõelnud autoriõigusteta teoste probleemi peale. On sõlmitud oma liikmetega kokkulepe, et taolise teose avaldamise korral tuleb sellest Kirjastuste Liidule teada anda (Schmidt 1999: 40, intervjuust Jagomägiga). Kirjastamispraktika paraku näitab, et see kokkulepe ei tööta nii efektiivselt, kui oleks vaja. Üheks markantsemaks näiteks on 2004. aasta lõpus samaaegselt raamatuturule ilmunud nii Eesti Raamatu kui ka Tänapäeva kirjastatud Giovanni Boccaccio „Dekameron”.

Kirjastamiseks sobivate käsikirjade leidmine. Käsikirjade vähesuse tõi probleemina välja vaid Tänapäev: *käsikirju vabalt ei ringle üldse või siis väga vähe* (Tammer 2004). Nii EKSA, Ilmamaa kui ka Tänapäeva kirjastajad kõnelesid juhuslikkuse osakaalust eesti kirjanduse avaldamisel, nimelt olevat see ennustamatu, kuidas käsikirju toimetusse saabub. Seda tuleb ilmselt võtta pigem kirjastamistöö argipäeva ja paratamatusena kui lahendatava küsimusena. Nimetatakse, et *reeglina uute kirjastuste juures suurt aatelisust ei näe. Kurb on see, kui valimatult antakse tõlkes välja kümneid teoseid, mis uputavad niigi seda suurt raamatute merd. Mitte ainult see ei ole paha, et nad lugejate maitset lõhivad, aga nad ka suurendavad seda raamatute hulka, milles kaasaegne lugeja suudab üha vähem orienteeruda ja üha vähem suudab välja noppida seda head raamatut.* (Pöder 2004.)

Käsikirjade toimetamine. Probleemiks on vahel ka teoste toimetamine, kuna häid toimetajaid on vähe ning need vähesed on väga ülekoormatud. Näiteks ka kirjastuse Kunst direktor Sirje Helme kurdab: *Eestis on väga vähe häid, professionaalseid toimetajaid, me ei kisu üksteiselt mitte häid tõlke ära, vaid seisame järjekorras, et saada head toimetajat, keda on Eestis umbes viis-kuus* (Visnap 1999: 2). Tõenäoliselt on see küsimus nendes kirjastustes, kus ei suhtuta toodangusse nii vastutustundlikult, veelgi tõsisem. Tartu Ülikooli Kirjastuse juht on põhjendanud oma kirjastuse vähest tööd käsikirja toimetamisel sooviga täita kõikvõimalikud laekuvad tellimused, *olles seega pigem tehnilist trükiettevalmistusteenust osutav trükikoda, kui väljaannete sisulisele kvaliteedile orienteeritud (teadus-)kirjastus* (kuigi oma arengustrateegias on nende eesmärgiks püüelda viimatinimetatu poole). Samas suur osa autoreist ei olegi huvitatud oma käsikirja keelelisest kvaliteedist (Tigane 2003: 3).

Lastekirjandus. Omaette keerdküsimuseks on lastekirjanduse avaldamine, kus peab olema värvilisi pilte, millede trükkimine on kallis. Raamatuillustratsioonide jaoks on toetusraha saamine raskendatud: need jäävad valdkondade vahele, kujutava kunsti ja kirjanduse sihtkapitalide vahelisse piirkonda ja võivad just seetõttu toetusest ilma jääda. Inimesed on sageli nõus tasuta või sümboolse hinna eest kirjutama, kuid harvemini on mõni kunstnik nõus tasuta tegema. Mitmed kirjastajad arvavad, et Eesti kirjastused ei suuda konkureerida välismaal trükitud odavate täisvärviliste lasteraamatutega, mistõttu avaldatakse eesti lastele raamatuid harvem kui tahetakse.

4.3.8. Tulevikuplaanid

Mitmed kirjastused, kes on avaldanud eesti kirjandusklassikat, seisavad küsimuse ees, kuidas edasi. R. Põdra sõnul Eesti Raamatu romaani- ja novellivara sarjadel põhi paistab – kõik väärtuslikum on juba välja antud. Küsimuseks on, kas hakata uuesti avaldama nõukogudeaegseid romaane ja novellikogusid, mida trükiti omal ajal küllalt suurtes tiraažides. Raske on sellest kirjandusest midagi taaskirjastamiseks välja valida. Kostub skeptilisust selliste autorite koondkogude avaldamise kohta, keda on eesti keeles juba varem korduvalt välja antud (nt Kangro, Under). Toodi välja võimalus minna ajas veel rohkem tagasi ja kirjastada vähetuntud autoreid, kes on kultuurilooliselt olulised (nt Lilli Suburg): *Lihtsalt üks asi tuleb ära teha. See siis on missioonitundest tehtud ja see pole enam kirjastuse asi, kui kaua ta ennast müüb – ta on lihtsalt olemas ja kõigile kätte saadav.* (Põder 2004.) Ka Tänapäev on leidnud, et kordustrükkide ring on täis, *kuna neid ei ole enam, mis müüksid ja huvitaksid.* (Tammer 2004.)

Ilmamaa on kogu oma tegutsemisaja ajanud selgelt oma joont ning kavatseb seda ka tulevikus hoida. Endisel moel kavatseb jätkata ka Tuum. Tuumas tegutseb hetkel aktiivselt vaid kaks inimest – Britta Koržets ja Piret Viires –, olles nii väikseim siinvaadeldud kirjastustest. Kirjastaja sõnul on praegune tempo nende jaoks liiga kiireks muutunud, kuna kirjastatakse hobi korras, ent suuremaid muudatusi ei ole kirjastuses esialgu plaanis teha. *Me ei saa olla traditsiooniline korralik äri, me jääme serva peale. Inimene, kes siin töötab, ei saa olla tavaline äriinimene, tal peaks olema mingi kultuurihuvi ja vaba mõtlemine.* (Viires 2004.)

EKSA-l on põhikirja järgi prioriteediks teadus- ja keelealane kirjandus. Niikaua kuni majanduslik olukord võimaldab, kavatsetakse jätkata ka ilukirjanduse avaldamist. Kuigi Tänapäev eristub EKSA-st, Eesti Raamatust, Ilmamaast ja Tuumast, iseloomustavad kirjastaja Tammeri sõnad kõigi nende viie tulevikuplaane: *Liikuda ikkagi samm-sammult. Pigem vähem, aga paremini. Pigem kvaliteetsem raamat kui masstoodang.*

Eesti ilukirjanduse kirjastamine on võimalik vaid toetuste abil, kirjastajad seda avaldades üldjuhul kasumit ei teeni. Selles peitub ilmselt põhjus, miks nii paljud eesti autorid on otsustanud oma teoseid avaldada omakirjastuslikult – kirjastajad ei ole huvitatud nende kirjastamisest.

Ilmamaa ja Eesti Raamatu kirjastajad sõnastasid oma kirjastuse tugevuse paradoksina – *meie tugevus seisneb meie nõrkuses*. Sama võib öelda ka EKSA ja Tuuma kohta. *Me oleme nii nõrgad, et tänu sellele me oleme tugevad. Tugevus ongi see, et me oleme algusest peale teadnud, et me ei lähe kasumijahile, me oleme algusest peale teinud seda, mida me tahame teha. Me teeme neid raamatuid, mida tunneme, et lihtsalt peab eesti keeles välja andma.* (Jagomägi 2004.) Eesti Raamat avab selle mõtte teisest küljest: *Tugevus on see, et meil on pikk ajalugu ja traditsioonid, kuid see sama on ka nõrkus, et minevik natukene seob. Kui me oleme kord juba midagi teinud oma märgi all, siis meil on raske ennast korrata.* (Pöder 2004.) Noorematel kirjastustel kirjandusklassika avaldamisel seda probleemi ei teki. Ilmamaa ja Tuum eristuvad teistest seeläbi, et eesti ilukirjanduse avaldamise kõrval ei ole arendatud tasakaalustavaid projekte. Sarnaselt on mõlema kirjastuse omanike ringis palju kultuuritegelasi. Ilmamaa ja Tuuma nišš kirjastusväljal on siiski erinev: *Tuum on elitaarsema suunitlusega, meie oleme rahvalikumad.* (Jagomägi 2004.) Enim rõhutab oma eesmärkides tulusaamisesoovi Tänapäev, sellest tulenevalt on nad eesti ilukirjanduse avaldamist oma toodangus vähendanud. Tänapäev näeb enda suurima konkurendi ja ka suunanäitajana Varrakut, kuigi Varraku aastatoodang on palju suurem. Teised on rohkem niššikirjastused. Tuum tunnetab enim sarnasusi Humaga, pisut ka Vagabundiga. Suurim erinevus võrreldes Humaga seisneb omanikeringis. Kui Huma omanikud otsustasid kirjastuse põhisuunitluseks võtta postkaardid ja turismialase kirjanduse, siis Tuumas ei juhtu seda kunagi, enne lõpetatakse kirjastuse tegevus (Viires 2004).

Siinvaadeldud kirjastusi ühendab vastutustunne avaldatu ees ning püüdlemine võimalikult kvaliteetse toodangu poole. Samuti on kõigil välja kujunenud oma bränd ja nišš kirjastusväljal, ükskõik kas selle jaoks on vaeva nähtud või mitte. Sellest tulenevalt on eesti kirjanikkond jaotunud erinevate kirjastuste vahel. Siiski jääb väljaspoole seda ringi suur hulk autoreid. Erinevusi esineb teoste valimisel: EKSA, Ilmamaa ja Tänapäeva juures toimub see meeskonnatööna, Eesti Raamatus ja Tuumas on see rohkem ühe inimese õlul. On arvatud, et eesti ühiskond ja sellest tulenevalt ka raamatute ostjaskond on liiga väike, et kirjastamine saaks muutuda Eestis suureks äriks (Jagomägi 2004). Sellest tulenevalt ei ole näha ka suuremaid muutusi eesti ilukirjanduse kirjastamises.

5. Vaade kriitikatoimetajate tegevusele

5.1. Uurimismeetod

Eesti kirjandusajakirjandusväljal tegutseb eesti kirjanduskriitikat²⁶ avaldavaid väljaandeid rohkem, kui neid siinsesse analüüsi on valitud. Leviku, ilmumise sageduse ja kirjanduse osatähtsuse alusel kuulusid valimisse: üle-eestilised päevalehed Eesti Päevaleht, Postimees, SL Õhtuleht; olulisemad nädalalehed Eesti Ekspress, Maaleht, Sirp; välismaale suunatud Estonian Literary Magazine, kirjandus- ja kultuuriajakirjad Keel ja Kirjandus, Looming, Vikerkaar; naisteajakirjadest Anne.²⁷ Kirjandus- ja kultuuriväljaanded on autonoomseimad, teised esindavad heteronoomsemaid printsiipe.

Kriitikatoimetajate rolli uurimiseks eesti algupärase ilukirjanduse toomisel eesti kirjandusväljale koostati küsimustik, mis paluti täita valimisse arvatud väljaannete kirjanduskriitikaga tegelevatel toimetajatel, kes olid antud perioodil järgmised:

1. Anne – Aita Kivi (tegevtoimetaja);
2. Eesti Ekspress, Areen – Kalev Kesküla (toimetaja) või Mele Pesti (raamatukülje toimetaja);
3. Estonian Literary Magazine – Tiina Laats (peatoimetaja), Janika Kronberg (rubriigi *Short Outlines of Books* üks autoritest²⁸);
4. Eesti Päevaleht – Jaak Urmet (kirjandustoimetaja);
5. Keel ja Kirjandus – Piret Viires (kirjandusteooria ja -kriitika toimetaja);
6. Looming – Indrek Mesikepp (kriitika ja ringvaate toimetaja);
7. Maaleht – Erika Klaats (kultuuritoimetaja);
8. Postimees – Rein Veidemann (kriitikatoimetaja);
9. Sirp – Jürgen Rooste (tegev- ja kirjandustoimetaja);
10. SL Õhtuleht – Katrin Roht (meelelahutustoimetuse juhataja);
11. Vikerkaar – Kajar Pruul (kriitikatoimetaja).

Küsimustikud saadeti väljaannete toimetajatele e-posti teel 12. mail 2004, viimane täidetud küsimustik laekus oktoobris 2004. Vastus jäi saamata Anne, Eesti Ekspressi ja SL Õhtulehe toimetajatelt.

Küsimused olid jaotatud nelja rühma: esimeses uuriti toimetajate suhteid kirjastajatega, teises arvustajatega, kolmandas teiste meediakanalite ja toimetajatega ning neljandas valikupõhimõtteid teostele arvustuste avaldamisel. Küsimustik koosnes seitsmeteistkümnest

---

²⁶ Töös kasutusel oleva *kirjandusajakirjanduse* mõiste kohta vaata selgitust sissejuhatuses, lk 5.

²⁷ Võrreldes teiste sarnaste ajakirjadega, oli vaadeldaval perioodil just Annes kõige rohkem uudiskirjanduse tutvustusi

²⁸ Teiseks selle rubriigi autoriks Janika Kronbergi kõrval on Rutt Hinrikus.

küsimusest, mis olid suuremas osas kinnised. Vastaja pidi valima erinevatest vastusevariantidest sobivaima(d) või andma hinnanguid sagedus- ja hinnanguskaaladel. Keskmiselt pooltele küsimustele oli lisatud täiendav lahtine küsimus, kui vastaja oli valinud jaatava vastusevariandi. Sellisel juhul olid oodatud täiendavad selgitused, kuigi vastaja võis kõigile küsimustele soovi korral lisada kommentaare (vt lisa 6).

Küsimustike vastuste kokkuvõtted on esitatud neljas osas. Esmalt käsitletakse toimetajate suhteid kirjastustega (küsimused 1–3, 7); teiseks toimetajate suhteid kriitikutega (küsimused 4–6); kolmandaks toimetajate suhteid kolleegidega (küsimused 8, 9, 16); neljandaks toimetajate valiku- ja tegutsemispõhimõtted teoste retsensioonide avaldamisel (küsimused 10–15, 17). Analüüsi neli osa ei kattu täpselt küsimustiku osadega.

5.2. Küsimustike tulemused ja analüüs

5.2.1. Suhted kirjastustega

Uurides toimetajate suhteid kirjastajatega, on põhitähelepanu suunatud sellele, kuidas uus raamat jõuab kirjastusest kriitikatoimetaja lugemislauale. Uuritud on veel kirjastajate aktiivsust oma toodangu reklaamimiseks²⁹ väljaandes ning toimetusse saabunud sellise teose käekäiku, mis on jäänud arvustamata. Eesmärgiks on ka välja selgitada kirjastajate ja toimetajate tegutsemisstrateegiaid.

Arvustatava teose jõudmisel väljaande toimetusse oli küsimustikus välja pakutud neli võimalust:

- 1) toimetaja küsib teose kirjastuselt omal initsiatiivil;
- 2) toimetaja küsib teose kirjastuselt arvustaja initsiatiivil/nõudmisel;
- 3) kirjastus saadab äsjailmunud teose toimetusse arvustamiseks;
- 4) autor toob ise.

Vastata sai sagedusskaalal *mitte kunagi–väga harva–mõnikord–sageli*. Arvustuseksemplaride saamiseks lisati vastajate poolt veel võimalus neid küsida raamatuesitlustel. Selgus, et kõik pakutud neli varianti on küllalt levinud. Erandlikuks väljaandeks osutus Estonian Literary Magazine (edaspidi ELM) – neile saadavad kirjastused väga harva oma teoseid arvustamiseks – põhjuseks võib olla see, et ei mõelda võimalikule muukeelsele lugejaskonnale. ELMi peatoimetaja Laats küsib arvustatavaid teoseid kirjastustelt arvustajate initsiatiivil; Kronberg ütleb seevastu, et on arvustatavad teosed üldjuhul ise hankinud. Teistesse väljaannetesse kirjastused saadavad oma teoseid.

Eristuvad ka kindlad kirjastused, kes saadavad pidevalt oma teoseid arvustamiseks: Varrak, Tänapäev, Ilmamaa (neid nimetasid peaaegu kõik vastajad); Sirbi toimetaja lisas veel Huma ja Canopuse; Postimehe toimetaja Pegasuse ja EKSA; Vikerkaare toimetaja Tuuma. Kasutatakse ka praktikat, kus kirjastus saadab oma ilmunud teostest toimetusse nimekirja, millest toimetaja valib välja, milliseid võiks saata arvustamiseks (Varrak – Looming).

Küllalt levinud on toimetajate endi pöördumine kirjastajate poole palvega saada raamatute arvustuseksemplare, kas omal või arvustaja initsiatiivil, erandiks on Maaleht ja Sirp. Kõige sagedamini arvustatakse Maalehes ja Sirbis teoseid, mis on kirjastuste poolt saadetud. Nii võib oletada, et nendes kahes väljaandes sõltub arvustatud teoste valik enim sellest, millised kirjastused sinna oma teoseid saadavad. Toimetajad näitavad arvustuseksemplaride saamisel omapoolset aktiivsust üles Eesti Päevalehes, Loomingus ja Vikerkaares (valitud on

---

²⁹ Reklaamina on siinkohal käsitletud tekste, mille avaldamise eest väljaandes kirjastused peavad maksma (üldjuhul on need lühiannotatsioonid väikse fotoga raamatu esikaanest).

vastusevariant *sageli*). Viimatinimetatuile saadavad ka kirjastused *sageli* oma raamatuid. Üldiselt annavad kirjastused meelsasti oma teoseid arvustamiseks, nagu selgus intervjuudest kirjastajatega. Postimees ning Keel ja Kirjandus hindavad kõiki arvustuseksemplaride saamise võimalusi võrdselt (*mõnikord*). Kui autorid toovad oma raamatu ise, siis on see üldjuhul välja antud omakirjastuslikult. Võrreldes kirjastuste poolt saadetuga, jäävad sellised teosed vähemusse. Kriitikatoimetaja ei pea tingimata olema vahendajaks raamatu ja kriitiku vahel, vaid kriitik võib arvustuseksemplari endale ka ise hankida.

Üldlevinud tavaks on jätta teose arvustuseksemplar arvustajale, kuid paratamatult jääb toimetustesse teatud hulk teoseid, millele arvustajaid ei leita. Seetõttu on kujunenud paljude toimetuste juurde raamatukogud (ELM, Postimees, Keel ja Kirjandus, Vikerkaar, Looming, Sirp), kus neid teoseid hoitakse alles ning vajaduse korral laenutatakse välja, Loomingus näiteks aastaülevaadete kirjutajatele. Eesti Päevaleht ja Postimees on ülejäänud raamatuid ka heategevuse korras ära kinkinud, kas näiteks vangla raamatukogule (Postimees) või mõnele muule raamatukogule (Eesti Päevaleht). *Eesti Päevalehe kirjandustoimetuse käsitleb ilmuvaid raamatuid päevalehe formaadi kohaselt, s.o jälgides avaldatava päevakajalisust. See tähendab, et kui raamat on saavutanud teatud vanuse, ilma et oleks seda saadud väljastada arvustamiseks, siis seda enam arvustada ei antagi. See vanus on soovitatavalt kuu-poolteist, kuid reeglina mitte rohkem kui kolm kuud.*³⁰ Selline ooteperiood on ilmselt kõigis toimetustes, kuigi teised seda ei maini.

Mitmed kirjastused ostavad oma teoste tutvustamiseks ajalehtedes reklaampinda. Kultuuriajakirjades selliseid reklaampindu ei ole, Sirbis kasutatakse seda vaid erandkorras. Lisaks reklaamile, kui väljaanne seda avaldab, teevad kirjastused vahel ka ettepanekuid peale arvustuste ka nt veeruannotatsioonide avaldamiseks. Seda tuleb ette nii Eesti Päevalehes, Postimehes kui ka Maalehes. Veeruannotatsioone on Postimehes valitud lähtuvalt selle olulisusest eesti kultuurile, Maalehes toimetaja subjektiivsel valikul. Eesti Päevaleht ja Postimees on väljaspool ostetud reklaampindu tutvustanud regulaarselt veel kultuuri- ja ajalooajakirju (Akadeemia, Looming, Vikerkaar, Tuna). Raamatute annoteerimiseks ajalehe kirjandusküljel on huvi üles näidanud ka Tartu Ülikooli Kirjastus, EKSA, Avita (Postimees); Eesti Raamat, Varrak, Tänapäev (Maaleht); Ilmamaa, Tänapäev, Varrak (Eesti Päevaleht).

---

³⁰ Peatükis 5.2 esitatud tsitaadid on võetud küsimustike vastustest, kui ei ole märgitud teisiti. Kui vastaja isik on teksti sisust kergesti tuletatav, siis ei ole eraldi viidet märgitud.

5.2.2. Suhted kriitikutega

Selle küsimusteblokiga sooviti välja selgitada kirjandusajakirjandusega seotud toimetajate eelistusi kriitikute valimisel ning levinumaid viise kriitikute leidmiseks.

Küsimusele, kes on väljaande kriitikuteks, oli pakutud kolm valikuvarianti:

- 1) oma kriitikute sisering;
- 2) juhuslikud kriitikud;
- 3) nii kindlad kui ka juhuslikud kriitikud.

Sobivaimaks vastuseks peeti viimast varianti. Keel ja Kirjandus ning Maaleht kasutavad enamasti kriitikute siseringi. Siia ritta sobiks ka ajakiri Anne, kus vaadeldud perioodil täitis raamatulehekülgi ajakirja toonane tegevtoimetaja Aita Kivi. Keeles ja Kirjanduses nimetati kindlateks autoriteks kirjandusteadlasi, Maalehes oli välja toodud kolm nime (Vaapo Vaher, Kärt Hellerma, Ülo Tont).

Üldiselt on väljaannete toimetajate ümber koondunud kindlad kriitikute ringid, mida püütakse avardada juhuslike arvustajatega. Kuna enamus vastajaid pidas oma kriitikute ringi liiga suureks, et seda loetlema hakata, ei saa neid siinkohal hakata võrdlema. Osaliselt need kriitikud väljaannetel kindlasti ka kattuvad. Näiteks ELMi toimetaja väitel on nende väljaandes juhuslikud kriitikud, kuid rubriiki *Short Outlines of Books by Estonian Authors* on järjepidevalt täitnud kaks kindlat autorit – Kronberg ja Hinrikus.

Üldiseks tavaks on mitte valida kriitikuid teose autori soovi järgi. Ent sageli leitakse kriitikuid oma tutvusringkonnast, v.a ELM, Postimees ja Vikerkaar, mille toimetajad väidavad, et seda juhtub harva. Kriitikute leidmine oma tutvusringkonnast tuleneb tõenäoliselt eesti kultuuriruumi ja kirjandusringkondade väiksusest, kus paljud üksteist tunnevad. Valitakse tutvusringkonnast, kuid mitte sellepärast, et nad on tuttavad, vaid sellepärast, et nad on head kirjutajad. Seda kinnitas vähemalt üks toimetaja. Siinkirjutaja loodab, et see kehtib kõigi kohta.

Kõigi kirjandustoimetajate kinnitusel tuleb retsensioone *isevoolu* teel harva: s.t arvustaja saadab valmis kirjutise toimetusse varem toimetajaga läbi rääkimata; ajakirjadesse mõned korrad aastas, ajalehtedesse kord kuus (Postimehe näitel) või üldse mitte (Maaleht, ELM)). *Isevoolu* teel tulnud arvustusi Vikerkaares, Loomingus ja Eesti Päevalehes pigem avaldatakse, Keeles ja Kirjanduses, Sirbis ja Postimehes pigem ei avaldata (vastused skaalal *sageli* ja *harva*). Sellest lähtub, et reeglina on arvustused tellitud. Levinud on ka variant, mille puhul kriitik võtab toimetajaga ühendust ja pakub ennast mõne teose arvustajaks. Kui toimetaja on nõus, siis asub kriitik kirjutama.

5.2.3. Suhted kolleegidega

Küsimustiku üheks eesmärgiks oli ka välja selgitada 1) kuivõrd ja kas üldse Eesti suuremate väljaannete toimetajad omavahel tööalaselt konsulteerivad; 2) kes kriitikatoimetajale väljaande siseselt nõu annavad ning ka nõudmisi esitavad; 3) milliseid teisi kirjanduskriitikat avaldavaid väljaandeid kriitikatoimetajad oma igapäevatoos olulisteks peavad.

Selgus, et väljaannete toimetajate omavaheline suhtlemine toimub rohkem kollegiaalse ja inimliku suhtlemise tasandil: *Pole uudis, et eesti kultuuriruum on nii väike, et suur osa samal alal tegutsejaid ju tunnevad üksteist ja muu hulgas vestlevad vahel ka töösajast* (Vikerkaar). Just ajakirjade Looming, Keel ja Kirjandus, Vikerkaar toimetajad mõnavad, et mõnede konkreetsete küsimuste korral on toimunud omavahelisi arutlusi. Mainitud on ka ajakirja Akadeemia. Küsimusele, kas konsulteeritakse teiste väljaannete kirjandustoimetajatega, vastasid ajalehtede ning ELMi toimetajad eitavalt, omavahelist kontakti hoiavad Sirbi ja Eesti Päevalehe toimetajad.

Toodi välja oma väljaande siseste konsultatsioonide olulisus, näiteks väljaande peatoimetaja ning väljaande teiste rubriikide toimetajatega (Looming, Keel ja Kirjandus, Vikerkaar). *Vikerkaare toimetatus on sisuliselt nii väike, et üksikute toimetajate tööülesanded pole paratamatult juba algusest peale nii täpselt piiritletud kui mõnes suures ajalehes. Sama väidab ka Eesti Päevalehe toimetaja: Üldiselt täidan enamiku ruumist oma parema äranägemise järgi, püüdes jälgida ja harida lugejate ootusi. Kuid on enesestmõistetav, et tuleb arvestada ka peatoimetaja ja teiste toimetajate ettepanekutega (mis ei ole enamasti kultuurikauged).* Maalehe, Sirbi ning Keele ja Kirjanduse toimetajad nõustusid, et saavad ise otsustada, kui palju ja mida täpselt oma väljaandesse panevad. Üllatuslikult ei maini Sirbi toimetaja koostööd teiste toimetajatega sarnaselt teistele kultuuriväljaannetele, nentides, et *väga harva keegi sekkub minu otsustesse midagi soovitades.* Kõige vähem on tegutsemisvabadusi Postimehe ning ELMi toimetajatel, kes väidavad, et väljaandes on täpselt määratletud, kui palju ja mida avaldatakse. Nii väidab ELMi peatoimetaja kogu väljaande kohta, samas kinnitab Kronberg enda ja Hinrikuse tegevuse kohta vastupidist: *valik on küll jäänud meie mureks.* Postimehes sekkub toimetaja töösse aeg-ajalt veel küljendaja (nt peab arvestama reklaamiga, peab olema hea pilt jmt).

Teistest kirjanduskriitikat avaldavatest väljaannetest nimetatakse üldjoontes samu ajalehti ja ajakirju ning raadio- ja telesaateid. Ajakirjade toimetajad nimetavad esmajärjekorras teisi ajakirju, ajalehtede toimetajate eelistustes on raskem mingeid sarnaseid jooni leida. Nimetatakse nii kõiki neid, kes on ka siinse uurimuse objektideks, kui ka raadiosaateid (Litter, Kultuurikaja, Spiikker), telesaateid (OP!), nimetatud on veel ajakirja Akadeemia, ajalehte KesKus, Internetti (nimetati näiteks autorite kodulehekülgi, luuleajakirja Ninniku, kirjastuste

kodulehekülgi, ELNETi võrgukataloogi, Eesti Rahvusraamatukogu uute raamatute nimestikke, Apollo e-raamatupoodi, Bahama Pressi, ingliskeelsete väljaannete kirjanduskülgi). Internetti pidasid oluliseks siiski vaid pooled vastajatest – ELM, Looming, Maaleht ja Vikerkaar.

5.2.4. Valiku- ja tegutsemispõhimõtted teoste retsensioonide avaldamisel

Küsimustiku neljandas blokis on keskendunud kirjandusajakirjandusega seotud toimetajate valikupõhimõtetele seoses raamatute valimisega arvustamiseks. Vaadeldud on järgmisi aspekte: mida peetakse raamatu juures oluliseks, milliseid žanre eelistatakse, millistel põhjustel osad raamatud välja praagitakse.

Artiklitüüpe on mitmesuguseid: arvustused, esseed, annotatsioonid, portreelood, intervjuud, vestlusringid. Lühimaks uute raamatute tutvustuse vormiks on annotatsioonid, mis mõnikord on kirjastuste poolt ostetud reklaampinnal. Annotatsioone³¹ avaldavad ajalehed – Eesti Päevaleht, Maaleht, Postimees, Sirp. Kultuuri- ja kirjandusajakirjad annotatsioone ei avalda. Annotatsiooni ja arvustuse vahepealset vormi esindavad Eesti Ekspressi *Loe* rubriiki kuuluvad lühikesed raamatututvustused, samuti mõned Annes ilmunud pikemad raamatututvustused. Neid eristab annotatsioonist suurem hinnangulisus ja subjektiivsus kirjutaja poolt. Kõige sagedamini ilmub kirjanduskriitika arvustuste või esseedena. *Mõistagi on arvustuse ja essee piir sageli hägune. Vikerkaares tuleb ikka ette, et sisult essee haardega käsitus ilmub arvustuste rubriigis kõrvuti n-ö rearetsensioonidega.* Postimees ja Eesti Päevaleht avaldavad esseesid üldiselt vähem, kultuuriajakirjad ja Sirp rohkem. Arvustusi ilmub kõigis vaatluse all olevates väljaannetes palju (v.a Anne, SL Õhtuleht).

Üheks vormiks on veel portreelood ja intervjuud, mis erinevates väljaannetes on erinevate rõhuasetustega. Maalehes, Keeles ja Kirjanduses ning Vikerkaares avaldatakse neid vähem; Eesti Päevalehes, Postimehes, Sirbis, ELMis ja Loomingus rohkem. Kirjanduse kajastamine SL Õhtulehes üldjuhul liigitub portreelugude ja intervjuude kategooriasse: *Arvestades SL Õhtulehe kui tabloidlehe ülesehitust, strateegiat, põhimõtteid ja mida kõike veel, siis arvustusi Õhtuleht ei avalda. Küll aga on elu osakonna (mõeldud on ilmselt meelelahutustoimetust – M.-M. K.) üheks ülesandeks jagada oma lugejatele informatsiooni ja teavet /.../. Seda ennekõike intervjuude, aga ka olemuslugude või reportaažide vormis.* (Kulli 2005.)

Lisaks eelnimetatuile avaldavad osad väljaanded veel teateid kirjandusauhindade saamise, raamatuesitluste ja eesti ilukirjanduse tõlketeoste ilmumise kohta. Kõike seda avaldavad Eesti

---

³¹ Annotatsioon ehk kirjandusteose lühike, mõnerealine, pigem neutraalne tutvustus, milles osades väljaannetes lisandub kirjutaja hinnang teosele (nt Sirbis).

Päevaleht, Postimees ja Sirp. Loomingus on nende ning lisaks igasuguste muude möödunud kuu jooksul toimunud kirjandussündmuste jaoks ringvaate rubriik. Samuti on Keeles ja Kirjanduses ringvaate rubriik. ELM avaldab nii tutvustusi kirjanduslaureaatide kohta kui ka toob välja uusi tõlketeoseid eesti keelest. Vikerkaar üldiselt selliseid teateid ei avalda – *üheks erandiks on Betti Alveri debüüdiauhinna saaja kõne auhinna vastuvõtmisel ja võimaluse korral samas ka mõni kriitiline käsitus autori kohta*. Samuti ei avalda taolist informatsiooni Maaleht.

Kriitikatoimetajatele on raamatute valimisel retsenseerimiseks esmase tähtsusega nende ilukirjanduslik väärtus, kõige ebaolulisemaks peetakse raamatu võimalikku müügiedu. Saadud kirjandusauhinnade, lugejate võimaliku huvi ja teose autori tuntuse suhtes on toimetajate arvamused erinevad. Ajakirjad üldiselt võtavad kirjandusauhindu arvesse, samuti Eesti Päevaleht ja Postimees. Loomingu toimetaja tõstab esile ilukirjandusliku väärtuse, millest tuleneb kõik ülejäänud – *kaalukamad auhinnad on ikkagi ilukirjandusliku väärtuse eest saadud, sellest tulenevalt võetakse neid teatud määral arvesse; kui lugeja hindab teoste ilukirjanduslikku väärtust, siis on lugejate võimalik huvi oluline*. Sirbis ja Maalehes peetakse kirjandusauhindu teose arvustamiseks valimisel vähemolulisteks (küll aga saavad need Sirbis kajastatud, Maalehes mitte).

Autori tuntuse küsimus pakub kõige erinevamaid vastuseid. ELMi puhul rõhutatakse autori tuntust ja senist tõlgitust. Autori tuntus on oluline ka Keeles ja Kirjanduses, Vikerkaares, Postimehes ja Maalehes. Seevastu Sirbi toimetaja jaoks ei ole see üldse oluline, Eesti Päevalehes ja Loomingus väheoluline. *Kui kellegi nimi on tõsiselt võetav, siis saavad ka tema ebaõnnestumised paratamatult suurema retseptiooni kui mõne tundmatu autori ebaõnnestumised. Kui autor on tundmatu ja tegu on ilukirjanduslikult väärtusliku teosega, siis ei ole see jällegi oluline, et ta on tundmatu* (Looming).

Lugejate ootusi ja võimalikku huvi peetakse üldiselt olulisteks, mööndusega, et tegelikkuses on võimatu määratleda oma lugejate ootusi 100%-liselt, mistõttu peab arvestama ka oma sisetundega. Nii Keel ja Kirjandus kui ka Looming sedastavad, et lugejate ootusi nad arvata ei oska. Keeles ja Kirjanduses lähtutakse raamatu arvustamiseks valimisel selle kirjanduslikust tasemest ja kvaliteedist. Loomingus lähtutakse oma profiilist: *Eeldame, et meie lugeja tunneb huvi eesti kirjanduse vastu ja on solvunud, kui talle hakatakse seltskonnakroonikast rääkima*. Sirp katsub lähtuda süvakultuurist huvitatud lugeja ootustest ning *lisaks täita lehe [kultuurilehe] funktsiooni – kajastada ka neid olulisi kirjandussündmusi, mis mujal kajastust ei leia, arvustada ilukirjandusteoseid, mis on väga head, aga pole meedia [päevalehtede] künnist ületanud*. Eesti Päevalehes peetakse ühest küljest lugejate võimalikke

ootusi olulisteks, kuid teisalt üritatakse avaldatu läbi *neid ootusi harida ja edendada ning seda omakorda suuresti sisetundest lähtuvalt*. Sarnaselt Eesti Päevalehele on ka Postimehe lugejaskond lai ja mitmekesine (võrreldes näiteks spetsiifilise kultuuriajakirja omaga). Ka Postimehes lähtutakse retsensioonide valimisel pigem intuitsioonist, mis võiks lugejat huvitada, selle kõrval peetakse silmas ka teoste olulisust eesti kultuuri ja kirjanduse seisukohalt.

Küsimus, miks osa teostest ei tõusegi üldse arvustamise huviorbiiti, ärgitas vastajaid pikemale arutelule. Küsimustikus olid pakutud järgmised variandid:

- 1) puudub ülevaade kõigist ilmunud teostest;
- 2) kõik teosed ei jõua paratamatult minuni;
- 3) osad teosed praagin välja, kuna need ei vasta minu ajalehe või ajakirja eelistustele;
- 4) osa kirjastusi ignoreerivad kirjandustoimetusi;
- 5) kõigile teostele, millele tahaks arvustust avaldada, ei leia kriitikuid.

Lisandus veel asjaolu, et omad piirid seab väljaande maht. Seda rõhutasid eriti Looming ja Vikerkaar. Ühest küljest peab toimetaja silmas pidama väljaande mahtu, mida ei tohi ületada (nt kindel poognate arv), teisalt peab järgima väljaande rubriikide sisemist. Samuti peetakse loomulikuks, et iga teost ei tasugi arvustada. Raamatuid ilmub niivõrd palju, et ka parima tahtmise juures jõuaks kirjandusajakirjandus kajastada neist vaid väikest osa.

Samal ajal kajastavad enamus väljaandeid ka muu maailma kirjandust (vaid Looming ja ELM erandkorras). *Juttu tasub teha ikka paremikust ning seda eesmärki on Arkaadia püüdnud ka täita*. Mis on parim, seda otsustatakse juba suuresti lähtuvalt intuitsioonist, nagu eelnevalt selgus. Kõik toimetajad teevad mingi valiku lähtuvalt oma väljaande spetsiifikast, praakides mingi osa teostest välja. *Igal konkreetsel juhul tuleb kirjandustoimetajal langetada erinevaid, sageli pragmaatilisemat laadi asjadest lähtuvaid otsuseid: näiteks, kas eelistada veel mitte just väga küpset, aga mingite uudsete joonte poolest huvitavat debüüti elava klassiku järjekordse "tuntud heal tasemel" teosele jne* (Vikerkaar).

Omaette probleemi nähakse selles, et kõikidele teostele, millele võiks arvustust avaldada, ei leita kriitikut (v.a Maaleht, kus on küllalt kindel ja väike kriitikute ring). *Piirid seab siin n-ö arvustajatekaadri olemasolu, nende hõivatus, huvid-soovid ja igaiühe haakumised konkreetsete teostega*. Nimetatud sai ka kriitikute sõnapidamise küsimust: vahel jääb teoseid arvustamata seetõttu, et kriitik ei pea kokkulepetest kinni.

Hoolimata suuremate kirjastajate poolsest huvist oma väljaandeid toimetustesse saata, on mõned toimetajad (Postimees, Sirp, Looming) siiski nimetanud, et vahel on probleeme raamatute kättesaamisega (küsimustikus: osa kirjastusi ignoreerivad kirjandustoimetusi).

Samuti nimetati kättesaadavuse küsimust omakirjastuslike teoste puhul, kuna info liikumine uute raamatute kohta ei ole mõnikord nii hästi toimiv kui suurematel kirjastustel. Samas on ka välja toodud, et *selle tõttu pigem ei jää ükski teos arvustamata, selle tõttu pigem ei jää raamat huviorbiiti tõusmata. Raamat hangitakse kuidagi teistmoodi. See, mis väärrib käsitlemist, see info jõuab minuni. Sellest, mis on Loomingu ampluaa, sellest pigem on ülevaade*. Loomingu kõrval on selle väitega veel nõus Keel ja Kirjandus, Vikerkaar, aga ka Eesti Päevaleht. Teisest küljest ELM, Sirp, Maaleht ja Postimees leiavad, et neil pigem ei ole ülevaadet ilmunud teostest. Võibki sedastada, et uute raamatute leidmisel arvustamiseks mängib suurt rolli toimetaja enese aktiivsus, näiteks see kuivõrd ta hoiab ennast kursis raamatuturuga.

Küsimusele, kas teoste valimisel retsenseerimiseks arvestatakse mõnikord kirjastuse nimega, vastati küllalt üksmeelselt eitavalt. Välja toodi teatud negatiivse valiku olemasolu: *teatav hea toon ei lubaks vist näiteks täita tervet ühe numbri arvustusterubriiki ühe ja sama kirjastuse toodangu käsitlestega* (Vikerkaar). Nenditakse, et mõni kirjastus on oma senise avaldamistegevuse ja -kvaliteediga eelarvamusi tekitanud, siiski otseselt kedagi nimetamata (Sirp). Vaid Postimees tunnistab, et vahel võib kirjastuse nimi osutada oluliseks. Nimetatud on järgmised kirjastused: Eesti Entsüklopeediakirjastus, EKSA, Eesti Raamat, Tuum, Tänapäev, Varrak.

Puudutamata on jäänud veel kirjandustoimetajate töö loominguline aspekt. Toimetajal tuleb alati arvestada ka kriitikute isiksustega, nende loomingulise eneseteostusega ehk sellega, mis ulatub konkreetse raamatu kui kirjandustoote kajastamisest väljapoole. *Tuleb langetada valikuid laadis, kas eelistada suhteliselt etteaimatavat ja tõenäoliselt vähe uut pakkuvat käsitlust mõne kirjandusmaastikul iseenesest justkui olulisema uudisraamatu kohta või siis oletatavasti intellektuaalselt sootuks põnevamaks kujunevat arvustust mõnest suhteliselt perifeersest teosest. Ühegi vastutusvõimelise kirjandustoimetaja eesmärgiks pole komplekteerida oma väljaande kriitikaosa lihtsalt nii, et hea raamat saaks väärilise palga ja halb malga, vaid vähemalt samavõrra on ta sihiks siiski avaldada ka head kriitikat* (Vikerkaar). Ajakirjade toimetajatel on kergem sellest ideaalist lähtuda, kuna on võimalik kirjutajatele rohkem aega anda ning avaldada pikemaid käsitlusi, kui seda võimaldab ajaleheruum.

Toimetajatelt uuriti veel nende eelistusi erinevates kirjandusžanrites ilmunud teostele retsensioonide avaldamisel. Küsimustikus oli pakutud 14 erinevat võimalust, mida vastaja pidi hindama hinnanguskaalal 1–5 (1 – selle valdkonna retsensioone ei avalda me kunagi, 5 – igal juhul tuleb retsensioon avaldada). Need 14 valdkonda olid järgmised:

- eesti ilukirjandus (omakorda oli võimalus eraldi hinnata luulet, proosat ja draamat,

mida osad vastajad ka tegid);

- laste- ja noorsookirjandus;
- eesti kirjandusklassika kordustrukk;
- premeeritud välisautori teos (nt Nobel, Pulitzer vm);
- väliskirjanduse klassika kordustrukk;
- muu ilukirjanduslik tõlketeos;
- top-10 raamat raamatupoodides;
- meediapersoonide teosed;
- meelelahutuskirjandus (krimi, ulme, naistekas);
- mälestused;
- populaarteaduslik kirjandus;
- teaduskirjandus;
- esseistika;
- eluabi kirjandus (kokandus, aiandus, meditsiin jmt).

Küsimustiku vastustest ilmsed selle probleemiasetuse puhul järgmised vastajaid segadusse ajavad kitsaskohad. Määratlus top-10 raamat hõlmab liialt paljusid erinevat liiki kirjandusteoseid – tarbekirjandus (nt liikluseeskiri, teedeatlased, käsiraamatud), kinkeraamatud, õpikud, hästimüüv belletristika jm. Küsimustiku koostaja jaoks oligi see näitajaks toimetajate võimaliku suhtumise kohta müügiedusse. Nagu selgus ka 13. küsimuse vastustest, müügiedu ei pea toimetajad raamatute juures üldse tähtsaks. Punktide *top-10* vastati variantidega *võib avaldada, aga see ei ole nii oluline* või *sellest valdkonnast me retsensioone üldjuhul ei avalda*. Võib järeldada, et toimetajad raamatu esinemist top-10es oluliseks ei pea. Lähtutakse teoste ilukirjanduslikust väärtusest: *kui näiteks Krossi, Heinsaare või Hirve raamat on top-10es, siis selle pärast pole see arvustamata jäänud*.

Küsitavaks ja segadusttekitavaks osutus veel määratlus *meediapersoonide teosed* – keda pidada meediapersooniks. Kui meediapersoon kirjutab tähelepanuväärse kirjandusteose, siis ollakse valmis seda ka oma ajakirjas retsenseerima, kuid raamatu autor kui meediapersoon ei oma kirjandustoimetajate jaoks üldjuhul tähtsust. Küsimusi tekitas veel ulme paigutamine meelelahutuskirjanduse alla: *konkreetselt eesti kirjandussituatsioonis on eriti just ulme ilmutanud puhtast ajaviitelisusest kõvasti kaugemale küündivamaid pürgimusi ja seda on püütud ka arvustuste tellimisel arvestada* (Vikerkaar). Ulmet tõstetakse ka teistes väljaannetes ülejäänud meelelahutuskirjandusest kõrgemale. Tõstatus veel küsimus, kuivõrd tõele vastavad selle küsimuse tulemused üleüldse saavad olla: *Tegelikult ei saa sellele küsimusele adekvaatselt vastata. Kõik sõltub ikkagi konkreetselt teosest ja selle tasemest. Hea kokaraamat või krimka on alati parem kui igav eesti luulekogu* (Eesti Päevaleht).

Algupärase eesti ilukirjanduse arvustamist peavad kõik toimetajad oluliseks. Kui proosa- või luuleteose arvustamise vajalikkust kahtluse alla ei seata (on igal juhul tähtis), siis, siis mõned toimetajad (Looming, Postimees, Vikerkaar) asetavad pisut tahaplaanile näitekirjanduse tulenevalt väljaande mahust või muudest põhjustest: *näitekirjanduse uudisteosed jõuavad sageli varem lavale, kui saavad trükkisõnaks (vahel ei saagi). Teatriarvustusi aga Vikerkaar ei avalda. Raamatuina kohtleme kõiki kolme žanri loomulikult kui võrdväärseid, "teoste" tasandil tuleb paratamatult sisse teatav ebavõrdsus.* Eesti ilukirjandus oli ka ainus valdkond, mille arvustamist kõik toimetajad üksmeelselt oluliseks pidasid. Sarnaseks jooneks on veel suhtumine kirjandusklassika kordustrukide arvustamisse – nende kohta retsensioonide avaldamist ei peeta oluliseks, erandiks on Postimees, milles olulisemate klassikateoste retsenseerimisele järjekindlalt ruumi antakse. Tulenevalt väljaannete laadist esinevad ülejäänud valdkondades erinevused.

ELMi suunitluseks on eesti kirjanduse tutvustamine väljapoole Eestit, levitamine messidel ja välissaatkondades eesmärgiga täita n-ö visiitkaardi funktsiooni, ajakiri on suunatud eesti ilukirjandusest üsna vähe teadvale muukeelsele lugejale väljaspool Eestit. Sellest tulenevalt on väljaande prioriteediks kõik, mis seondub eesti kirjandusega, sh ka algupärane laste- ja noorsookirjandus, vahel ka mälestused ja esseistika. *Peamine on pidevalt ilmuval uudiskirjandusel pilk peal hoida ja poolaasta jooksul tosin raamatut leida, mida tutvustada. Lisaks neile olen võtnud pidevalt ette klassikute suuri luuleraamatuid ja esseistikat, mis puhtalt Eesti päevakajalisest ainekst välja küünitavad* (Kronberg). Keeles ja Kirjanduses kui teadusajakirjas on põhirõhk kirjandusteaduslike väljaannete retsenseerimisel, ilukirjandusteoseid retsenseeritakse valikuliselt. ELMi ning Keele ja Kirjandusega sarnase suunitlusega on Looming, kus määravaks osutub teose olulisus eesti kirjanduse kontekstis (nt mälestuste ja esseistika puhul), teaduskirjandus juhul, kui see on seotud kirjandusega (artiklikogumikud, kirjandusteaduslikud uurimused). Laste- ja noorsookirjandust arvustatakse nii Loomingus kui ka Keeles ja Kirjanduses vähem – seda ei peeta kas nii oluliseks või siis tulenevalt ajakirja mahust, on see jäänud tagaplaanile. Tõlkekirjandust neis kolmes väljaandes üldjuhul ei arvustata, samuti mitte selgelt meelelahutusliku suunitlusega ning n-ö eluabi kirjandust.

Vikerkaare erijooneks on eesti kirjanduse kõrval ka tõlkekirjandusele arvustuste avaldamine, huvitatud ollakse esseistikast ja mälestustest, kuid vähem teaduskirjandusest. Vikerkaarega sarnaste eelistustega on ajaleht Sirp, erinevuseks on vaid lastekirjandus, mida Sirp peab oluliseks arvustada, Vikerkaar aga mitte. Mälestustest eelistab Sirp kirjanike, filosoofide, intellektuaalide omasid, teadus- ja meelelahutuskirjandust üldjuhul kirjandusveergudel ei arvustata, esseistika arvustamist peetakse oluliseks.

Maalehe eelistustest on esikohal eesti algupärane ilukirjandus ning laste- ja noorsookirjandus, teiste valdkondade raamatute arvustamist ei peeta nii tähtsaks (küsimustikus valitud variant: *võib avaldada, aga see ei ole nii oluline*).

Eesti Päevaleht ja Postimees peavad mõlemad oluliseks eesti algupärase ilukirjanduse ning laste- ja noorsookirjanduse, samuti esseistika ja premeeritud välisautorite teoste arvustamist. Küllalt positiivselt suhtuvad mõlema väljaande toimetajad ka muu tõlkekirjanduse arvustamisele, Postimehes peetakse seda siiski vähem tähtsaks. Suurimad erinevused on memuaristika, meelelahutus-, aime- ja eluabikirjanduse vallas, mida Postimehes üldjuhul ei arvustata, kuid Eesti Päevalehes peetakse oluliseks retsenseerida.

Võttes kokku kriitikatoimetajate tegutsemispõhimõtted, tuleb nimetada järgmist. Nii nagu eristuvad oma toodangule reklaami organiseerimisel kirjastused aktiivsuse-passivsuse skaalal, nii eristuvad ka toimetajad raamatute arvustuseksemplaride hankimisel. Teoste arvustuseksemplare saadakse kas kirjastusest, raamatuesitluselt, autorilt või kriitik hangib selle endale ise. Kriitikuid leitakse üldjuhul oma väljaande kriitikute siseringist, mida püütakse avardada juhuslike autoritega. Enamikel juhtudest on arvustused tellitud. Mitmed kriitikatoimetajad konsulteerivad igapäevatoos oma väljaande teiste töötajatega (peatoimetaja, teised toimetajad, küljendaja). Erinevate väljaannete kriitikatoimetajad konsulteerivad omavahel harvem. Kirjandusväljal toimuvaga kursishoidmiseks nimetatakse peaaegu kõiki meediakanaleid, kus kirjanduskriitikat või kirjandustutvustusi avaldatakse.

Teoste valimisel arvustamiseks lähtuvad kriitikatoimetajad mitmetest asjaoludest, kuid esikohal on teoste ilukirjanduslik väärtus. Otsuse langetamisel raamatu ilukirjandusliku väärtuse üle lähtub toimetaja üldjuhul oma sisetundest, võttes selle kõrval vähem või rohkem arvesse määratud kirjandusauhindu, autori tuntust, väljaande lugejate võimalikke ootusi ja huve. Ainsaks valdkonnaks, mida kõik küsimustikule vastanud toimetajad peavad oluliseks oma väljaandes arvustada, on eesti algupärane ilukirjandus. Teistesse valdkondadesse kuuluvate teoste arvustamisele võtmine sõltub väljaande spetsiifikast. Kuna raamatuid ilmub niivõrd palju, et ka parima tahtmise juures jõuaks kirjandusajakirjandus kajastada neist vaid väikest osa, siis muutub kriitikatoimetaja valik oluliseks just teose kirjandusväljale toomise seisukohast. Valik iseenesest tähendab juba hinnangut.

Kokkuvõtted

Magistritöös „Kirjastajate ja kriitikatoimetajate roll eesti algupärase ilukirjanduse toomisel eesti kirjandusväljale aastatel 2001 ja 2002” on analüüsitud eesti 2001. ja 2002. aasta kirjastus-, kirjandusajakirjandus- ja kirjastusvälju ning nende omavahelisi suhteid, kasutades selleks Pierre Bourdieu loodud teoreetilist raamistikku.

Uurimus näitas, et Eesti 21. sajandi alguse kirjastusväli on väga mitmekesine ja kirju oma suure hulga kirjastuste tegutsemise tõttu. Suurem osa neist on n-ö ühemehekirjastused. Paljud autorid eelistavad oma teoseid avaldada omakirjastuslikult, sh on nii professionaalset kirjandust kui ka amatöörlikke katsetusi. Selliseid kirjastusi, mis avaldavad aastas mitmeid eesti ilukirjanduslikke teoseid, on vaid paarkümmend ning neil on välja kujunenud oma nišš eesti ilukirjanduse avaldamisel (osade kirjastuste puhul võib kõnelda ka brändist) – kas oma autorite ringkond või suunitlus mingile kindlale valdkonnale (nt luule, ulme, klassika vm). Kuigi kirjastusi on palju, pole väiksemad kirjastused eriti huvitatud ühinemisest suuremateks kirjastusettevõteteks. Samuti tekib pidevalt juurde uusi kirjastusi, pankrotti on läinud suurematest kirjastustest vähesed, ennustatud kirjastusi neelavat pankrottilainet ei ole tulnud. Kirjastusväljale on iseloomulik, et eesti ilukirjandust avaldatakse n-ö kõrvalproduktina mingi muu põhitegevuse kõrvalt (nt loomingulised ühendused, asutused vms). Tulenevalt Eesti väiksusest ei saagi kirjastamine muutuda siin suureks äriks. Magistritöö **põhihüpotees** on sõnastatud järgmiselt: Eesti algupärase ilukirjandusliku teose tulemisel 21. sajandi alguse eesti kirjandusväljale ning sellele esteetilise väärtuse loomisel on nii kirjastajad kui ka kirjanduskriitikat avaldava väljaande kriitikatoimetajad võtmeisikuteks. Selle uurimiseks on püstitatud neli alahüpoteesi, mida on kontrollitud alljärgnevalt.

Esimene alahüpotees: Eesti algupärase ilukirjanduse kirjastamisel eristub teatud hulk olulisemaid kirjastusi oma väljakujunenud nišiga eesti kirjastusväljal.

Sellele alahüpoteesile otsiti kinnitust analüüsides statistilisi andmeid. Aastail 2001–2002 ilmunud teoste statistikast ilmnes, et vaadeldud perioodil ilmus 440 eesti algupärast ilukirjanduslikku teost 193 kirjastuselt, neist 142 avaldas vaid ühe raamatu. 20 kirjastust avaldas aastas kolm või enam raamatut. Osadel neist on küllalt selgelt piiritletud oma nišš: Eesti Keele Sihtasutus (eesti ilukirjandus), Eesti Luuleliit (luulevõistlused, klassika), Eesti Raamat (klassika), Fantaasia (ulme), Huma (luule), Ilmamaa (klassika), Kuldsulg (ulme, põnevikud), Logos (religioosne ilukirjandus), Tuum (eesti ilukirjandus), Tänapäev (noorsookirjandus), mitmed lastekirjandust avaldavad kirjastused (nt Ilo, Tiritamm).

Kahe aasta jooksul ilmunud 440-st teosest leidis arvustamist 46,8% (206 teost). Vaadates kirjastuste aspektist, siis ilmnes, et 193 kirjastusest on 72 kirjastuse teoseid ajakirjanduses arvustatud. Lähtudes avaldatud teoste hulgast (mõlemal aastal üle kolme raamatu), neile kirjutatud arvustuste hulgast ning neile määratud kirjandusauhindadest, tõusid teiste taustal esile kuus kirjastust: Eesti Keele Sihtasutus, Eesti Raamat, Ilmamaa, Tuum, Tänapäev ja Varrak. Just nende kuue kirjastuse toodangu arvustatus moodustas üldjoontes poole kõigist arvustatud teostest (2001: 107-st arvustatud teosest 44, 2002: 99-st teosest 47). Neid on ühendanud vastutustunne avaldatu ees ning püüdlemine võimalikult kvaliteetse toodangu poole, kõigil neist on välja kujunenud oma bränd ja nišš kirjastusväljal, ükskõik kas selle jaoks on vaeva nähtud või mitte. Selgelt eristuvad Tänapäev ja Varrak oma toodangu mitmekesisuse ja hulgaga. Samuti EKSA, Eesti Raamat ja Ilmamaa ei avalda vaid ilukirjandust, nende poolt avaldatu liigitub enamasti humanitaaria alla. Tuum on esikuuiku kirjastustest kõige täpsema suunitlusega – avaldatakse vaid eesti algupärast ilukirjandust. Sellest tulenevalt võiks öelda, et esikuuiku kirjastustest on Tänapäev ja Varrak heteronoomsemad ning teised neli autonoomsemad, kuid nende kõigi toodangut lähemalt silmitsedes võib märgata nii autonoomsemaid kui ka heteronoomsemaid positsioonivõtte.

Uurimuses arvestati lisaks avaldatud teoste hulgale ka muid aspekte, mis kirjastuse kohta kirjandusväljal mõjutavad. Ka väiksema toodanguga kirjastuste seast kerkisid mitmed arvustatuse ja kirjandusauhindadega tunnustatuse poolest esile. Autonoomsematest mõned seltsid ja loomingulised ühendused (Erakkond, EÜS Veljesto, Noorte Autorite Koondis, ÕigemValem), kirjastustest Huma, Perioodika (Loomingu Raamatukogu), Vagabund; esile kerkisid ka mõned autorikirjastused (nt Muti Raamat, Krauklis, MR Piller, Ootav Rõdu, P. Beier, Pidusöök, Väike Kirjastaja, Lambri Raamat, Kolera, S. Kärner, V. Mikita, V. Märka). Heteronoomsema suunitlusega kirjastuste seast paistsid silma Fantaasia, Kuldsulg, Salasõna, Vastus, Virgela (tänapäevaks oma tegevuse lõpetanud).

Teine alahüpotees: Aastateks 2001–2002 on Eestis algupärase ilukirjanduse avaldamisel kirjastustel välja kujunenud erinevad toimimise skeemid; eristuvad mitut tüüpi kirjastajad, kellest osadel on suurem sümbolne võim esteetilise väärtuse loomisel ja/või kirjandusliku toote toomisel kirjandusväljale kui teistel.

Selle alahüpoteesi uurimisel ja järelduste tegemisel on tuginetud peamiselt kirjastajatega tehtud intervjuudele. Eelmise alahüpoteesi juures on välja toodud autonoomsemat ja heteronoomsemat printsiipi esindavad kirjastused. Vastavalt on erinevad ka kirjastuste toimimisskeemid. Uurides lähemalt kuut suuremat kirjastust, tulid esile teatud tegutsemise skeemid eesti ilukirjanduse avaldamisel:

1. avaldatakse sellist kirjandust, mis sobib kirjastuse üldise programmiga;
2. teoste valimisel kirjastamiseks on kõige olulisemal kohal kirjastaja intuitsioon ning sisetunne;
3. juba nime teinud kirjanike puhul arvestatakse tema varasema loometeega ja vastavalt sellele otsustatakse, kas autor sobib kirjastusele või mitte;
4. eesti ilukirjanduse uute teoste kirjastamise oluliseks märksõnaks on juhuslikkus – s.t et kirjastajatel on raske teha kaugeleulatuvaid plaane, kuna eesti autorid ei teata pikalt ette soovist oma uut teost kirjastada;
5. teatud määral jälgitakse raamatust saadavat võimalikku kasumit; kui kasumit ei ole võimalik saada, siis otsitakse täiendavaid rahalisi ressursse, kas väljastpoolt (sagedamini kultuurkapitalilt) või kirjastuse siseselt (nt mõni tasakaalustav projekt);
6. kirjastused hoolitsevad vähem või rohkem oma teoste reklaamimise eest (levinui viis on värskest ilmunud teoste arvustamiseks emplaride saatmine väljaannete toimetustesse, annotatsioonide koostamine ja reklaampinna ostmine erinevates väljaannetes).

Vastavalt väljakujunenud tegutsemispõhimõtetele eristuvad kirjastused oma suhtumiselt töö kvaliteeti (toimetatus, kujundus jmt) ning teoste reklaamimisse (aktiivsemad kirjastused, kus kasutatakse teoste tutvustamiseks võimalikult paljusid vahendeid, ning passiivsemad, kus reklaamile pööratakse vähem tähelepanu).

Kirjastajad saavutavad oma sümboolse võimu läbi nende autorite, keda nad avaldavad. Sümboolse võimu hindamine on aga problemaatiline ning nõuaks teistsugust lähenemisnurka, kui siinses töös on valitud. Võimalik, et adekvaatsemaid vastuseid annaks kirjastuste brändide uurimine lähtuvalt kirjanikest – mida arvatakse ühest või teisest kirjastusest. Kui analüüsida veel teoste arvustamise kohti (autonoomsemad ja heteronoomsemad väljaanded) ja arvustajaid, siis ilmneksid kindlasti uued aspektid sümboolse võimu jaotumisel kirjastuste vahel. Sümboolset võimu ja autonoomiat annab kirjastusele ka toodangu kvaliteet – kuivõrd nähakse vaeva korraliku tulemuse heaks. Tulenevalt nimetatud asjaoludest jääb siinkohal pakutud jaotus oletuslikuks. Eesti kirjastusväljal on algupärase ilukirjanduse avaldamisel suurema sümboolse võimuga need kirjastused, kelle suunitlus ja tegutsemispõhimõtted on autonoomsed, kes ei pea teoste avaldamisel kõige olulisemaks raamatute läbimüüki ning võimalikku kasumit, vaid lähtuvad aatelistest eesmärkidest.

Kolmas alahüpotees: Eesti ilukirjanduse avaldamine on tihedalt seotud võimuvälja poolt seatud tingimustega.

Selle alahüpoteesi vastavust tegelikkusele on uuritud lähtuvalt kirjastajatega läbiviidud intervjuudest ja kriitikatoimetajate täidetud küsimustikest. Teoreetiliselt avalduvad võimuvälja poolt seatavad tingimused kirjandusväljale ühelt poolt kirjastusvälja, teisalt ajakirjandusvälja poolt. Kasumiloogikat järgiv erameedia on tsoon, mille kaudu võimuväli püüab mõjutada kultuurivälja; teiselt poolt on tänu riiklikule toetussüsteemile säilinud kultuurivälja sissepoole, elitaarsele ringile suunatud kultuuriväljaanded.

Kirjastajate seas läbi viidud intervjuudest selgus, et ollakse väga nõudlikud selles osas, mida kirjastatakse ning üldjuhul ei ole eesti kirjanduse avaldamine kirjastustele tulutoov ettevõtmine. Pakkumisi on rohkem, kui vastu võetakse. Sellest tulenevalt ei jää kirjastaja(te) poolt tõrjutud autoritel muud üle, kui avaldada omakirjastuslikult. Pakutav käsikiri peab sobima kirjastuse plaanidega, sest suurem osa eesti ilukirjandusest ei too üldjuhul kirjastajale kasumit ning tähendab teadlikku kahjumi tootmist. Eesti ilukirjanduse avaldamisel on toetustel väga oluline roll. Toetusi taotlevad autorid ise või siis kirjastajad, üldjuhul Eesti Kultuurkapitalilt, kus on paika pandud tingimused, millistele teostele antakse toetusi, millistele mitte. Võimalik on ka kirjastuse sisemine doteerimine. Eesti ilukirjandust avaldatakse lähtuvalt teistsugustest eesmärkidest, mitte massikultuuri ettekirjutustest. Olulisteks märksõnadeks on siin aatelisus ning soov arendada eesti kirjandus- ja kultuurielu.

Kindlasti on autoritel võimalik ka omakirjastuslikult kirjandusväljal „ilma teha”. Need autorid, kes on tulnud kirjandusväljale omakirjastuslikult, paistavad silma tugevate positsioonivõttudega ning üldjuhul on nad kirjandusväljal juba varem tuntust kogunud. Omakirjastuslikult teose avaldamine tähendab autorile sageli seda, et ta peab raamatu avaldama omal kulul, kui ta ei leia endale rahalisi toetajaid. Kui autor on veel kirjandusväljal tundmatu, siis tugevdab tema positsioonivõttu kirjastuse nimi, seda enam, et kirjastused on käsikirjade suhtes valivad. Debüütide avaldamine tähendab kirjastustele sageli lisariski. Esikteoseid arvustatakse üldjuhul vähem. Sellisel juhul hakkab uue teose tulemist kirjandusväljale mõjutama kirjastuse sümboolne kapital. Avaldatud esikteoste kiire vastuvõtu poolest kirjandusväljal paistis silma kirjastus Tuum, mis viitab kirjastuse sümboolsele võimule kirjandusväljal.

Jälgides veel teoste arvustatust, ilmneb, et vähem arvustatakse debüütteoste kõrval kordustrukke, kogumik- ja valikteoseid ja sama trajektoori jätkavate autorite teoseid. Väga suure osa sellest hulgast, mida pole arvustatud, moodustab luule, sh suur hulk n-ö harrastusluulet. Paljude kordustrukkide ja kogumike puhul ilmneb kirjandusvälja autonoomne printsiip, mille järgi teose sümboolne kapital hakkab pikemas perspektiivis majanduslikku

kapitali koguma. Nende teoste edu on pikaajaline, neid võib uuesti trükkida aasta(kümne)id hiljem.

Väljaannete toimetajad peavad oma igapäevatöös suuremal (ajalehed) või väiksemal (kultuuriajakirjad) määral arvestama oma väljaande üldiste nõudmistega (nt reklaamid, fotod). Väljaannete omanikud määravad suuresti ära ka väljaande suunitluse ja spetsiifika – riigi poolt doteeritavate väljaannete kriitikatoimetajatel on kõige vähem piiranguid võimuvälja poolt.

Neljas alahüpotees: Kirjanduse suutlikkus jõuda kirjandusvälja keskmesse sõltub suuresti sellest, mida esitatakse hea kirjandusena väljaannete kriitikatoimetajate ja kirjanduskriitikute poolt.

Neljanda alahüpoteesi uurimisel on toetunud nii statistilistele andmetele, intervjuudele kui ka küsimustikele. Jälgides arvustatust, selgus, et kahe aasta jooksul ilmunud 440-st raamatust leidsid arvustamist 206, neist 91 (s.o 44%) kuulusid esikuuikusse kuuluvate kirjastuste toodangusse. Väljaannetes arvustatavaid raamatuid valivad üldjuhul kriitikatoimetajad. Kirjastajad saavad seda mõjutada kahel moel: nad kas saavad toimetustesse raamatuid lootusega, et neid arvustatakse, või siis ostavad reklaampinda. Nii selgub toimetajatele esitatud küsimustikest ja kirjastajatega tehtud intervjuudest. Suuremad kirjastused saavad järjepidevamalt oma uusi raamatuid väljaannete toimetustesse ning on sellest tulenevalt paremas seisus, võrreldes väikeste kirjastustega. Suurematel kirjastustel on välja kujunenud teostele reklaami organiseerimise skeemid.

Intervjuudest ilmnnes, et kirjastused peavad väga oluliseks, et nende raamatutest meedias kirjutataks ja kõneldaks. Kui raamatut on retsenseeritud, siis tõuseb selle vastu ka ostja-lugeja huvi, kinnitas enamik kirjastajatest. Sellest tulenevalt on kirjandusajakirjanduse roll muutunud üha reklaamivamaks ning võib kõnelda kirjandusajakirjanduse uuest võimust, ükskõik kas toimetajad seda endale teadvustavad või mitte, võitlevad selle tendentsi vastu või lepivad rahulikult. Tulenevalt kriitikatoimetajate küsitlemisest, saab väita, et toimetajatel on välja kujunenud küllalt selged põhimõtted, mida valida arvustamiseks, mida mitte, oluliste punktidenäimeks nimetatakse näiteks eesmärki harida oma lugejaid, arvestada teoste olulisust eesti kultuuris ja kirjanduses, teoste valimisel lähtuda kvaliteedist, avaldada heatasemelist kriitikat. Kirjandusajakirjanduse reklaamivat rolli ei tunnista. Väljaöeldud tööpõhimõtted on ikkagi aatelised.

Valikutegemisel lähtuvad kriitikatoimetajad mitmetest asjaoludest, kuid esikohal on teoste ilukirjanduslik väärtus. Kõige ebaolulisemaks peetakse raamatu võimalikku müügiedu. Teiste valikukriteeriumite osas tekkisid vastajate seas juba eriarvamused, mis on lahti kirjutatud küsimustike vastuste kokkuvõtetes (peatükk 5.2). Otsuse langetamisel teose ilukirjandusliku

väärtuse üle lähtub toimetaja üldjuhul oma sisetundest, võttes selle kõrval vähem või rohkem arvesse määratud kirjandusauhindu, autori tuntust, väljaande lugejate võimalikke ootusi ja huve. Ainsaks valdkonnaks, mida kõik küsimustikule vastanud toimetajad peavad oluliseks oma väljaandes arvustada, on eesti algupärane ilukirjandus. Teistesse valdkondadesse kuuluvate teoste arvustamisele võtmise sõltub väljaande spetsiifikast. Uue raamatu kriitikut leidakse üldjuhul oma väljaande kriitikute siseringist, mida püütakse avardada juhuslike autoritega. Enamikel juhtudest on arvustused tellitud. Mitmed kriitikatoimetajad konsulteerivad igapäevatoos oma väljaande teiste töötajatega (peatoimetaja, teised toimetaja, vahel küljendaja). Erinevate väljaannete kriitikatoimetajad konsulteerivad omavahel harvem. Kirjandusväljal toimuvaga kursishoidmiseks nimetatakse peaaegu kõiki meediakanaleid, kus kirjanduskriitikat või kirjandustutvustusi avaldatakse.

Magistritöös on käsitletud kirjastajate ja kriitikatoimetajate rolli kirjanduse toomisel kirjandusväljale. Lähtudes Bourdieu väljateooriast, kinnitasid käesoleva töö tulemused kirjastajate ja kriitikatoimetajate veendumuse olulisust uue kirjandusteose toomisel kirjandusväljale – veendumuse, et tegemist on hea kirjandusega, mida tasub kirjastada või kirjandusajakirjanduses esile tõsta. Sellest aspektist vaadatuna võib kirjastajaid ja toimetajaid nimetada võtmeisikuteks. Selleks et mõista kirjandusvälja toimimist tervikuna, peaks seda uurima veelgi laiahaardelisemalt või siis süvenema põhjalikumalt mõne teise osapoole tegevusse kirjastajate ja toimetajate kõrval. Lisaks kirjastajatele ja toimetajatele on eesti kirjanduse levitamise seisukohalt oluline kõigi kirjandusväljaga kokkupuutuvate üksuste aktiivsus ja haaratus (nt riiklik kultuuripoliitika, Eesti Kultuurkapital, raamatukogud, raamatupoed, kirjandusharidus, erinevate organisatsioonide tegevus. Taoliste uurimuste eesmärgiks on kaasa aidata kirjandusvälja toimimise seaduspärasuste sügavamale mõistmisele.

Kasutatud allikad

- Annist, August 1999. Geograafilis-sotsiaalse meetodi rakendusest eesti kirjanduse uurimises. – *Akadeemia* nr 1, lk 3–25.
- Annus, Kadri 2000. Fondid raamatute kirjastamise rahastajatena. Tallinna Pedagoogikaülikool: bakalaureusetöö.
- Bourdieu, Pierre 1992. Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire. Seuil.
- Bourdieu, Pierre 1999. The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature. Cambridge: Polity Press.
- Eelmaa, Epp; Koger, Tõnu 1993. Valik andmeid ja mõtteid Eesti kirjastamisalalt. – *Raamatukogu*, nr 2, lk 24.
- Eesti edukamad 2003. TOP 100. Eesti edukamad ettevõtted. – *Äripäeva lisaleht*, november.
- Kirjanduse sihtkapitali 2005. Kirjanduse sihtkapitali jaotuspõhimõtted. – Eesti Kultuurkapitali koduleheküljel, <http://veeb.kulka.ee/>, 18. aprill.
- Eesti riiklik 1996. Eesti riiklik kultuuripoliitika lähiaastatel. Tallinn: Eesti Vabariigi Kultuuriministerium.
- Eesti Rahvusbibliograafia raamatud. *Estonian national bibliography books 1/2001 – 12/2003*. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Escarpit, Robert 1992. Sociologie de la littérature. Paris: Presses Universitaires de France.
- Even-Zohar, Itamar 1997. Polysystem Studies. – *Poetics Today. International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication*, Vol 11, nr 1; www.tau.ac.il/~itamarez/ps/, 10. märts 2003.
- Heidov, Sandra 1998. Eesti raamat 1993–1997. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool (bakalaureusetöö).
- Hennoste, Tiit 1991. Eesti 20. sajandi 19. sajandi kirjandusest. – *Akadeemia*, nr 1, lk 81–87.
- Hennoste, Tiit 1993. Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 1. loeng. – *Vikerkaar*, nr 10, lk 41–50.
- Hennoste, Tiit 2002. Kirjanduse sihtkapital. – *Sirp*, 26. aprill, lk 22.
- Johnson, Randal 1999. Editor's Introduction: Pierre Bourdieu on Art, Literature and Culture. – Bourdieu, Pierre. *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. Cambridge: Polity Press, lk 1–25.
- Järve, Malle 1994. Muutused raamatute lugemises Eestis, 1966–1993. Tartu: Tartu Ülikool (magistritöö).
- Järve, Malle 1998. Lugemise levik ja kirjanduseelistused murranguajal. – Infolevi ja tarbimine. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, lk 9–23.
- Kaints, Holger 1999. Ajas muutunud raamat, raamatu ümber muutunud aeg. – *Looming*, nr 10, lk 1536–1549.
- Kaus, Jan 2003. Lennata või roomata? Teadvuses või reaalsuses? Eesti proosa 2002. – *Looming*, nr 3, lk 399–425.
- Keunen, Bart 2001. Introduction: The Rise and Fall of Literary Sociology... and Its Survival. – Keunen, Bart; Eeckhout, Bart (koost). *Literature and Society. The Function of Literary Sociology in Comparative Literature*. Bruxelles: Presses Interuniversitaires Européennes – Peter Lang S.A, lk 9–18.
- Koger, Tõnu 1997. Eesti Kirjastuste Liidu tegevusest. – *Raamatukogu*, nr 1, lk 8–9.
- Kont, Marika 1995. Piret Viires Tuumast ja tuumast (intervjuu). – *Eesti Elu*, 25. aprill, lk 8–9.
- Koppel, Helvi 1960. „Looduse” romaanivõistlused. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool (diplomitöö).
- Korb, Merje 1997. Eesti Kultuurkapitali osalus kirjastustegevuses. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool (bakalaureusetöö).
- Korzets, Britta 2005. Eesti kirjanike suhtumise uuring kirjastusbrändi Tuum. Tallinn: Tallinna Ülikool (bakalaureusetöö).
- Kronberg, Janika 2002. Tiibhobu märgi all. Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus (magistritöö).

- Kubja, Annika 2003. Vagabund näitab oma teoseid Rahvusraamatukogus. – *Rahvusraamatukogu pressiteated*, 5. september, <http://www.nlib.ee/textid/ptarh/1999-2003/press0903.html>, 15. jaanuar 2005.
- Kulli, Jaanus 2005. Kas sellel on mõtet? (erinevate väljaannete toimetajate küsitlus teatrikriitika kohta) – *Sirp*, 1. aprill, lk 14.
- Kõnno, Mare-Mai 2002. Kirjastus Tuum 1990. aastate eesti kirjandusväljal. Tartu: Tartu Ülikool (bakalaureusetöö).
- Lahe, Virge 2005. Verlegen als einer der Gegenstände der empirischen Literatursoziologie. Marktforschung über das Verlegen der deutschsprachigen Übersetzungsliteratur in den 90er Jahren in Estland: magisterarbeit. Tartu: Tartu Ülikool (magistritöö).
- Lahtmaa, Lembe 1996. Kirjastustegevus Eestis aastatel 1988–1994. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool (diplomitöö).
- Lauristin, Marju; Vihalemm, Peeter 1985. Eestlane raamatuostjana. – *Looming*, nr 2, lk 247–256.
- Lauristin, Marju; Vihalemm, Peeter 1986. Raamatunõudlus ja kirjanduskultuur. – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 385–393; nr 8, lk 459–462.
- Lauristin, Marju; Lõhmus, Maarja; Salupere, Rauno 2004. Inimesed kultuuriväljal: aktiivsus ja eelistused. – *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse* Mina. Maailm. Meedia tulemustest. Toimetajad Kalmus, V.; Lauristin, M.; Pruulmann-Vengerfeldt, P. *Studia societatis et communicationis* I. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 97–127.
- Liivaku, Uno 1995. Eesti raamatu lugu. Tallinn: Monokkel.
- Loovisikute ja loomeliitude seadus, vastu võetud 18. nov 2004. Elektrooniline Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=824850>, 29. aprill 2005.
- Maiste, Valle-Sten 1999. Õhk välja, kultuurirahvas! – *Postimees. Kultuur*, 13. november, lk 3.
- Martson, Iлона 2003. Eesti kirjanduse ja ajakirjanduse suhtest 1988–2000. – *Vikerkaar*, nr 6, lk 68–79.
- Matjus, Ülo 1998. Ilmamaa kataloog 1992–1997. Tartu: Ilmamaa.
- Metsar, Silvi 2000. Kirjastustegevus 1990ndate aastate Eestis: arvandmed ja arengusuunad. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool (magistritöö).
- Möldre, Aile 1998. Kirjastustegevuse arengutendentsid tänapäeva Eestis. – *Acta Universitatis Scientiarum Socialium et Artis Educandi Tallinnensis*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, lk 24–36.
- Niemi, Juhani 1991. Kirjallisuus instituutiona. Johdatus sosiologiseen kirjallisuudentutkimukseen. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Pals, Urve 2002. Kirjastus „Kupar“ Rahvusraamatukogus. – *Rahvusraamatukogu pressiteated*, 5. märts, www.nlib.ee/textid/ptarh/1999-2003/press0302.html, 15. jaanuar 2005.
- Pesti, Mele 2003. Raamatuturul laohoidjate võim. – *Eesti Ekspress*, 13. märts, lk A22.
- Popovič, Anton; Macri, Francis 1977. Literary Synthesis. – *Canadian Review of Comparative Literature/Revue Canadienne de Littérature Comparée*, spring/printemps, lk 117–132.
- Rummo, Paul-Eerik 2003. Luule on olemas. Eesti luule 2002. – *Looming*, nr 3, lk 387–398.
- Saariluoma, Liisa 1997. Kirjanduslugu eile ja täna. – *Akadeemia* nr 9, lk 1885–1914.
- Sakulin, Pavel Nikitič 1990. Sociologičeskij metod v literaturovedenii. – *Filologija i kulturologija*. Moskva: Vysšaja škola.
- Scherber, Peter 1989. “Literary Life” as a Topic of Literary History. – Eimermacher, Karl; Grzybek, Peter; Witte, Georg (koost). *Issues in slavic literary and cultural theory*. Bochum: Universitätsverlag Dr Norbert Brockmeyer, lk 571–591.
- Schmidt, Kristina 1999. Kirjastamine kui kirjandusliku kommunikatsiooni faktor kirjastus Ilmamaa näitel. Tartu: Tartu Ülikool (bakalaureusetöö).
- Selg, Peeter 2001. Eestis puudub selge kultuuripoliitiline dialoog. – *Postimees*, 4. august, lk 13.

- Serpent, François 2002. Aasta nagu aken. Eesti luuleraamat 2001. – *Looming*, nr 3, lk 387–407.
- Tamm, Marek 1997. Kust tulevad raamatud? Kirjastused ja kirjastajad eesti intellektuaalsel väljal. – *Kultuurimaa*, 7. mai, lk 12–13.
- Tart, Indrek 2002. Eestikeelne luuleraamat 1638–2000: bibliomeetrilisi ja kirjandussotsioloogilisi vaatlusi. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (doktoritöö).
- Tart, Indrek 2005. Ilukirjandusraamat ja kultuuriline püsimine Läänemere maades aastail 1988–2002. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1.
- Tigane, Vaiko 2003. Tartu Ülikooli Kirjastuse brändi strateegia. Tartu: Tartu Ülikool (magistritöö).
- Torop, Peeter 2003. Bahtin sotsioloogilise ja ajaloolise poeetika vahel. – *Vikerkaar* nr 7/8, lk 104–111.
- Trummal, Mart 2001. Kas uskuda kirjasõna ülestõusmist? – Kloostri internetini. Tartu: Eesti Raamatu Aasta Peakomitee, lk 278–283.
- Tõnisson, Sirje 1991. Taavet Mutsu teatrikirjastus 1916–1940. Tartu: Tartu Ülikool (diplomitöö).
- Valmas, Anne 2003. Eestlaste kirjastustegevus välismaal 1944–2000. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool (doktoritöö).
- Veidemann, Rein 1997. Kas Eesti vajab oma kirjastamispoliitikat? – *Raamatukogu*, nr 1, lk 4.
- Vervliet, Raymond 2001. Literary Sociology and Comparative Literature. – Keunen, Bart; Eeckhout, Bart (koost). *Literature and Society. The Function of Literary Sociology in Comparative Literature*. Bruxelles: Presses Interuniversitaires Européennes – Peter Lang S.A, lk 19–28.
- Viires, Piret 2000. Etnofuturismist küberkirjanduseni. Eesti kirjandus 1990ndatel. Tartu: Tartu Ülikool (magistritöö).
- Visnap, Margot 1999. Eesti tee – majanduslikult naljakad väikesed kirjastused. – *Postimees. Kultuur*, 13. november, lk 2–3.

Internetiportaaliid

- Autorihüvitusfond – www.ahf.ee, 29. aprill 2005.
- E-kirjastus Bahama Press – www.bahamapress.org, 16. mai 2005.
- Eestikirjastused.Com – www.eestikirjastused.com, 18. märts 2005.
- Kirjastus Eesti Raamat – www.eestikirjastused.com/eestiraamat, 18. märts 2005.
- Kirjastus Huma – www.huma.ee, 15. jaanuar 2005.
- Kirjastus Ilmamaa – www.ilmamaa.ee, 18. märts 2005.
- Kirjastus Tänapäev – www.tnp.ee, 18. märts 2005.
- Kirjastus Varrak – www.varrak.ee, 18. märts 2005.
- Perioodika AS – www.perioodika.ee, 15. jaanuar 2005.

Intervjuud

- Jagomägi, Mart 2004. Autori intervjuu. Üleskirjutus autori valduses. Tallinn, 14. mai.
- Pöder, Rein 2004. Autori intervjuu. Üleskirjutus autori valduses. Tallinn, 13. mai.
- Tammer, Tiina 2004. Autori intervjuu. Üleskirjutus autori valduses. Tallinn, 14. mai.
- Viires, Piret 2002. Autori intervjuu. Üleskirjutus autori valduses. Tartu, 6. aprill.
- Viires, Piret 2004. Autori intervjuu. Üleskirjutus autori valduses. Tallinn, 18. mai.
- Väljataga, Toomas 2004. Autori intervjuu. Üleskirjutus autori valduses. Tallinn, 13. mai.

Summary

The introduction of new original Estonian literature to the Estonian literary field at the beginning of the 21st century – the role of publishers and editors of literary criticism

The master's thesis deals with the role of publishers and editors of literary criticism in the Estonian literary field. The aim of the thesis is to analyse their principles of activity, to find parallels and differences, conditions of activity and contacts with each other. The hypothesis is the following: publishers and editors of literary criticism have a great influence on the introduction of new literary works to the Estonian literary field at the beginning of the 21st century. To prove the hypothesis quantitative as well as qualitative research methods are combined. To identify the most important publishing houses statistical databases are analysed. In order to study the principles of publishing interviews with publishers are conducted. Questionnaires for observing the activity of editors are also used. The most influential newspapers and magazines are referred to: Eesti Päevaleht, Postimees, SL Õhtuleht, Eesti Ekspress, Maaleht, Sirp, Estonian Literary Magazine, Keel ja Kirjandus, Looming, Vikerkaar and Anne. The theoretical background to the research comes from Pierre Bourdieu's field theory.

The thesis falls into five chapters. Chapter 1 gives an insight into literary sociology; it focuses on Bourdieu's field theory, especially on the part of publishers and editors in it. It also lists the previous researches in the field and posts the hypothesis of the present thesis. Chapter 2 provides general background to the activity of publishing houses and editors. It observes the publishing field from late 1980s to present. Chapter 3 examines released books and publishing houses between 2001–2002. It observes the publishing and the reviewing of Estonian original poetry, prose and drama. Separately publishing firms with reviewed and not reviewed production are studied. According to the amount of production and reviewing of Estonian original literature there are six bigger publishing houses: Eesti Keele Sihtasutus, Eesti Raamat, Ilmamaa, Tuum, Tänapäev, Varrak. They are introduced, observed and compared in Chapter 4. The chapter examines the following aspects: criteria for choice, economic data, planning of publishing, advertising the new production, promoting and developing the brand of the publishing house, work with manuscripts, future plans and general problems of publishing. Chapter 5 discusses in detail the role of editors according to the questionnaires. The results of questionnaires are presented in 4 parts: 1) relations with publishers, 2) relations with reviewers, 3) relations with colleagues, 4) criteria for choice and activity in releasing

book reviews and literary criticism. The hypothesis and subhypotheses are tested and the results are discussed in abstract..

The analysis of statistical data shows that during 2001–2002, 440 Estonian original books of belles-lettres were published by 193 publishing firms, 142 of them published one book. 20 publishing houses released 3 or more books. Some of them have quite a special niche in the publishing field (e.g. classics, science fiction, thrillers, poetry, religious literature).

Publishing houses have established their principles of activity and different types of publishing houses can be distinguished between 2001–2002. For example, some of them are more active in organizing promotion for their production. Publishing firms can also be distinguished by their attitude to the quality of books (e.g. editing, designing etc). The most general publishing principles are the following: compliance of the manuscript with the general publishing program, the publisher's intuition, randomness, economic aspects.

One of the subhypotheses was that some publishers have more symbolic power than the others in creating aesthetical values and/or introducing new original Estonian literature to the literary field. However, the data seem to suggest that this aspect needs some other kind of perspective. The present one proved to be insufficient and the result is only hypothetical and general – publishers achieve their symbolic power through the published authors.

Publishing of Estonian literature is closely related with the conditions set by the field of power. Due to a small number of inhabitants, the publishing houses specializing in commercially unprofitable types of literature (including Estonian original literature) face great financial difficulties. In order to preserve the culturally important part of their production, the Estonian state subsidizes them through the Cultural Endowment. The publication of Estonian literature is also sponsored by many other funds, endowments and local governments. Subsidising within a publishing firm is also possible. In addition, the field of power has an impact on the journalistic field as well.

The role of editors of literary criticism is to select books for review. Usually they receive books directly from publishers. The bigger ones send systematically new literature to editors. Publishing firms can also buy advertising space in different publications. 46.8% of published books between 2001–2002 (206 books out of 440) were reviewed. Almost half of these were published by six most influential publishing houses (in 2001, 44 out of 107 reviewed books; in 2002, 47 out of 99 reviewed books). Second editions, collections and debuts are less reviewed. Poetry constitutes a larger part of not reviewed literature. Several aspects are taken into consideration by the editors of literary criticism in selecting books for review. According to the questionnaires, literary value of the book is ranked the most important and the possible

success of the book in bookstores is ranked the least important. Literary awards and prizes, fame of the authors, readers' expectations and interests are also of significance. Estonian original literature is the only literary area which is considered important to be reviewed by all editors of literary criticism. The choices from other literary areas depend on orientations of issues. The reviews are usually ordered from certain reviewers but editors always try to find new critics for the issue. Several editors also consult the other editors and graphic designers of their publication, consultations between editors of different issues are rarer.

The results indicate that the potential of literature to arrive in the center of the literary field is closely related with the decisions of publishers and editors of literary criticism, i.e. their beliefs about what good literature is, what is worth of publishing or mentioning in the press. The authors have an opportunity to introduce new original literature on their own, by self-publishing. The role of literary scientists, teachers, readers, librarians, booksellers and other persons and institutions in forming opinions about good literature should not be forgotten either.

Lisa 1. Kirjastuste nimekiri

1. A.Aarniste
2. A.Kahro
3. A.Kalkun
4. A.Pärna
5. A.Ritsing
6. A.Sarv
7. A.Valdmann
8. A.-E.Susi
9. Agitaator
10. Ajakirjade Kirjastus
11. Akkon
12. AKTA A.K
13. Altor
14. Anamnesia
15. Atlex
16. Baas
17. Bahama
18. Boreas
19. Brampton
20. Canopus
21. Design
Management
22. E.Kensap
23. E.Kraav
24. E.Leppik
25. E.Meerja
26. E.Naaber Nipsust
27. E.Pindmaa
28. E.Stern
29. E.Vetemaa
30. EÜS Veljesto
31. Eesti Keele
Sihtasutus
32. Eesti Luuleliit
33. Eesti Raamat
34. Eesti Vaimse
Tervise Ühingute
Liit
35. Elle Eha
36. Elmatar
37. Erakkond
38. Ersen
39. Estada
40. Estonia Selts
41. Faatum
42. Fabian
43. Fantaasia
44. FC Boheem
45. Gallantsoft
46. H.Kalla
47. H.Lindepuu
48. H.Oja
49. H.Sõrm
50. H.Vilep
51. H.Voore
52. Hai Uim
53. Hannes
54. Haus galerii
55. Huma
56. Humanist
57. Härmametsa Talu
Kirjastus
58. I.Järvesalu
59. I.Kivimaa
60. I.Luhaäär
61. I.-M.Kask
62. I.Tarvis
63. Ilmamaa
64. Ilo
65. Irboska Teataja
Kirjastus
66. J.Männiste
67. J.Pass
68. J.Reimann
69. K.Kuus
70. Kadikas
71. Kauksi Ülle
Mänedsment
72. Kirke Muhonen
73. Kirjastuskeskus
74. Kodutrükk
75. Kolera
76. Kolm Lõvi
77. Koma
78. Kratid
79. Krauklis
80. Kuldsulg
81. Kuma
82. Kupar
83. L.Kivilo
84. L.Lenk
85. L.Tee
86. L.Tori
87. L.Villenthal
88. Lambri Raamat
89. LauaPealne
90. Litero
91. Logos
92. Loone Ots
93. Lõuna-Eesti Pimedate
Ühing
94. Ly Gunnaritütär
95. M.Hint
96. M.Klamas
97. M.Konnula
98. M.Lango
99. M.Lepp
100. M.Luik
101. M.Makko
102. M.Martin
103. M.Pruunsild
104. M.Rommel
105. M.Rosenstein
106. M.Saarde
107. M.Tomberg
108. Maalehe Raamat
109. Mehis Kärbo

110. Merike Hanni
111. Mina Ise
112. Mixi Kirjastus
113. MR
114. MR Piller
115. Muti Raamat
116. Noorte Autorite
Koondis
117. Nao Kirik
118. Olion
119. Olympia
120. Ootav Rõdu
121. P. Beier
122. P. Nõmm
123. P. Sauter
124. P. Uring
125. Pegasus
126. Penikoorem
127. Perioodika
128. Pidosöök
129. Pooka
130. Professor Männiste
131. Põhjamaade
Ministrite Nõukogu
Tallinna Infobüroo
132. R. Pajula
133. R. Rossa
134. R. Susi
135. R. Visnapuu
136. Rae Vallavalitsus
137. Rein Tigane
138. Rühmitus 14 NÜ
139. S. Abe
140. S. Heinla
141. S. Ira
142. S. Jõekallas
143. S. Kärner
144. S. Rätsep
145. Salasõna
146. SE&JS
147. Sild
148. Soha
149. Stella
150. Sulemees
151. Südava
152. T. Jakobson
153. T. Kalder
154. T. Kuter
155. T. Tarlap
156. T. Vallak
157. Tallinna Linnateater
158. Tallinna
Tehnikäülikooli
Kirjastus
159. Tartu Ülikooli
Raamatukogu
160. Teaduste
Akadeemia
Kirjastus
161. Tormikiri
162. Tuum
163. Tänapäev
164. U. Sikemäe
165. U. Tinnuri
166. Umara
167. V. Elerand
168. V. Kruut
169. V. Lattik
170. V. Mikita
171. V. Märka
172. V. Müüripeal
173. V. Osila
174. V. Poks
175. V. Pungas
176. V. Põldroos
177. V. Raidaru
178. Vagabund
179. Vanemuise Seltsi
Kirjastus
180. Varius
181. Varrak
182. Vastus
183. Wellesto
184. Virgela
185. VR Kirjastus
186. Võru Täht
187. Väike Kirjastaja
188. Õigem Valem
189. Äripäeva Kirjastus
190. Ü. A. Võsar
191. Ü. Lätte
192. Ü. Mäeots
193. !peatus.

Lisa 2. Ülevaade 2001. ja 2002. aastal avaldatud arvustamata teostest

Kordustrükiid:

1. Baturin, Nikolai – Karu süda: romaan / Elmatar 2001;
2. Gailit, August – Toomas Nipernaadi: romaan novellides / Varrak 2001;
3. Kalmus, Ain – Soolased tuuled: romaan / Eesti Raamat 2001;
4. Kaugver, Raimond – 1) Pariisi lõbusad naised: [romaan] / Pegasus 2002; 2) Vana mees tahab koju: [romaan] / Pegasus 2002;
5. Kender, Kaur – Iseseisvuspäev: [romaan] / EKSA 2001;
6. Kitzberg, August – Külajutud / Eesti Raamat 2002;
7. Kivikas, Albert – 1) Nimed marmortahvlil. III osa: [romaan] / Olion 2001; 2) Nimed marmortahvlil. IV osa: [romaan] / Olion 2002;
8. Koidula, Lydia – Säärane mulk, ehk, Sada vakka tangusoola: naljamäng kolmes vaatuses / Mixi Kirjastus 2002;
9. Kross, Jaan – 1) Paigallend: Ullo Paeranna romaan / EKSA 2002; 2) Professor Martensi ärasõit: [romaan] / EKSA 2002; 3) Vastutuulelaev: Bernhard Schardli romaan / EKSA 2002;
10. Liiv, Juhan – Vari: lugu lähemast minevikust / Mixi Kirjastus 2002;
11. Luts, Oskar – 1) Tootsi pulm: [pildikesi lähemast minevikust]; Äripäev: [pildikesi Paunverest] / Ilmamaa 2002; 2) Suvi I ja II: pildikesi noorpõlvest / Ilmamaa 2001; 3) Sügis I ja II: Tootsi-lugude järg / Ilmamaa 2001;
12. Mutt, Mihkel – Hiired tuules: satiiriline romaan / Muti Raamat 2001; 2) Elu allikad: [lühiromaan] / Fabian 2002;
13. Ristikivi, Karl – Kaspar von Schmerzburgi Rooma päevik / Kupar 2001;
14. Talve, Ilmar – Maja lumes: teema variatsioonidega: [romaan] / Eesti Raamat 2001;
15. Tuglas, Friedebert – Väike Illimar: ühe lapseõlve lugu / Varrak 2001;
16. Vaarandi, Debora – See kauge hääl: [luuletused] / Ilmamaa 2001;
17. Vetemaa, Enn – Kalevipoja mälestused / E. Vetemaa 2001;
18. Vilde, Eduard – Musta mantliga mees: [jutustus] / Mixi Kirjastus 2001;
19. Willmann, Asta – Kaks näidendit / M. Makko 2001.

Kogumik- ja valikteosed:

1. Alliksaar armastusest – koostanud ja järelsõna: Paul-Eerik Rummo / Tänapäev 2002;
2. Eesti luule kulda: Eesti riigi sünnipäevaks – koostanud: Peep Ilmet / EKSA 2002;
3. Ema mu ema: luuletusi emast ja lapsest emale ja lapsele – koostanud ja järelsõna: Vallo Kepp / Varrak 2002;
4. Grünthal, Ivar – Öine piilkond. Luuleliidu luulevihik: parimat Ivar Grünthalilt 2 / Eesti Luuleliit 2002;
5. Helbemäe, Gert – Öö nõiapoes / Eesti Raamat 2002;
6. IAAK: Kristian Jaak Peterson 200 = IAAK: Kristian Jaak Peterson: aus Anlass seines 200. Geburtstages / Eesti Keele Instituut, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, EKSA 2001;
7. Jõulutunne ongi see: [luuletused] – koostaja Elo Lutsepp / Sild 2002;
8. Kelläga kahr: seto jutusõ' – jutusõajaja' Leeni ja Heino Sõrmus; kokku säädnu' ja kujundanu': Ain Sarv, järelsõna: Öiõ Sarv / A. Sarv 2001;
9. Koidula, Lydia – Ilus oled, emapind: loodusluulet / Tormikiri 2002;
10. Luhaäär, Ingvar – Taevased tüdrukud, taevane isa. Luuleliidu luulevihik: parimat Ingvar Luhaäärelt 3 / Eesti Luuleliit 2002;
11. Masing, Uku – 1) Luule II / Ilmamaa 2001; 2) Luule III, Ilmamaa 2002; 3) Mäletan lemmikuid – eessõna: Ingvar Luhaäär, Luuleliidu luulevihik: parimat Uku Masingult 1 / Eesti Luuleliit 2002;
12. Plaani poe lähedal: Võrumaa jutte – koostanud: Rannar Susi / R. Susi 2001;
13. Puudutus – idee autor: Madis Orav, koostanud: Kristina Pai, järelsõna: Toomas Raudam / Tartu Ülikooli Raamatukogu 2002;
14. Põldmäe, Julius – Vaskjala silla piiga. Lehmja tammik. Ussiaugu talu. [ballaadid] / Rae Vallavalitsus 2002;
15. Salme sünnipäevaks – koostanud: Inna Kivimaa / I. Kivimaa 2001;
16. Sink, Peeter – Taeva vari: [luuletused] / Logos 2002;

17. Sõlesära: lavaseadeid värssides Ella Kallase kogutud muistsete Mulgimaa rahvapärimeste põhjal, koostanud Elle Eha / Elle Eha 2001;
18. Visnapuu, Henrik – Kõik muutub lauluks. Luuleliidu luulevihik: parimat Henrik Visnapuult 4 / Eesti Luuleliit 2002;
19. Ülemere: valik Heidi Sarapuu kirjandusloolisi lavatekste eesti ja rootsi autoritest / Varius 2001.

*

1. Headuse puu: valik Martna valla sahtlisse kirjutatud luuletusi / L. Tee 2002;
2. Hingepeegeldused: luulekogumik – koostanud: Urve Randmaa / Eesti Vaimse Tervise Ühingu Liit 2002;
3. EOS: valimik luuleklubi Eos luuletusi aastatest 1986–2002 – koostanud: Elina Kononenko / VR Kirjastus 2002;
4. Kuldne kaseleht 2001: luulevõistluse parimad – koostanud ja eessõna: Ingvar Luhaäär / Eesti Luuleliit 2001;
5. Kuldne kaseleht 2002: luulevõistluse III voor ja II vooru parimad – eessõna: Ingvar Luhaäär / Eesti Luuleliit 2002;
6. Luulekevad 2001: III vooru jõudnud luuletused / Eesti Luuleliit 2001;
7. Luulekevad 2002 : II vooru parimad ja III voor / Eesti Luuleliit 2002;
8. Pärnu romanss : Pärnu luuleklubide *Luuletaeva latern*, *Nadežda* ja Pärnu Suleklubi liikmete luuletusi / Eesti Luuleliit 2001;
9. Valguseoks II: Viljandimaa Luuleklubi luulevalimik / Ü.A. Võsar 2001;
10. Valguseoks III: Viljandimaa Luuleklubi luulevalimik / Ü.A. Võsar 2002;
11. Viie tunni tee: Põhjamaade luulefestival / Põhjamaade Ministrite Nõukogu Tallinna Infobüroo 2001;
12. Öövalgus: Eesti nägemisvaegurite luuletusi / Lõuna-Eesti Pimedate Ühing 2001.

Debüüdid:

1. Aarniste, Aino – Hingesild: [luuletused] / A. Aarniste 2002;
2. Abe, Salme – Loojangu eel: [luuletused] / S. Abe 2002;
3. Alekand, Kaire – Vaba hing: [luuletused] / 2001;
4. Artur Port pseud – Ohvitseri tulemine: [jutustus] / A. Pärna 2002;
5. Ausman, Piia – Galeristi pühapäev: [luuletused]; Peeter Mudist akvarellid / Haus Galerii 2001;
6. Bengtsson, Samuel – 1) Karjeid rohtuva[i]st kraatreist, ehk, Viimase peal / Kodutrükk 2001; 2) Valitud luuletused / Kodutrükk 2001;
7. Della, Nally – Roosa kuu: [luuletused] / Ilo 2002;
8. Elerand, Valev – Lühiühendused: [aforismid ja luuletused] / V. Elerand 2002.
9. Gunnaritütar, Ly pseud – 1) Mina olen kuninganna: [luuletused] / Anamnesia 2001; 2) ...ja oleks kui kätel kantud: [luuletused] / Anamnesia 2002; 3) Ja üks päev... on lihtsalt tuhat ööd: [luuletused] / Ly Gunnaritütar 2002;
10. Heinla, Salme – 1) Puud on inimesed: [luuletused] / S. Heinla 2001; 2) Nõlvadel ja orgudes: [luuletused] / S. Heinla 2002;
11. Ira, Silvi; Lenk, Lehte – Mida jutustab aegade aeg. I osa / S. Ira 2001;
12. Jõekallas, Silvia – Keeristorm: luuletused / S. Jõekallas 2002;
13. Kaaren, Risto – Sina olid mu Kuninganna: (liuletused) / Anamnesia 2001;
14. Kalder, Tiina "Stirka" – Igavik, ehk, Samm tühjusesse: [luuletused] / T. Kalder 2001;
15. Kalkun, Ago – Suurõ Setomaa väiko jutu / A. Kalkun 2001;
16. Kalla, Helle – Isa, kallis, ma armastan Sind! / H. Kalla 2002;
17. Kensap, Ene (pseud Colleen Midell) – Kui pehme samet hellalt paitab...: [luuletused] / E. Kensap 2001;
18. Kivilo, Liivia – Elust enesest: [luuletused] / L. Kivilo 2002;
19. Klamas, Merje – Ebaolija: [miniatuurid] / M. Klamas 2001;
20. Kool, Sulev – Vaat kus lops: [lühijutud] / VR Kirjastus 2002;
21. Krigul, Kristina – Rändaja: luuletused 1949–2002 / Litero 2002;
22. Kuter, Toomas – Armastusse minek: [luuletused] / T. Kuter;
23. Kuusk, Arno – Uitmõtteid & ütlemissi / A. Kuusk 2001;
24. Lango, Meida – Elukangas: [värsivalimik] / M. Lango 2002;
25. Leberecht, Andrus – Vikerkääre seitse värvi / Kodutrükk 2002;
26. Lepp, Meelis – Culture-club: kultuurimuinaslugu / M. Lepp 2002;
27. Lindepuu, Hendrik – Haisevad ja lõhnavad; Memmed ja taadid; Slavoween: kolm teatriteksti / H. Lindepuu 2002;

28. Loosaar, Venno – Mull ja mull: 20 [luuletust] suurtele ; Mull ja mull: 20 [luuletust] väikestele / Varrak 2002;
29. Luik, Hanna – Sõda lõbumaja pärast: [romaan] / Fantaasia 2002;
30. Luik, Margus – See on nii...: [luuletused] / M. Luik 2001;
31. Martin, Maria pseud (Heiki Kortspärn) – Mina olen Eesti valu: esimene luulevihik (2000-2001. a) / M. Martin 2002;
32. Midell, Lilian & Colleen – Vaata igavikust üle – oma südamesse...: [luuletused] / L. Lenk 2002;
33. Milk, Arnold – Jäljed: [luuletused] / Teaduste Akadeemia Kirjastus 2001 ;
34. Moona – Seinast seina: [luuletused] / M. Pruunsild 2002;
35. Muhonen, Kirke – Läbi siniste unede: [luuletused] / Kirke Muhonen 2002;
36. Nõmm, Peego – Luule tuli minu juurde: [luuletused] / P. Nõmm 2002;
37. Ohak, Oskar – Niisama: [luuletused] / Härmametsa Talu kirjastus 2002;
38. Oja, Heinrich – 1) Varjust valgusse: valitud värsse / H. Oja 2001; 2) Päeväveerik: [luuletused] / H. Oja 2001; 3) Heinrich Ojanud –Mõttepisäre: [luuletused] / H. Oja 2002;
39. Ots, Loone – Elu ooperis: [luuletused] / Loone Ots 2001;
40. Pajula, Riin – Hea ja kurja kaalud: [luuletused] / R. Pajula 2002;
41. Pass, Jaan – Ütle mata sõnade asemel: [luuletused] / J. Pass 2001;
42. Pindmaa, Ever – Tema Majesteet: [luuletused] / E. Pindmaa 2001;
43. Poks, Veiko (pseud Weix) – Rõõm, naer ja luule: [luuletused] / V. Poks 2001;
44. Puhm, Mati – Südasünd: [luuletused] / Humanist 2002;
45. Pungas, Vaida – Hingepeegeldused: [luuletused] / V. Pungas 2001;
46. Puulmann, Ene – Keha väline: [luuletused] / Kratid 2002;
47. Põldroos, Enn – Öö rüütel: [jutud] / EKSA 2002;
48. Põldroos, Valdo – Alasti sõna: [luuletused] / V. Põldroos 2001;
49. Raagmaa, Vilja – Peatu hetkekski!: [luuletused] / Anamnesia 2001;
50. Raigna, Raivo – Võib elu palju pakkuda: epigramme / Südava 2001;
51. Ranniku, Kaspar – Haruldane mullikogemus, ehk, Ummakumma, ehk, Kogemata bagatellid, millel on lugeja rõõmuks kirjutatud ja piltidega varustatud magister ja kavalier Kaspar / Härmametsa Talu kirjastus 2002;
52. Reimann, Juhan – Iibe eest: luuletusi ja epigramme kommunistide poolt 1941. aastal korraldatud eestlaste suurlüüditamise mälestuseks / J. Reimann 2001;
53. Ritsing, Alo – Kollane laul: [luuletused] / A. Ritsing 2001;
54. Roosna, Märt – Ellutung: [luuletused] / Stella 2002;
55. Rossa, Riina – 1) Maarjamaa mustrid ja mured II: sõnaseaded poliitikutele / S. Rätsep 2001; 2) Perapõrgu...: kes olid need mehed?! [põnevik] / R. Rossa 2002; 3) Rahapada, ehk, Toodu ja Maali imelikud seiklused töö- ja rahamail: [põnevik] / R. Rossa 2002;
56. Saarde, Manivald – Halb aeg Eesti jaoks: isamaaluulet / M. Saarde 2001;
57. Saaremäe, Rünno – 1) Jaanituli: [näidend] / R. Visnapuu 2001; 2) Kui Kungla rahvas... ehk lugu sellest, kuidas Kungla kuninga kolm kanget poega laias ilmas oma riiki kuulsaks käisid kuulutamas ja kogemata kombel õnne leidsid: [näitemäng kahes vaatuses ja XV pildis] / R. Visnapuu 2002;
58. Sepa, Tiit – Ajatu elu: [romaan] / Ersen 2002;
59. Sooneste, Eve – Ohoolooma lood: [luuletused] / Gallantsoft 2002;
60. Sundja, Laine – Sa oled...: [luuletused] / Logos 2001;
61. Susi, Avo-Eduard – Linnutsirkus: [romaan] / I. Rohepea 2001;
62. Sõrm, Heino – 1) Muhele terviseks: humoristliku kallakuga lühiluulet / H. Sõrm 2001; 2) Muhedaid muigeid: humoristliku kallakuga värsse elulähedastel teemadel 1999–2000 / H. Sõrm 2002;
63. Särg, Alo – Sametingel: [romaan] / Lambri Raamat 2002;
64. Tarvis, Irena – Võrsunud endaks: [luuletused] / I. Tarvis 2001;
65. Tibar, Harri – Keardtrep: [romaan] / Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus 2001;
66. Tinnuri, Urve – 1) Väraval: [luuletused] / U. Tinnuri 2001; 2) Eksinud ingel: [luuletused] / U. Tinnuri 2002;
67. Tohvri, Erik – Majad jõe ääres: autobiograafiline romaan / Olion 2001;
68. Toomet, Elo-Mall; Kaplinski, Lemmit – Öde ja Vend: luuletused / Bahama 2002;
69. Tori, Lydia – Tõrvikud tuules [luule] / L. Tori 2001;
70. Vadi, Tiit – Mu isamaa armas: luulet, mõtisklusi 1957–2001 / Atlex 2002.
71. Valdmann, Astrid (pseud Assy) – Teisel pool peegleid: [luuletused] / A. Valdmann 2001;
72. Vallak, Tõivelemb – 1) Munamäe lahing: ajalooline jutustus sellest, mis oleks juhtunud, kui Eesti oleks 30-ndail aastail tõsiselt kaitseks valmistunud ja Vene agressioonile otsustavalt vastu astunud / T. Vallak 2002; 2) Rõõmupäevad: jutustus sellest, kuidas oleks kujunenud Eesti saatus siis, kui ameeriklased oleksid

Berliini kriisi päevil 1948. a. teostanud oma kava rünnata Venemaad 70 aatompommiga... ja teisi jutustusi / T. Vallak 2002;

73. Vilep, Heiki – Alateadvuse alla: [luuletused] / H. Vilep 2001;
74. Villenthal, Laine – Kimp luuletusi Laine Villenthalilt / L. Villenthal 2002;
75. Voore, Hella – Mõtlet... negatiivselt: variatsioonid eesti keelele ja mõningatele võõrsõnadele: [naiivrealistlik teos] / H. Voore 2002;
76. Ämblik-Make – Unenägu detagune maailm: [luuletused] / Hannes 2001.

Varem avaldanud autorid:

1. Alavainu, Ave – Laulud laialilaotamiseks / Design Management 2002;
2. Allika, Anton Ain; Kvell, Kalevi; Mikson, Marge; Pärn, Küllike – Üle selge silmapiiri: [luuletused] / Kuma 2002;
3. Berg, Bartholomew – Päike paistis: [jutustus] / Olympia 2001;
4. Berg, Lew R. pseud – Tempel selvas. Üle piiri: [lühromaani] / Salasõna 2001;
5. Biin, Aarne – 1) Peegelleitnandid: romaan / Kuldsulg 2001; 2) Sarmikas mõtleja: kaks romaani ühest mehest / Virgela 2001;
6. Erich, Artur I. pseud (Ira Lember ja Erika Esop) – Varjude allee: [romaan] / Canopus 2002;
7. Erma, Kaarel – Hingamine: luuletusi aastatest 1980-2001 / Altor 2001;
8. Hellat, Henn-Kaarel – Paturegister: [luuletused] / Faatum 2001;
9. Hint, Miina – 1) Puhastustuli: [lühromaani] = Purgatory: short novel / MR 2001; 2) Puruksrebitud: [luuletused] = Torn up / MR 2001; 3) Ma läksin teele, et saada vabaks: [luuletused] = I went on the way to become free: poems / M. Hint 2002; 4) Märkmeid surmamõistetud kambrist: lühromaani = Notes from the condemned chamber: short novel / MR 2002;
10. Jakobson, Tiina – Äraõitsenud meespead: [luuletused] / T. Jakobson 2002;
11. Jaska, Vello – Nagu kauge kaja: [luuletused] / Litero 2001;
12. Järvesalu, Irma – 1) Minu saar: luulet, murdeluulet / I. Järvesalu 2002; 2) Mere hääl: luulet, murdeluulet / I. Järvesalu 2002;
13. Kahro, Anne – Silpharakas / A. Kahro 2002;
14. Kall, Toomas – Päikesekontsert: tänuavaldus kahes osas, vabas õhus: [näidend] / R. Visnapuu 2002;
15. Kasemaa, Arno – Metsad kõnelevad: romaan / Eesti Raamat 2001;
16. Kask, Inna-Mare – Elu kui Noa laev : [luuletused] / I.-M. Kask 2001;
17. Kraav, Ella – Nostalgia: [luuletused] / E. Kraav 2002;
18. Kruut, Valter – 1) Eesli heinatöö: valme tänapäevaelust. Kolmas luulekogu / Anamnesia 2001; 2) Vanasõnade vägi: rahvatarkusest sündinud mõtteluule / Anamnesia 2001; 3) Issanda loomaaed: humoristlikke luuletusi. Viies kogu / Anamnesia 2002; 4) Läbi igatsuste valu: lembelugu laulluules / Anamnesia 2002; 5) Võimuloss ja miljonpeldik: satiirilist luulet / V. Kruut 2002;
19. Kõiv, Madis – Keemiline pulm: autobiographia cryptica / Akkon 2002;
20. Kärbo, Mehis – Taevalompide paradiis: [luuletused] / Mehis Kärbo 2002;
21. Lattik, Vello – 1) Kohtumiseni unistustes!: [romaan] / V. Lattik 2001; 2) Omakohus: [romaan] / V. Lattik 2002;
22. Leppik, Eduard – Kolm venda II : [lühijutud] / E. Leppik 2002;
23. Lätte, Ülle – Vaikimise hind: [luuletused] / Ü. Lätte 2002;
24. Maxwell, Frank pseud – Mõrvarühma inspektor: põnevusromaan / Kuldsulg 2001;
25. Meerja, Erich – Liivakella helin: neljas kogu luuletusi. Valdavalt koduloolise sisuga / E. Meerja 2001;
26. Merenäkk, Tiit – Mereleminek: MM–MMII: [luuletused] / Kolm Lõvi 2002;
27. Mickelin, Silvi-Astrid – Hommiku lootus jääb: [luuletused] / Anamnesia 2001;
28. Mäeots, Ülo – Teel: [jutud ja näidendid] / Ü. Mäeots 2002;
29. Mänd, Heljo – Ilmarattal: [jutud] / Ilo 2001;
30. Männiste, Jüri – 1) Arsti arvates... IV: [luuletused] / J. Männiste 2001; 2) Arsti arvates... V: [luuletused] / J. Männiste 2001; 3) Arsti arvates... VI: [luuletused] / J. Männiste 2001; 4) Arsti arvates... VII: [luuletused] / J. Männiste 2001; 5) Arsti arvates... IX: [luuletused] / J. Männiste 2002; 6) Arsti arvates... VIII: [luuletused] / J. Männiste 2002; 7) Arsti arvates... X: [luuletused] / Professor Männiste 2002;
31. Müüripeal, Heili – Oi aegu ammuseid: [Toomas Lolli suguvõsa: romaan] / V. Müüripeal 2002;
32. Naaber Nipsust, Enda – 1) Elu, ära löö!: pühendusluulet 1979–2000 / E. Naaber Nipsust 2001; 2) Igaühe ümber hell on tundering: neli novelli aastast 2000 / E. Naaber 2002;
33. Osila, Virve – 1) Kõõgilaulud / V. Osila 2001; 2) Pühendused I: [luuletused] / V. Osila 2001; 3) Pühendused II: [luuletused] / V. Osila 2002; 4) Eelõhtused: [luuletused] / V. Osila 2002.;
34. Paju, Aili – Need päevad on minu: ühe kevade ja suve vinjetid [jutustus] / Akkon 2001;
35. Paju, Juhan – Kuuvalge õhtulaul: [luuletused] / Anamnesia 2001;

36. Pedmanson, Peep – Vanad ja kobedad : [humoreskid] / Tänapäev 2002;
37. Pikk, Mell pseud – Lollennium II: võikad lood värsis ja pildis / AKTA A.K. 2001;
38. Purje, Eerik – Muuseas ja möödaminnes: kolmas kogu luuletusi / Brampton 2001;
39. Puu, Aarne – Sajandi väsimus: luulet 1975–2000 / EKSA 2002;
40. Raidaru, Voldemar – 1) Tähevankrin: [luuletused] / V. Raidaru 2001; 2) Siis kui südatakse laternad: ühe nooruki arengulugu / V. Raidaru 2002;
41. Remmel, Maie – Äng ja arm: [luuletused] / M. Remmel 2001;
42. Remsu, Olev – Juhan Liivi armastuse valu: [lühiromaan]; Mälestusi sõjast Lätiga: [draamajutustus] / Wellesto 2001;
43. Rosenstein, Mati – Uitmõtted II: [luuletused] / M. Rosenstein 2002;
44. Sauter, Peeter – Pätt ja pihhiisa: [jutustus] / P. Sauter 2001;
45. Schmidt, Erik – Rännakud enne koitu: [romaan] / Virgela 2001;
46. Seppo, Raivo – Ahvatluste oas: rokokoolik saatustemäng [romaan] / Eesti Raamat 2002;
47. Sikemäe, Uno – 1) Uskudes lillede ilusat hinge: [luuletused] / U. Sikemäe 2001; 2) Lembitu maa: [luuletused] / U. Sikemäe 2002; 3) Musta hobuse suvi: [luuletused] / U. Sikemäe 2002;
48. Soovik-Uuetoa, Virve – Elu heitlik liblikalend: [luuletused] / Estonia Selts 2001;
49. Stern, Eda – Mitu mina: luule / E. Stern 2001;
50. Susi, Rannar – 1) Kui kõik ära kadusid: Võrumaa jutte / R. Susi 2002; 2) ETKNRLP: [romaan] / R. Susi 2002;
51. Tigane, Rein – Teine telefonimäng: [jutustus] / R. Tigane 2002;
52. Tiks, Mihkel – Muulane ja kohtlane: tragikomöödia kahes vaatuses / R. Visnapuu 2001;
53. Tomberg, Marika – Armastuse varbajäljed marmorisse sulatun'd: ...alapealkirjaga Hingan / M. Tomberg 2002;
54. Truija, Uido – 1) Elu planeedil Maa: [triloogia 3. raamat] / Estada 2001; 2) Kõrvakiil inimkonnale: triloogia / Estada 2001; 3) Vanad roomlased Tallinnas: [jutustused] / Estada 2002;
55. Tüür, Teedy – Sõnadel on südames pesa: valik luuletusi ja mõttekilde / Logos 2001;
56. Unt, Mati – Meister ja Margarita: Mihhail Bulgakovi samanimelise romaani motiividel: [näidend] / R. Visnapuu 2001;
57. Vaino, Enn – 1) Neptunile kingitud südamed: [kalamehejutte] / E. Vaino 2001; 2) Neptunile kingitud südamed 2: [kalamehejutte] / Võru Täht 2002;
58. Vallikivi, Arvo – Kanaromaan / Kupar 2002;
59. Valton, Arvo – Seltskondlik üksindus: aforismid: 1989–2000 / Angestel 2001;
60. Veskimees, Siim – Kõver mets: [romaan] / Salasõna 2002.

Lisa 3. Ülevaade kirjandusajakirjandusse jõudnud kirjastuste teostest

KIRJASTUS	TEOS	AUTOR	aasta	auhind	arvustused	märkused ³²
Agitaator	Tequila pööripäev	U. Espenberg	2002		2	
Ajakirjade Kirjastus	Jumalakäpp	A. Kivi	2001		1	
	Lummus	A. Kivi	2001		5	
Anamnesia	Jälle täht ja jälle värv...	R. Sepp	2001		1	
	+ 7 teost		2001		0	
	+ 3 teost		2002		0	
Baas	Udufulg	M. Rästa, L. Järvlepp	2002		1	
Boreas	Hommikutunnid	E. Sanden	2001		1	
Eesti Keele Sihtasutus	Kolmainsus: tetraloogia	J. Kaldmaa	2001		5	
	Pool suhet	H. Kender			2	Debüüt
	Iseseisvuspäev	K. Kender			0	Kordustrukk
	Läbi rahulike silmade	K. Kender, H.-E. Merila			2	
	Minu päev: luuletusi, poeeme, ballaade	J. Oengo			3	
	Üle Atlandi	J. Oengo			2	Kordustrukk
	Jaak Kino, Kino-Mati ja teised	T. Raudam			1	
	Artur Magnussoni suur sõjasuvi	O. Remsu			1	
	Kaine kuu ja purjus päike	T. Vint			6	
	Tähetolgus	O. Arder			2	
	Muigelsui ent tõsimeeli	P. Ilmet			1	
	Tahtamaa	J. Kross			6	
	Olen öösse eksind karjus	J. Kruusvall		EKAn 01	2	
	Kristian Jaak Peterson 200				0	Kogumik
	Eesti luule kulda	koostaja P. Ilmet	2002		0	Kogumik
	Lend	H. Kender			2	
	Koopia	M. Leite jt			8	Kogumik
	Professor Martensi ärasõit	J. Kross			0	Kordustrukk
	Vastutuulelaev	J. Kross			0	Kordustrukk
	Harjutused	A. Nigov			10	
	Sajandi väsimus	A. Puu			0	Kogumik
	Õõ rüütel	E. Põldroos			0	
	Saint-Prousti vastu	T. Raudam			5	
	Kaheks saa	O. Raun			2	
	Pööningujutud	T. Teder			5	
	Teekond haaremissse	R. Tootmaa			4	
	Mängud ja kõnelused	V. Vahing		EKAn 02	7	Kogumik
	Lastehaiglast põgenenud mänguasjad	Kiwa			1	Debüüt
	Paigallend	J. Kross			0	Kordustrukk
	Papagoide päevad	A. Kivirähk			3	
	Raadio	E. Tode			7	
	Rändav järv	A. ja I. Ivask			1	

³² Debüüdid, kordustrukid, kogumikteosed on märgitud vaid Eesti Keele Sihtasutuse, Eesti Raamatu, Ilmamaa, Tuuma, Tänapäeva ja Varraku raamatutele.

KIRJASTUS	TEOS	AUTOR	aasta	auhind	arvustused	märkused
Eesti Raamat	Soolased tuuled	A. Kalmus	2001		0	Kordustrükk
	Metsad kõnelevad	A. Kasemaa			0	
	Tee kaevule	A. Mälk			1	Kordustrükk
	Maja lumes	I. Talve			0	Kordustrükk
	Rukkirääk linnas: marginaale	M. Traat			1	
	Väikelinna šerif	P. Urm			1	
	Continental	M. Veske		R 01 III	1	Debüüt
	Kellakuuljad	L. Hainsalu		R 01 III	5	
	Õõ nõiapoes	G. Helbemäe	2002		0	Kogumik
	Täiskuu ja tänavalatern	R. Kudu		Re 01	3	
	Lõvi ja orhidee	K. Saarsen			2	
	Ahvatluste oaas	R. Seppo			0	
	Fööniks	A. Valton			2	
	Külajutud	A. Kitzberg			0	Kordustrükk
	Tee ja tõde	R. Morn			2	
	Hiliskevad	R. Pöder			4	
	Kogutud kirjatööd	L. Suburg			2	Kogumik
Erakkond	Make love not love	M. Kompus	2001		4	
	Põhjavesi	T. Maran	2001		1	
	Poesia valgel taustal	Mathura	2001		3	
	Kaval kuuldavus	B. Vaher	2001		5	
	Lugulaul	B. Vaher	2002		7	
EÜS Veljesto	Raagraamis poiss	L. Sommer	2001		4	
	Waanenburgi tapatalgud	M. Barker	2002		5	
Faatum	Paturegister	H.-K. Hellat	2001		0	
	Lõpusirgel	H. Kauber	2001		1	
	Vennad Luiged	K. Käsper	2002		4	
Fantaasia	Operatsioon "Ogeline Päike"	S. Veskimees	2001		1	
	Hathawareti teener	I. Hargla	2002		1	
	Sõda lõbumaja pärast	H. Luik	2002		0	
	Helesiniste Liivade laul	V. Belials	2002		1	
	Stalker 2002	J. Kallas (koost)	2002		1	
FC Boheem	Angerjapõõsa varjud	T. Teder	2001		2	
H. Lindepuu	Haisevad ja lõhnavad	H. Lindepuu	2002		0	
	Ei haise ega lõhna	H. Lindepuu	2002		1	
Hai Uim	Härä Järgmine	Lii Tanner	2002		3	
	Olmedaamide Tallinn	Lii Tanner	2002		1	
Huma	Kakskümmend viis luuletust	L. Kurvits	2001		2	
	Tüdruk kohvriga	B. Selberg	2001		1	
	Sina ja mina : eesti luules	D. Kareva (koost)	2001		3	
	Tuulelaeval valgusest on aerud	D. Kareva (koost)	2001		3	
	Tondihoobu tõugud vetikatega	A. Suuman	2002	EKKA 02	4	
	Mandragora	D. Kareva	2002	Vilde 03	8	
Härmametsa Talu Kirjastus	Tori hobune	M. Hanni	2001		1	
	Niisama	O. Ohak	2002		0	
	Haruldane mullikogemus	K. Ranniku	2002		0	
I. Luhaäär	Vadzrad ja lootused	I. Luhaäär	2001		1	
Ilmamaa	Bärsärk	K. I. Eller	2001		2	Debüüt
	Võõras	T. Kriisa			7	

KIRJASTUS	TEOS	AUTOR	aasta	auhind	arvustused	märkused
	Suvi I, II	O. Luts			0	Kordustrükk
	Sügis I, II	O. Luts			0	Kordustrükk
	Aitab ajast: valikkoogu 1983–2002	V. Ränik			2	Kogumik
	Kas sul viinamarju ka on?	J. Talvet			4	
	Kahekõned kohvikutes	A. Valton			1	
	Laotuse õlman	H. Adamson			4	
	Kollane õtak	M. Traat			4	
	Ussisõnad	M. Vallisoo			4	
	Luule II	U. Masing			0	Kogumik
	See kauge hääl	D. Vaarandi			0	Kordustrükk
	Sajandi öömajad	P. Bristol	2002		5	
	Omad	H. Runnel			5	
	Maailmakord	S. Runnel			1	Debüüt
	Tootsi pulm. Äripäev	O. Luts			0	Kordustrükk
	Vaade merele	M. Hint			5	Debüüt
	Luule III	U. Masing			0	Kogumik
	Valguse riie ei vanu	K. Lepik			3	Kogumik
Irboska Teataja Kirjastus	Kanepi kirik	V. Afanasjev	2002		2	
K. Kuus	Mitu juttu	K. Rakke	2001		3	
Kadikas	Iluasjake	K. Rakke	2002		1	
	Susanna ja mina	K. Rakke	2002		4	
	Unenägude jumal	A. Trinity	2002		4	
Kauksi Ülle Mänedament	Nõsõq rõõmu mõrsija	Kauksi Ülle	2001		2	
Kirjastuskeskus	Kas kuulete... ?	T. Tohver (koost)	2002		3	
	Inglid ja kangelased	T. Trubetsky jt	2002		4	
Koma	Ühtlasi	L. Kitsnik	2002		2	
Kuldsulg	Kuningvesi	A. Biin	2001	Re 01	1	
	Peegelleitnandid	A. Biin	2001		0	
	Pan Grpowski üheksa juhtumit	I. Hargla	2001		3	
	Mõrvarühma inspektor	F. Maxwell	2001		0	
	Inglinägu	M. Oder	2001	Re 01	4	
Kolera	3: tere, kool	M. Samarütetel	2001		3	
Kratid	Kooliraha	M. Hanni	2002		1	
	Keha väline	E. Puulmann	2002		0	
Krauklis	Taevatrepp	J. EhIvest	2001		4	
Kupar	Rooma päevik	K. Ristikivi	2001		0	
	Harala elulood	M. Traat	2001	Viru 02	5	
	Su nimi vaheldub	A. Valton	2001		2	
	Haamri all	M. Traat	2001		2	
	Uued Harala elulood	M. Traat	2002		2	
	Kanaromaan	A. Vallikivi	2002		0	
Lambri Raamat	Sada aastat armastust	I. Särg	2001	Albu 02	3	
	Sametingel	A. Särg	2002		0	
LauaPealne	Minu erinõused	I. Sild	2002		1	
M. Konnula	Lugejad sügisel tibutavad...	Contra	2001	Kangro 01	1	
	Suusamütsi tutt	Contra	2001		3	
Maalehe Raamat	Üksik lind mere kohal	J. Tuulik	2002		6	
Merike Hanni	Ümberõpe	M. Hanni	2001			

KIRJASTUS	TEOS	AUTOR	aasta	auhind	arvustused	märkused
Mina Ise	Tuul kägistab ust	Contra	2002		2	
MR Pillar	Suur Jaan ei ole inimene	M. A. Raun	2001		4	
Muti Raamat	Progressiivsed hiired	M. Mutt	2001		9	
	Hiired tuules	M. Mutt	2001		0	
Noorte Autorite Koondis	Emajõe kondor	V. Märka (koost)	2002		3	
Näo Kirik	Kaardipakk	A. Künnap jt	2001		8	
	Ornitoloogi pealehakkamine	E. Luuk	2002	Alver 03	3	
Ootav Rõdu	Psaikobilli	K. Vainola jt	2002		4	
P. Beier	Monaco	P. Beier	2002		4	
P. Sauter	Euroopa hulgas	P. Sauter	2001		1	
	Pätt ja pihhiisa	P. Sauter	2001		0	
	Tomatisupp	P. Sauter	2001		1	
P. Uring	Ilmutus merikarbist	P. Uring	2002		1	
Pegasus	Check out	K. Kender	2001		6	
	Lend üle naljasoone	P. Aimla	2002		1	
	Pariisi lõbusad naised	R. Kaugver	2002		0	
	Pangapettus	K. Kender	2002		6	
	Yumiko	A. Sisask	2002		1	
	Kalevipoja kojutulek	L. H. Vimb	2002		1	
	Vana mees tahab koju	R. Kaugver	2002		0	
Penikoorem	Murdub äär	R. Sool	2001		1	
Perioodika (LR)	Härri Pauli kroonikad	M. Heinsaar	2001	EKA pr 01	10	
	Teatriromanss	K. Kaasik-Aaslav, V. Vahing	2001		3	
	Õie teekond	T. Tamman	2001		2	
	Graal!	M. Unt	2001		2	
	Üks ja kogu	Ü. Ploom	2002	Alver 02	5	
	Pori : filmilugu	P. Sauter	2002		7	
	Pegasus on pisut pervers	Tandem	2002		4	
Pidusõök	Lameda taeva all	J. Rooste	2002		4	
Pooka	Tulemata riik	P. Bristol	2001		2	
Rühmitus 14 NÜ	Ekskursioonijuhi laptop 1891–2003	M. Ravi jt	2002		1	
S. Kärner	Ime kütken tähe poole kist	S. Kärner	2002		3	
SE&JS	Vares-Barbaruse valitsus	A. Ruben	2001		2	
Salasõna	Tempel selvas	L. R. Berg	2001		0	
	Sealtmaalt	K. Orlau	2002		5	
	Köver mets	S. Veskimees	2002		0	
Sild	Käsi on valge ja süsi on must	L. Tungal	2002		2	
	Jõulutunne ongi see	E. Lutsepp (koost)	2002		0	
Soha	Lugusid loomadest	A. Kivirähk jt	2001	Vilde 02	4	
Sulemees	Igapäevane psühho.	Mammut & J.Rooste	2001		1	
T. Tarlap	Viiking, kes armastas haisid	T. Tarlap	2001		1	
Tallinna Linnateater	Näidendid	J. Tätte	2002		2	
Tuum	Vanameeste näppaja	M. Heinsaar	2001	Alver 01	5	Debüüt
	Kustumatu valguse maailm. Sõdurjumala teener	L. Kunnas		R 01 II Alver 02	11	Debüüt
	Tolmutort	A. Merilai			5	
	Ristsõna	A. Vallik			2	
	Ego	K. Kõusaar			11	Debüüt
	Ahasveeruse uni	E. Mihkelson		EKKA 01	8	

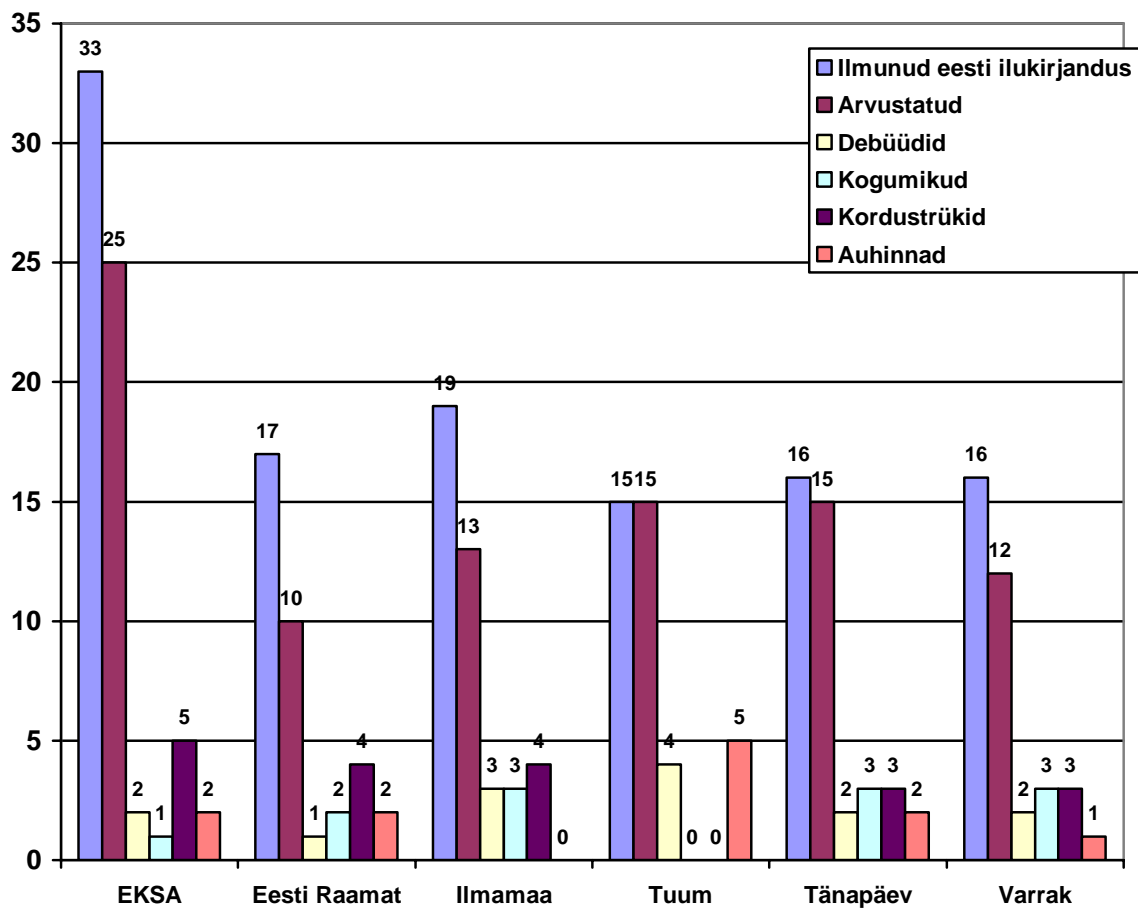
KIRJASTUS	TEOS	AUTOR	aasta	auhind	arvustused	märkused
	Luulepere pereluuleraamat	V. Ränik			1	
	Nägemist	A. Pilv	2002		6	
	Unetute ralli	U. Vadi			5	
	Esimene tahe	E. Viiding			1	
	Ilmad	K. Väli			3	
	Artutart & 39	K. M. Sinijärv			6	
	Himm	T. Vint			2	
	Pikk hoojooks	A. Tammeveski			1	Debüüt
	Platoni riigis	K. Kesktüla			5	
Tänapäev	Arbujad	Koostaja A. Oras	2001		3	Kordustrükk
	Purpurne surm	A. Gailit			4	Kordustrükk
	Arkaadi A.	M. Juur			1	
	Volta annab kaeblikku vilet	A. Ruben		R 01 I	7	
	Neitsist sündinud	E. Vetemaa			2	
	Liblikate öhkkerge veri	I. Hirv			3	
	Muinasmaa	A. Gailit	2002		3	
	Kuus eesti luuletajat: A. Orase tõlkes	Koostaja A. Lange			3	Kogumik
	Ajaloo ilu	V. Luik			2	Kordustrükk
	Vaba langemine	E. Park			5	
	Under armastusest	Koostaja S. Olesk			3	Kogumik
	Kiusatus	E. Väljaste			3	Debüüt
	Hobune eikusagilt	J. Ehlvest		EKApr 02 Tuglas 03	11	
	Minu väga magus elu	E. Vetemaa			6	
	Alliksaar armastusest	Koostaja P.-E. Rummo			0	Kogumik
	Jaan Tätte laulud	J. Tätte			3	Debüüt
	Vanad ja kobedad	P. Pedmanson			0	
Umara	Vilus on jahe	A. Müller	2001		3	
	Tulemasin	J. Paavle	2002		2	
	Mõök : nagu jõgi	E. Öunapuu	2002		8	
V. Mikita	Rännak impampluule riiki	V. Mikita	2001		3	
V. Märka	Keel tarretises	V. Märka	2001		3	
	Tööraha elu	V. Märka	2001		2	
Vagabund	Kornukoopia	H. Krull	2001	EKA 1 01	6	
	Minu päevik 2000	U.-R. Tobi	2001		2	
Vanemuise Seltsi Kirjastus	Kaarna tüdrukud	P.R. Hoff	2001		1	
Varrak	Toomas Nipernaadi	A. Gailit	2001		0	Kordustrükk
	Baiita needus	I. Hargla		R01ulme	3	
	Ivan Orava mälestused	A. Kivirähk			2	Kordustrükk
	Väike Illimar	F. Tuglas			0	Kordustrükk
	Süvameri	L. Uustulnd		Re 01	1	
	Kõrk kaamlite markiis	I. Vaher			7	
	Leegitsev täiskuu	M. Barker			4	
	Ajast aega	Koostaja M. Vingissar			1	Kogumik
	Eesti ulme antoloogia	Koostaja R. Sulbi			1	Kogumik
	Mull ja mull	V. Loosaar			0	Debüüt
	Kollaste lehtede aegu	E. Tohvri		Re 01	3	
	Vanapagana teine tosin	A. Vanapa			1	
	Lipamäe	Wimberg		Re 01	8	
	Ärasaatmata kirjad	L. Ojamaa			3	

KIRJASTUS	TEOS	AUTOR	aasta	auhind	arvustused	märkused
	Ema mu ema	Koostaja V. Kepp			0	Kogumik
	Ülestõusjad	V. Vangonen			2	Debüüt
Vastus	Kadunud viiuldaja	J. Paju	2001		1	
	Kolmas printsess	K. Rakke	2001		7	
	Unikiri	P. Ekman	2002		1	
	Ettevaatust, Emma!	K. Murutar	2002		5	
Väike Kirjastaja	Ema on kajaka juures	A. Ilves	2001		4	
	Õöpik Võhandu kaldalt	A. Ilves	2002		3	
Wellesto	Juhan Liivi armastuse valu	O. Remsu	2001		0	
	Margit Puusaag ja tema mehed	O. Remsu	2001		4	
	Kahel jalal kahevahel	G. Elm	2002		2	
Virgela	Sarmikas mõtleja	A. Biin	2001		0	
	Käib suveööl koiduni tants	H. Krants	2001		1	
	Rännakud enne koitu	E. Schmidt	2001		0	
	Haripunkt	M. Barker	2001		3	
Õigem Valem	Normaalsuse etalon	F. D. Morti	2001		5	
	Maailm ja mõni	J. Kaus	2001		5	
Äripäeva Kirjastus	Raha	K.Kender, R.Lõhmus	2002		5	
!peatus	Ring ümber teiste	P. Kruus	2002		3	

Lühendid:

EKA pr	Eesti kirjanduse aastaauhind proosas
EKA l	Eesti kirjanduse aastaauhind luules
EKA n	Eesti kirjanduse aastaauhind näitekirjanduses
EKKA	Eesti Kultuurkapitali aastaauhind
R	Romaanivõistluse võitja
Re	Romaanivõistlusel esile tõstetud töö
Alver	Betti Alveri kirjandusauhind
Viru	Virumaa kirjandusauhind
Tuglas	Friedebert Tuglase novelliauhind
Vilde	Eduard Vilde kirjandusauhind
Albu	Albu valla (ehk Tammsaare) kirjandusauhind
Kangro	Bernard Kangro kirjandusauhind
Balti	Balti Assamblee kirjandusauhind

Lisa 4. Kirjastuste võrdlus aastail 2001–2002

Lisa 5. Intervjuu lühiprogramm

Kirjastuse sisemine töökorraldus

- 1) Millises vahekorras kirjastate eesti kirjandust, tõlkekirjandust ja muud mitte ilukirjandust? Erinevused tiraažides? Ja müügi edus? Milline koht on eesti kirjandusel? Debüütidel?
- 2) Kas teie kirjastuspoliitika toimub plaanipäraselt või katse-eksituse teel?
- 3) Mida peate tähtsaks kirjastamisplaane tehes?
- 4) Milliseid turundusvõtteid kasutate? (Reklaam, ükselt-uksele, raamatuklubi, raamatukogudele oma eksemplaride saatmine, raamatupoodidega suhtlemine.)
- 5) Kas ja kui võrd on raamatute väljaandmisel oluline riiklik toetus?
- 6) Kas eesti kirjandust avaldades üldse võibki mõelda tulu saamisest (nt uudiskirjandus ja tulu)?
- 7) Kuidas kujunevad väärt- ja massikirjanduse proportsioonid?
- 8) Kas on teoseid ja autoreid, keda te kindlasti ei ole nõus avaldama? Miks?
- 9) Milline on kirjastuse töö käsikirjaga? Kas kasutate sisu- ja keeleteimetajaid?
- 10) Kui teadlikult kujundate oma turumärki ja töötate lähtuvalt oma eesmärkidest (oma turunišš jne)?

Retseptioon. Kirjastuse ja meedia vahelised suhted

- 1) Kas ja kuidas hoolitsetakse retseptiooni eest?
- 2) Kas on kindel skeem, kuidas organiseerite retseptiooni (annotatsioonid, arvustused, raamatuesitlused, telefonimüük, raamatukataloogid jm)?
- 3) Milline on suhtlemine meediaga? Kumb on aktiivsem osapool?
- 4) Kas valite ise teosed, millele võiks arvustusi olla kirjandusajakirjanduses? Mille järgi valite? Kas muretsete ka ise kriitikuid (ehk suhtlete otse kriitikuga)?
- 5) Kas eelistate teatud kindlaid meediakanaleid oma teoste tutvustamiseks (tele- ja raadiosaated, ajalehed, ajakirjad)? Nimetage!
- 6) Kas saadate oma teoseid toimetustesse? Millistesse?
- 7) Milliseid probleeme tekib retseptiooni kujundamisel? (Ressursi vähesus?) Kas teil on kirjastuses kindel inimene sellega tegelemiseks?

Kirjastuse suhe teistesse kirjastustesse, tulevikuplaanid

- 1) Kuidas hindate oma kohta teiste kirjastuste hulgas?
- 2) Keda peate konkurentideks?
- 3) Kas mõtlete jätkata samas stiilis või muuta oma tegutsemispõhimõtteid?
- 4) Millised võiksid olla teie kirjastuse tugevused ja nõrkused?

Lisa 6. Küsimustik

Lugupeetud vastaja!

Alljärgnev küsimustik on üheks osaks suuremast uurimusest, mis keskendub kirjastajate tegevusele seoses eesti ilukirjanduse väljaandmisega. See küsimustik on suunatud kõigi Eesti suuremate ajalehtede ja ajakirjade kirjandustoimetajatele ning selle eesmärgiks on uurida Teie kui kirjandustoimetaja rolli eesti ilukirjanduse toomisel kirjandusväljale.

Küsimustik on jaotatud nelja blokki: 1) ajalehe või ajakirja kirjandustoimetuse suhted kirjastustega; 2) suhted kriitikutega; 3) suhted teiste meediakanalitega; 4) kirjandustoimetaja valikupõhimõtted teoste retsensioonide avaldamisel. Tuleb valida sobiv(ad) vastusevariant(did) ja/või vastata pisut pikemalt. Palun tehke sobivasse kasti märke või joonige alla sobiv(ad) vastusevariant(did). Teretulnud on ka iga küsimuse juures lisakommentaari.

Loodan väga, et leiате aega seda väikest küsimustikku täita. Teie antud vastuseid kasutatakse ainult teaduslikel eesmärkidel ning ei seostata otseselt Teie isikuga, kui Te seda ei soovi.

Ette tänades,
Tartu Ülikooli kirjanduse magistrant,
Mare-Mai Kõnno
12. mai 2004

I Suhted kirjastustega

1. Kuidas arvustatavad teosed jõuavad toimetusse?

	Mitte kunagi	Väga harva	Mõnikord	Sageli
Küsin ise kirjastustelt teoseid.				
Kirjastused saadavad oma teoseid toimetusse.*				
Arvustaja nõudmisel küsin kirjastuselt.				
Autorid toovad ise.**				

* Kui eristuvad kindlad kirjastused, kes saadavad pidevalt oma teoseid arvustamiseks, siis palun nimetage:

** a) Juhuslikud autorid.

b) Kindlad autorid. Palun nimetage: _____

2. Kas kirjastused teevad omalt poolt pakkumisi, et reklaamida oma toodet väljaspool ostetud reklaampinda?

1) Ei.

2) Jah. →

2.1. Kui 'jah', siis millises vormis (arvustus, veeruannotatsioon vm).

2.2. Millistel motiividel Te neid avaldate? _____

2.3. Millised kirjastused tunnevad huvi lisaks reklaamile annoteerida raamatut kirjandusküljel? _____

3. Mida tehakse nende raamatutega, mis on toimetusse saadetud, kuid mis on üle jäänud?

1) Kingitakse ära. Kellele? _____

2) Jäävad mõneks ajaks toimetusse seisma, kuni leitakse arvustaja.

3) Jagatakse toimetuse liikmete vahel.

4) Jäävad toimetuse raamatukokku.

II Suhted kriitikutega

4. Kas Teil on kindlad kriitikud (oma autorite sisering) või pigem on arvustajad juhuslikud?

1) Kindlad kriitikud. Palun nimetage: _____

- 2) Juhuslikud kriitikud.
- 3) Kindlad kriitikud, lisaks ka juhuslikke autoreid.

5. Kuidas leiata kriitikuid?

	Üldse mitte	Harva	Sageli	Alati
Kindlast kriitikute ringist, kes alati meie väljaandele kirjutavad.				
Oma tutvusringkonnast.				
Teose autori soovi järgi.				

6. Kas retsensioone tuleb "isevoolu" teel (s.t kriitikud saadavad arvustuse ja paluvad selle avaldada)?

- 1) Ei.
  - 2) Jah. →
- 2.1. Kui sageli ja kui palju tuleb retsensioone "isevoolu" teel?

2.2. Kas avaldate "isevoolu" teel tulnud arvustusi?

- a. Alati.
- b. Sageli.
- c. Harva.
- d. Mitte kunagi.

7. Kuidas jõuab teos kriitikuni?

- 1) Puudub info.
- 2) Otse kirjastajalt.
- 3) Autorilt.
- 4) Kirjandustoimetaja kaudu.
- 5) Kriitik ise hangib selle endale.

III Suhted teiste meediakanalitega

8. Milliseid väljaandeid (k.a raadio- ja telesaated ning internetileheküljed) peate olulisteks kirjandusajakirjanduse seisukohalt? Palun nimetage!

9. Kas konsulteerite teiste väljaannete kirjandustoimetajatega?

- 1) Ei.
- 2) Jah. → Kellega? _____

IV Valikupõhimõtted teoste retsensioonide avaldamisel

10. Palun märkige oma eelistused teoste retsensioonide avaldamisel skaalal 1-5:

- 5 – igal juhul tuleb retsensioon avaldada;
 4 – oleks hea, kui saaks retsensiooni avaldada;
 3 – võib avaldada, aga see ei ole nii oluline;
 2 – sellest valdkonnast me retsensioone üldjuhul ei avalda;
 1 – selle valdkonna retsensioone ei avalda me kunagi.

	1	2	3	4	5
<u>Eesti ilukirjandus:</u>					
Luule					
Proosa					
Näitekirjandus					
<u>Laste- ja noorsookirjandus</u>					
Eesti kirjandusklassika					
korduustrükk					
Premeeritud välis autori teos					
(nt Nobel, Pulitzer vm)					

Väliskirjanduse klassika kordustrukk					
Muu ilukirjanduslik tõlketeos					
Top-10 raamat raamatupoodides					
Meediapersoonide teosed					
Meelelahutuskirjandus (krimi, ulme, naistekas)					
Mälestused					
Populaarteaduslik kirjandus					
Teaduskirjandus					
Esseistika					
Eluabi (kokandus, aiandus, meditsiin jm)					

11. Kas teose retsensiooni avaldamisel on mõne kirjastuse nimi kaalukam, s.t et selle kirjastuse avaldatud teoste retsensioone avaldate kindlasti või suurema tõenäosusega.

- 1) Ei, kirjastuse nimega tavaliselt ma ei arvesta.
- 2) Jah, kirjastuse nimi võib vahel osutada oluliseks? → Millised kirjastused?

_____

12. Kuivõrd lähtute oma väljaande lugejate arvatavatest ootustest?

- 1) Ei oska määratleda oma väljaande lugejate ootusi, seetõttu lähtun pigem oma sisetundest retsensioonide valimisel.
- 2) Lugejate tõenäolised ootused on väga olulised.
- 3) Muu _____

13. Mida hindate enim raamatu juures, kui otsustate sellele retsensiooni avaldada oma ajalehes/ajakirjas?

	Ei ole üldse oluline	On väheoluline	Ei oska öelda	Oluline	Väga oluline
Raamatu ilukirjanduslik väärtus					
Saadud kirjandusauhindad					
Lugejate võimalik huvi					
Teose autori tuntus					
Raamatu võimalik müügiedu					

14. Milliseid artiklitüüpe avaldate enim?

	Üldse mitte	Vähe:		Keskmiselt	Palju:	
		Väga vähe	Üldiselt vähe		Üldiselt palju	Väga palju
Annotatsioon						
Arvustus						
Essee						
Portree (sh intervjuu)						

15. Kas Te teete ka muud reklaami teostele (nt teated raamatuesitluste kohta vm)?

- 1) Ei.
- 2) Jah. →
  - 2.1. Teated raamatuesitluste kohta.

- 2.2. Teated kirjandusauhindade saamise kohta.
- 2.3. Teosest tõlke ilmumise kohta.

16. Kui vabad käed Teil on oma leheruumi täitmisel?

- 1) Väljaandes on täpselt määratletud, kui palju ja mida avaldan, eriti palju tegutsemisvabadust ei ole.
- 2) Saan ise otsustada, kui palju ja mida täpselt lehte panen.
  - 1.1 Minu otsustesse ei sekku keegi.
  - 1.2 Minu otsustesse sekkuvad aeg-ajalt teised toimetajad _____
 Küljendaja(d) _____
 Keegi kolmas _____

17. Miks osa teostest ei tõuse Teie, kui kirjandustoimetaja huviorbiiti (nt aastatel 2001-2002 jäid arvustamata ligikaudu pooled ilmunud eesti ilukirjanduse teosed)?

	Ei ole üldse nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus
Puudub ülevaade kõigist ilmunud teostest.				
Kõik teosed ei jõua paratamatult minuni.				
Osad teosed praagin välja, kuna need ei vasta minu ajalehe või ajakirja eelistustele.				
Osa kirjastusi ignoreerivad kirjandustoimetusi.				
Kõigile teostele, millele tahaks arvustust avaldada, ei leia kriitikuid.				

Kommentaar: _____

Aitäh vastamise eest!